

MUSEION

11

Суботица, Subotica, Szabadka

2012.

99/245-

MUSEION

11

**ГОДИШЊАК
ГРАДСКОГ МУЗЕЈА СУБОТИЦА
A SZABADKAI VÁROSI MÚZEUM
ÉVKÖNYVE
GODIŠNЈAK
GRADSKOG MUZEЈA SUBOTICA**

Суботица / Szabadka / Subotica

2012.

Главни и одговорни уредник / Fő és felelős szerkesztő / Glavni i odgovorni urednik:
Hulló István

Уредништво / Szerkesztőség / Uredništvo:
Nevenka Bašić Palković
Mirko Grlica
Kajdocsi Lovász Gabriella
Korhecz Papp Zsuzsanna

Преводиоци / Fordítók / Prevoditelji:
Molnár Anna

Лектори / Lektorok / Lektori:
Nevenka Bašić Palković
Búbos Márki Otília
dr Petar Vuković

Фотографије / Fényképek / Fotografije:
Hevér Miklós

Издавач / Kiadó / Nakladnik:
Градски музеј Суботица
Városi Múzeum Szabadka
Gradski muzej Subotica

Штампа / Nyomda / Tisak:
Printex, Subotica

Тираж / Példányszám / Naklada:
400

Садржај – Tartalom – Sadržaj

Археолошко одељење – Régészeti osztály – Arheološki odjel

НЕДА ДИМОВСКИ – АГНЕСИ СЕКЕРЕШ: *Коњанички гроб са Хинге* 7

Библиотека – Könyvtár – Biblioteka

НЕВЕНКА БАШИЋ ПАЛКОВИЋ: *Вукови јубилеји – 225. годишњица рођења и 165. годишњица победе његове реформе* 20

Етнолошко одељење – Néprajzi osztály – Etnološki odjel

PAPP ÁRPÁD: *A vajalja* 30

Историјско одељење – Történelmi osztály – Povijesni odjel

MIRKO GRILICA: *Dijapozitivi iz elektro-bioskopa–Nedostajući segment u biografiji Aleksandra Lifke* 38

Педагошко одељење – Pedagógiai osztály – Pedagoški odjel

GAZSÓ HARGITA: *Becsöngettek. Iskolatörténeti kiállítás a Topolyai Múzeumban* 54

RAFFAI JUDIT: *A népi hagyományok elnevezésű választható tantárgy programja az általános iskola magyar nyelvű első és második osztálya számára* 64

Природњачко одељење – Természettudományi osztály – Prirodoslovni odjel

ДУШИЦА ЗРНИЋ: *Самоникло јестиво биље у суботичком региону* 80

Рестаураторско одељење – Restaurátor osztály – Restauratorski odjel

KORHECZ PAPP ZSUZSANNA: *Schmitt József portréinak restaurálása* 102

Уметничко одељење – Művészettörténeti osztály – Umjetnički odjel

OLGA K. NINKOV: *Prva izložba Nacionalnog salona u Subotici (1903)* 122

LJUBICA VUKOVIĆ DULIĆ: *Skulpture Ane Bešlić u Gradskom muzeju u Subotici* 136

Штампање ове публикације омогућили су:

Az évkönyv megjelenését támogatták:

Tiskanje ove publikacije omogućili su:

nka

Nemzeti Kulturális Alap

ГРАД СУБОТИЦА

SZABADKA VÁROS

GRAD SUBOTICA

miC IC

МИНИСТАРСТВО КУЛТУРЕ
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Неда Димовски – остеоархеолог
Агнеш Секереш – кустос археолог

КОЊАНИЧКИ ГРОБ СА ХИНГЕ

Апстракт: Коњанички гробови из периода досељавања Мађара, са специфичним начином парцијалне сахране коња, у Бачкој представљају ретке налазе пропраћене у литератури углавном подацима о археолошким прилозима, док с друге стране ниједан људски скелет није очуван или анализиран. Стога, делимично очувани људски и коњски скелетни остаци са Хинге депоновани у Градском музеју Суботица иницирали су писање рада у коме су представљени до сада документовани налази коњаничких гробова, као и метричке, морфолошке, патолошке и неметричке карактеристике јединог очуваног људског скелета из коњаничког гроба који потиче са територије Бачке. Промене на скелету су разматране у светлу могућег модела окупације мађарског ратника-коњаника X века. Уочене механичке ентезопатије и патолошке промене, ограничене могућношћу само унилатералног посматрања (осим у случају тибија) и некомплетном очувањем скелета, нису пружиле довољно података за реконструкцију уобичајних активности. Међутим, поједине уочене карактеристике (туберкулум на антериорној ивици форамен магнума, синдром сударања или компресије у рамену, егзостоза на месту припоја *lig. tibiofibulare anterius*) могу представљати корисне компаративне податке приликом анализа налаза истог историјског и археолошког контекста са територије Карпатског басена где су налази коњаничких гробова заступљени.

Кључне речи: коњанички гроб, X век, Хинга, Бачка, остеоархеологија

УВОД

Локалитет Хинга се налази на узвишењу уз североисточну обалу Лудашког језера. Реч је о вештачкој хумци¹ поткрај насеља Носа. Време настанка хумке није познато, иако са самехумке и из њене ближе околине потиче мноштво археолошких налаза, од праисторије до средњег века.² Најзначајнија ископавања вршена су у две кампање 1948–49. године, када је пронађено 138 средњовековних гробова. Налази

¹ Хумка се налази на надморској висини од 108 м.

² Види литературу.

датују некрополу и насеље, које се простира источно од гробља, од XI до XV века (Šafarik, Šulman 1954: 5–55).

Археолошка документација не садржи податке о проналаску и доспећу налаза из коњаничког гроба у Градски музеј. Добро запакована кутија са остацима људског и коњског скелета била је смештена у остеолошком делу археолошког депоа. Очувани скелетни остаци, лобања и део костију ногу (дистални део предњег и задњег десног екстремитета³), указују на обичај парцијалног сахрањивања коња.

Десна половина људског скелета недостаје јер је гроб вероватно поремећен каснијим укупима. На лобањи се налази натпис који нам даје једине податке о локалитету, датовању и времену проналаска овог археолошког налаза: „HINGA ALATT, LOVAS SÍR X. SZA., 1957. VI. 8.” (у преводу: у подножју Хинге, коњанички гроб, X век, 8. 6. 1957).

О оријентацији гроба и могућим осталим налазима немамо податке. По начину сахрањивања покојника са парцијалним скелетом коња, гроб се може датовати у X век, у период досељавања Мађара.

Слика 1. Очуване кости коњског скелета. Фото: Миклош Хевер.

У северном делу Бачке пронађени су досад само спорадични налази коњаничких гробова из овог времена. На основу литературе познати су нам (в. мапу⁴):

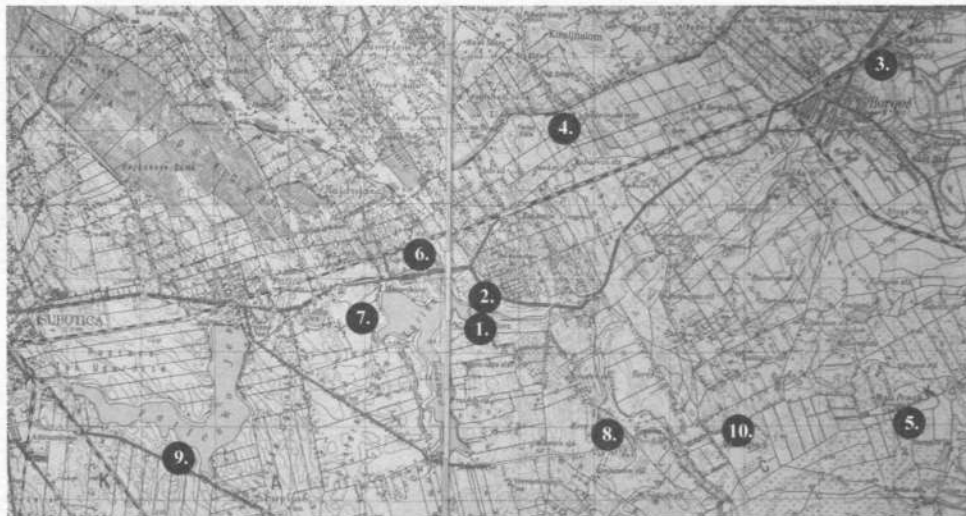
2. Хоргош (Носа) – Переш (*Horgos/Nosza – Pörös*): 1870. године пронађен је људски и парцијални коњски скелет, гвоздена узенгија и фрагмент жвале и апликације са коњске опреме (Szél 1872: 40–43; Bálint 1991: 224);
3. Хоргош – Камараш (*Horgos – Kamarás – Röck I. földje*): 1894. године откривено је 16–20 германских гробова и међу њима коњанички гроб са узенгијама (Tergina 1894: 205; Szekeres 1971: 9; Bálint 1991: 224);
4. Суботица – Неђхаломдиле (*Szabadka – Négýhalomdűlő*): 1942. године пронађен је гроб. Од налаза документоване су апликације у виду розета, са коњске опреме (Bálint 1991: 248);
5. Мали Песак (*Kishomok*): 50-тих година, током земљаних радова, пронађен је људски скелет, делови скелета коња и сребрне апликације⁵ (Szekeres 1971: 92);

³ Подаци нису потврђени од стране стручњака.

⁴ Под редним бројем 1 је обележена Хинга.

⁵ Према усменом сопштењу мештана.

6. Хајдуково – Физфашор (*Hajdújárás – Fűzfásor*): 1957. године пронађен је коњанички гроб. У Градски музеј је доспела само гвоздена узенгија (Szekeres, Ricz 1998: 19);
7. Хајдуково – Чурго (Переш) (*Hajdújárás – Csurgó/Pörös*): 1960. године пронађен је коњанички гроб, од налаза се у Музеју чувају само пар узенгија и жвале (Bálint 1991: 248; Szekeres, Ricz 1988: 86, фотографија);
8. Мале Пијаце – обала Киреша (*Kispiac – Köröspart – Szalatornya*): 1964. године пронађени су људски и коњски скелетни остаци. Према подацима нађене су и сребрне апликације⁶. У Музеју се према наводима налази људска лобања (Farkas 1971: 209; Szekeres 1971: 91–92);
9. Палић – Жута обала (*Palics – Sárgapart*): 1984. године током земљаних радова пронађена је гвоздена узенгија (Szekeres, Ricz 1998: 119);
10. Мале Пијаце – Богарзо (*Kispiac – Bogárczó*): 2008. године Музеј је на поклон добио гвоздену узенгију и коњске жвале⁷. Налази вероватно потичу из коњаничког гроба који је уништен приликом копања канала.

Мапа локалитета са коњаничким гробовима у северној Бачкој

МАТЕРИЈАЛ И МЕТОД

Очувани људски скелетни остаци гроба са Хинге састоје се од добро очуване лобање и костију лица (није очувана само мандибула, док су назалне кости фрагментоване). Кости посткранијалног скелета представљене су левим хумерусом и кости-

⁶ Према усменом саопштењу мештана.

⁷ Поклон Ласла Вереша.

ма левог подлакти (обе кости имају делимично оштећене крајке), левим фемуром (фрагментованог великог трохантера), тибијама (оштећених крајака) и са дисталне 2/3 дијафизе десне фибуле⁸.

Очувано је шест зуба (11, 14, 15, 22, 23, 24), седам зуба је заживотно (16, 17, 18, 25–28), а три постмортално изгубљено (12, 13, 21). Мандибуларни канин је залепљен у алвеоли зуба 13, вероватно након подизања скелета 1957. године.

С обзиром на очуваност скелетних остатака пол је утврђен на основу морфолошких карактеристика лобањских костију (Buikstra, Ubelaker 1994: 19–20), док је оквирна старост добијена на основу облитерације лобањских шавова (Buikstra, Ubelaker 1994: 32–36, 38; Mann *et al.* 1987).

Скелетне мере и индекси, као и категоризација телесног раста, утврђени су према упутствима Мартина и Салера (Martin, Saller 1957: 426–596), док је категоризација мера и индекса на лобањи спроведена према препоруци Алексејева и Дебеца (Алексеев, Дебеч 1964: 114–117). Телесна висина је процењена коришћењем Сјоволдове формуле за највећу дужину фемуре (Sjøvold 1990).

Палеопатолошке анализе су ограничене на макроскопско посматрање (Ortner 2003; Roberts, Connell 2004: 34–42).

Избор посматраних неметричких варијанти условљен је очуваношћу скелетних остатака, а бележење се заснива на препорукама неколико аутора (Finnegan 1978; Saunders 1989; Hauser, De Stefano 1989; Saunders, Rainey 2008).

РЕЗУЛТАТИ

Лобању индивидуе сахрањене са коњем на Хинги одликују морфолошке карактеристике мушког пола. Карактеристике облитерације шавова лобањског свода дају S3 резултат (35–40 година), док латерално-антериорна места дају S6 резултат (50–55 година) (Buikstra, Ubelaker 1994: 32–36, 38). Комплетна ендокранијална облитерација коронарног, сагиталног и ламбдоидног шавова, као и степен облитерације *sutura incisiva*, медијалног дела антериорног, постериорног и попречног палатиналног шавова, са знатном али не и комплетном облитерацијом, указују да латерално-антериорна места облитерације можда дају поузданији резултат (Buikstra *et al.* 1994: 32–36, 38; Mann *et al.* 1987). Оквирно реч је о одраслој индивидуи средњих година.

Метричке и таксономске карактеристике скелета (табела 1, табела 2, сл. 2)

Лобања је средње дуга, средње широка, мезокрана, средње висока, ортокрана, метриокрана, потиљак је веома слабо батрокран, средње широко чело је метриометоп категорије. Горње лице је ниско, средње широко, мезен категорије. Корен носа је широк, орбитални индекс је хамеконичан, назални индекс је лепторин. Облик је

⁸ Људски скелетни остаци из коњаничких гробова наведени у стручној литератури нису сачувани. Према Фаркашу лобања из Малих Пијаца се налазила у Музеју (Farkas 1971: 209), мада у депоу није уочена. Приликом измештања Музеја на нову, садашњу локацију могуће је да није пренета у одговарајући, археолошки депо.

у вертикалној норми сфеноид, у окципиталној – кућа. Процењена телесна висина робустне индивидуе спада у средњу категорију, на граници са средње високим растом (166,7 цм). Очувани фемур има еуримерични, а тибије еурикнемички индекс.

Слика 2. Лобања индивидуе из коњаничког гроба са Хинге.

Патолошке промене на костима лобање и лица

На костима лица уочена је девијација носног септума, те заживотно настале фрактуре назалних костију, док се на бази лобање налази туберкулум на средини anteriорне ивице форамен магнума.

Назалне кости су на средини благо испупчене и повијене у десно. Линија фрактуре видљива је на унутрашњој страни, попречно преко целе десне кости, док се од средине горње ивице леве кости пружа косо, наниже и упоље, у дужини од око 4 мм (сл. 4, десно).

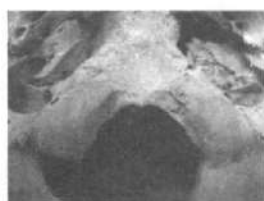
На средини anteriорне ивице форамен магнума (*foramen magnum*) – на позицији тачке *basion* – уочен је туберкулум, који се пружа постериорно (сл. 3, лево). Сагитални дијаметар туберкула је 2 мм, трансферзални 3 мм.

Табела 1. Основне кранијалне мере и индекси индивидуе из коњаничког гроба са Хинге. М – Martin, Saller 1957.

M1	182	M23	517	M50	23	M66	-	M8/1	78
M5	103	M26	123	M51	d. 40 s. 40	M69	-	M17/1	74,1
M8	142	M27	130	M52	d. 30 s. 30	M70	-	M17/8	95
M9	97	M28	110	M54	23	M71a	-	M20/1	63,7
M10	116	M40	92	M55	48			M20/8	81,6
M11	123	M44	95	M60	54			M9/8	68,3
M12	118	M45	131?	M61	62			M47/45	-
M13	109	M46	92	M62	41			M48/45	51,9?
M17	135	M47	-	M63	37			M52/51	75
M20	116	M48	68	M65	-			M54/55	47,9

Табела 2. Основне посткранијалне мере и индекси индивидуе из коњаничког гроба са Хинге. М – Martin, Saller 1957.

HUMERUS			RADIUS			FEMUR			TIBIA		
	d.	s.		d.	s.		d.	s.		d.	s.
M1	-	304	M1	-	254	M1	-	446	M1	378	378
M2	-	300	M4	-	18	M2	-	443	M1a	386	386
M4	-	64	M5	-	13	M6	-	34	M6	-	-
M5	-	24				M7	-	29	M8a	35	33
M6	-	21	ULNA			M8	-	97	M9a	26	24
M7	-	70				M9	-	29	M10a	95	94
M9	-	44				M10	-	28	M9a/8a	74,2	72,7
M10	-	46	M3	-	37	M18	-	49			
M7/1	-	23,0				M21	-	-	FIBULA		
						M10/9	-	96.5	M1	-	-

Слика 3. Индивидуа из коњаничког гроба са Хинге. Лево. Туберкулум на средини anteriорне ивице форамен магнума. Средина. Апсцеси на левој максили. Десно. Ерозивне лезије на великом туберкулуму левог хумеруса.

Патологија зуба и вилица

Трагови каменца су присутни на зубима, иако постмортално оштећени. Каријесне лезије нису уочене. Парадентоза је чита са средњим степеном изложености корена од 4 мм. Апсцеси су уочени код пет зуба (16, 25, 26, 27, 28) (сл. 3, средина). На предњем гробу леве мандибуларне јаме забележене су ерозивне лезије.

Патолошке промене на посткранијалном делу скелета

Уочене промене које указују на степен функционалности раменог зглоба су ерозивне лезије на горњој страни великог туберкулума (*tuberculum majus*) (сл. 3, десно) и на уском жлебу анатомског врата између главе и раменичних кврга, док су остеофити уочени на горњој страни великог (*tuberculum majus*) и малог туберкулума (*tuberculum minus*). На глави хумеруса присутни су маргинални остеофити израженији на доњој ивици.

Промене на лакатном зглобу карактеришу мањи маргинални остеофити (у виду танког, мало издигнутог коштаног рубца) на зглобном делу дисталног крајка хумеруса и полумесечасте зглобне глачице улне (*incisura trochlearis*), и остеофити на унутрашњем делу колотура раменице (*trochlea humeri*) уз сам жлеб којим је одвојена од капитулума.

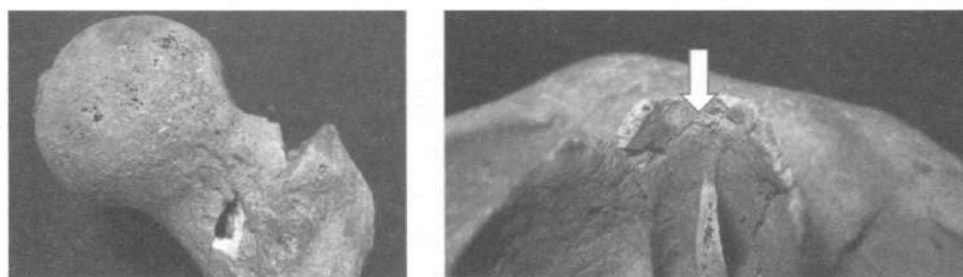
На очуваном левом фемуру остефити прекривају јамицу главе (*fovea capitis*). Изражен је вентрални конвекситет дијафизе.

Неметричке варијације (Табела 3, сл. 4, лево)

Посматране неметричке варијације имају фенотипски карактер и поједине се истичу као могући показатељи доминантних (специјализованих) активности индивидуе (Пуариерова фасета – *Poirier's facet*, латерална чучећа фасета).

Табела 3. Неметричке варијације на скелету индивидуе из коњаничког гроба са Хинге. к - комплетан; ех – *extrasuturale*; s – *suturale*.

	d.	s.		d.	s.
1. <i>Sutura metopica</i>	-		26. <i>Torus mandibularis</i>	/	/
2. <i>Sutura supranasalis</i>	+		27. <i>Torus auditivus</i>	-	-
3. <i>Sulci frontales</i>	-	1	28. <i>Spina suprameatum</i>	-	-
4. <i>Foramen supraorbitale</i>	-	1	29. <i>Depressio suprameatica</i>	+	+
5. <i>Medial sulcus supraorbitalis</i>	+	+	30. <i>Sutura mendosa</i>	-	-
6. <i>Foramen infraorbitale</i>	1	1	31. <i>Ossiculum fonticuli postero-lateralis</i>	-	-
7. <i>Sutura infraorbitalis</i>	+	-	32. <i>Os occipitomastoidea</i>	-	-
8. <i>Tuberculum zygomaxillare</i>	+	+	33. <i>Foramen mastoideum</i>	ex, s	s
9. <i>Foramen parietale</i>	1	1	34. <i>Sutura squamomastoidea</i>	-	-
10. <i>Ossa suturae coronalis</i>	-		35. <i>Os squamoparietale</i>	-	-
11. <i>Os bregmaticum</i>	-		36. <i>Ossiculum incisurae parietalis</i>	-	+
12. <i>Ossa suturae sagittalis</i>	-		37. <i>Os epiptericum</i>	-	-
13. <i>Ossa suturae lambdoideae</i>	+	+	38. <i>Articulatio fronto-temporalis H</i>	+	+
14. <i>Os lambda</i>	-		39. <i>Tuberculum marginale</i>	-	+
15. <i>Os incaae</i>	-		40. <i>Foramen zygomaticofaciale</i>	-	-
16. <i>Canalis condylaris</i>	/	1	41. <i>Os zygomaticum partitum</i>	-	-
17. <i>Facies condylaris bipartita</i>	-	-	42. <i>Processus supracondylaris</i>	/	-
18. <i>Canalis hypoglossi</i>	1	1	43. <i>Perforatio fossae olecrani</i>	/	-
19. <i>Processus paracondylaris</i>	+	+	44. Подељеност трохлеарне инцисуре	/	-
20. <i>Tuberculum praecondylare</i>	-	-	45. Аленова фоса	/	-
21. <i>Foramen spinosum</i>	к	к	46. Пуариерова фасета	/	+
22. <i>Foramen ovale</i>	к	к	47. <i>Trochanter tertius</i>	/	/
23. <i>Sutura incisiva</i>	+	+	48. Латерална чучећа фасета	+	+
24. <i>Torus palatinus</i>	-	-	49. Медијална чучећа фасета	-	-
25. <i>Torus maxillaris</i>	-	-			

Слика 4. Коњанички гроб са Хинге. Лево. Пуариерова фасета (Poirier's facet) на левом фемуру. Десно. Линија фрактуре на унутрашњој страни назалних костију.

Карактеристике мишићних хватишта

Изражена хватишта на левом хумерусу имају *m. pectoralis major*, *m. teres major*, *m. deltoideus* и *m. triceps brachii* (*caput laterale*), на левом радијусу – *m. biceps brachii*, *m. pronator teres* и *m. supinator*, левој улни – *m. supinator* и *m. anconeus*, на левом фемуру – *m. adductor longus*, *m. adductor brevis*, *m. adductor magnus*, *m. pectineus*, *m. iliopsoas* и на тибијама – *m. quadriceps femoris*, *m. sartorius*, *m. gracilis*, *m. semitendinosus* и *m. popliteus*.

Сви поменути припоји представљају модификације кортикалног ткива у виду гребена (хипертрофија) неравних, грубих површина са остеофитима. Промене у виду јама или бразди нису уочене. Хватишта *m. obturator internus* на медијалној страни великог трохантера (мишића који је важан за латералну ротацију буте – позиција која се заузима при јахању) и *m. gluteus minimus* као и *m. gluteus medius* на великом трохантеру нису посматрана због фрагментованости кости.

Због очуваности костију асиметрија је могла да се посматра само код тибија где су благо наглашеније ентезопатије уочене на левој кости. Мање егзостозе (израженије такође на левој кости) уочене су на месту припоја *lig. tibiofibulare anterius*.

ДИСКУСИЈА

Кранијалне карактеристике (средње дуга лобања, ниско и средње широко лице, ниске орбите) и робустност скелета индивидуе са Хинге, као и готово средње висок телесни раст упућују на *cratagnoid A* (*crA*) таксон.

Присуство скелетних остатака коња у гробу недвосмислено говори о доминантној активности анализираних индивидуе и војничком статусу, те се у даљем тексту скелетне карактеристике разматрају у светлу могућих модела окупације.

Фрактуре назалних костију не морају неминовно бити последица окршаја, а није уочена ни једна друга заживотна или перимортална повреда.

Учесталост појаве туберкулама на антериорној ивици форамен магнама, који је уочен и на лобањи коњаника са Хинге, на посматраним савременим узорцима креће

се од 0,8 до 15%, док дужина варира 0,5–4 мм (Lakhtakia *et al.* 1991: 210; Vazquez *et al.* 1996: 169; Prakash *et al.* 2011: 119). Радиолошком студијом показано је да туберкулум на форамен магнуму има карактеристике егзостозе (Vazquez *et al.* 1996: 169) и већина аутора сматра да је ова егзостоза заправо осификација *ligamentum apicis dentis*, и да у неким случајевима може да изазове трауматске лезије на кичменој мождини (Lakhtakia *et al.* 1991: 210; Vazquez *et al.* 1996: 169; Prakash *et al.* 2011: 119). Према Васкесу и сар. (Vazquez *et al.* 1996: 169) због велике разлике у појави код Кавказоида (1,3 %) и Индијаца (15%) не треба искључити ни могућност епигенетског карактера туберкулума на антериорној ивици форамен магнума. Кад говоримо о коњаничким гробовима можда треба испитати могући утицај јачег оптерећења везе окципито-вертебралног региона на појаву овог вида егзостоза.

У неким случајевима на основу типа, локације и учесталости унутар проучаване антрополошке серије патолошке промене могу дати функционалне податке (Pálfi 1992: 212), а одлике хватишта мишића представљати механичке ентезопатије, мада увек треба имати у виду да добијени модели активности имају ограничен значај услед могуће зависности промена од пола, животног доба, генетике и разних других фактора (Wilczak 1998: 311, 322).

Патолошке промене уочене на левом раменом зглобу коњаника са Хинге указују на синдром сударања или компресије у рамену (*humeral impingement disorder*) и према Мајлсовој категоризацији (Miles 2000: 163) припадају трећој фази промена са изразитим ерозивним јамама на месту припоја мишића ротаторне манжетне. Мишићи ротаторне манжетне, који леже испод корако-акромијалног свода, имају за примарну функцију динамичку стабилизацију главе хумеруса у односу на лопатицу (Miles 1999b: 21). У основи овог обољења су оштећења ротаторне манжетне настала приликом подизања руке када долази до компресије тетива, између главе хумеруса и акромиона (Čičak *et al.* 2001: 394). Чичак и сарадници наводе да се трећа фаза обољења појављује код особа старијих од 40 година (Čičak *et al.* 2001: 394), док су на археолошком узорку примећене разлике у односу на животни стил, те се код узорка из Енсеја (*Ensay*, шкотски узорак, 1500–1800. године) ове промене јављају око 40 године, али код узорка из Спитафилдса (*Spitalfields*, становници Лондона раног 19. века) тек десет година касније (Miles 1999a: 132, 143–144). Иако разлике у животном стилу и захтевне радне делатности утичу на учесталост промена (Крас 2001: 418), које могу бити изазване траумом или понављајућом радњом, оне представљају и саставни део процеса старења, те су покушаји да се изражене лезије раменог зглоба повежу са одређеном окупацијом били обесхрабрујући (Miles 2000: 175). С друге стране промене на малом туберкулуму (*tuberculum minus*) се могу везати за синдром сударања или компресије у рамену, необично дуг коракоидни наставак, или за навику држања рамена повијених унапред (Miles 1999b: 22).

Дегенеративне промене на лакатном зглобу су слабо изражене и највероватније старосно условљене.

Пуариерова фасета (*Poirier's facet*) и изражени мишићни припоји на фемуру одговарају тзв. јахачком синдрому (Pálfi 1992: 225, 227), иако није било могуће посматрати карактеристике припоја *m. obturator internus*, *m. gluteus minimus* и *m. gluteus medius* који недвосмислено указују на јахачку активност (Molleson & Blondiaux 1994:

314). Венц и Де Грамонд (Wentz & De Grummond 2009: 113) наводе да изражена медијална ивица тела тибије може да укаже на понављану активност пењања и силажења са коња. На нашем узорку једва нешто јача ивица уочена је на проксималној трећини леве тибије (присуство остеофита) али зато очигледно јача егзостоза на месту припоја *lig. tibiofibulare anterius* даје основа за претпоставку о навици пењања на коња са леве стране.

Поменута Пуариерова фасета (*Poirier's facet* – прекрштене ноге при седењу, јахању) и латерална чучећа фасета, која указује на положај који се заузима при одмору (Kennedy 1989: 136), једине су од посматраних неметричких варијација које пружају индикације о свакодневном понашању.

Скелет коњаника са Хинге представља мали део историје досељавања Мађара и спада међу ретке документоване налазе са територије Бачке. Уочене механичке ентезопатије и патолошке промене, ограничене могућношћу само унилатералног посматрања (осим у случају тибија) и некомплетном очуваности скелета, нису пружиле довољно података за реконструкцију уобичајних активности мађарског војника X века. Међутим, поједине уочене карактеристике (туберкулум на антериорној ивици форамен магнума, синдром сударања или компресије у рамену, егзостоза на месту припоја *lig. tibiofibulare anterius*) могу представљати корисне компаративне податке приликом анализа налаза истог историјског и археолошког контекста са територије Карпатског басена где су налази коњаничких гробова заступљени⁹.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексеев, В. П., Дебеч, Г. Ф.
 1964: Краниометрија. Методика антропологических исследований. Москва, Наука.
 Bálint, Cs.
 1991: Südungarn im 10. Jahrhundert. *Studia Archaeologica* XI.
 Brukner, B.
 1966: Die tardenoisienischen Funde von „Peres“ bei Hajdukovo und aus Bačka Palanka und das Problem der Beziehungen zwischen dem Mesolithikum und präkeramischen Neolithikum im Donaugebiet. *Arcaeologia Iugoslavica* VII., 1–12.
 Buikstra, J. E., Ubelaker, D. H.
 1994: Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains. Arkansas Archeological Survey Research Series No. 44. Fayetteville, Arkansas Archeological Survey.
 Vazquez, J. F., Verona, J. A., Balbas, J. A., Porrero, M. G., Ayucar, E. B.
 1996: Tubercle at the foramen magnum. *Skull Base Surgery* 6 (3), 169–170.
 Garašanin, D.
 1958: Die Siedlung der Starčevokultur in Nosa bei Subotica und Problem der neolithischen Lemscheunen. Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte, Hamburg, 1958, Berlin, 1961, 303.

⁹ Искрено се захваљујемо колегиници Жужани К. Цофман (Zsuzsanna K. Zoffmann) на корисним коментарима приликом писања рада.

- Kennedy, K. A. R.
1989: Skeletal Markers of Occupational Stress. In: Reconstruction of Life from the Skeleton. New York, Alan R. Liss, Inc., 129–160.
- Krapac, L.
2001: Najčešći sindromi prenaprezanja na gornjim ekstremitetima pri određenim radnim djelatnostima. Arhiv za higijenu rada i toksikologiju 52, 415–420.
- Lakhtakia, P. K., Premasagar, I. C., Bisaria, K. K., Bisaria, S.D.
1991: A tubercle at the anterior margin of foramen magnum. Journal of Anatomy 177, 209–210.
- Mann, R. W., Symes, S. A., Bass, W. M.
1987: Maxillary Suture Obliteration: Aging the Human Skeleton Based on Intact or Fragmentary Maxilla. Journal of Forensic Sciences 32 (1), 148–157.
- Martin, R., Saller, K.
1957: Lehrbuch der Anthropologie I. Stuttgart, Gustav Fischer Verlag, 426–596.
- Miles, A., E., W.
1999a: Observations on the Undersurface of the Skeletalized Human Acromion in Two Populations. International Journal of Osteoarchaeology 9, 131–145.
1999b: Coraco-humeral impingement in an early 19th century Londoner. Journal of Paleopathology 11 (1), 21–27.
2000: Developing Stages of Subacromial Humeral-impingement Facets in the Skeletal Remains of Two Human Populations. International Journal of Osteoarchaeology 10, 161–176.
- Molleson, T., Blondiaux, J.
1994: Riders' Bones from Kish, Iraq. Cambridge Archaeological Journal 4 (1), 312–316.
- Ortner, D. J.
2003: Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains. San Diego and London, Academic Press.
- Pálfi, Gy.
1992: Traces des activités sur les squelettes des anciens Hongrois. Bulletins et Mémoires de la Société d'anthropologie de Paris 4 (3–4), 209–231.
- Prakash, B. S., Padma Latha, K., Jagdish L. M., Ramesh, B. R.
2011: A tubercle at the anterior margin of foramen magnum. International Journal of Anatomical Variations 4, 118–119.
- Roberts, Ch., Connell, B.
2004: Guidance on recording Palaeopathology. In: Guidelines to the Standards for Recording Human Remains. IFA Paper No. 7. BABAO, Department of Archaeology, University of Southampton, Highfield and the Institute of Field Archaeologists, SHES, University of Reading, Whiteknights, 34–42.
- Saunders, Sh. R.
1989: Nonmetric Skeletal Variation. In: Reconstruction of Life From the Skeleton. New York, Alan R. Liss, Inc., 95–108.
- Saunders, Sh. R., Rainey, D. L.
2008: Nonmetric Trait Variation in the Skeleton: Abnormalities, Anomalies, and Atavisms. In: Biological Anthropology of the Human Skeleton. Hoboken, New Jersey, John Wiley & Sons, Inc., 533–560.
- Szél, F.
1872: Ujabb leletek hazánk területén. A pörösi sír. Archaeológiai Értesítő VI., 40–43.

- Szekeres, L.
1971: Zenta és környéke története a régészeti leletek tükrében. U: Grada za monografiju Senta – Arheologija 18. Senta.
Szekeres, L., Ricz, P.
1998: Szabadka és környéke a régmúltban. Bácsország – könyvek. Szabadka.
Sjøvold, T.
1990: Estimation of Stature from long bones utilizing the line of organic correlation. Human Evolution 5, 431–447.
Tergina, Gy.
1894: Horgosi ásatások. Archaeologiai Értesítő, 204–206.
Farkas, Gy.
1971: Anthropologische Funde von der Woiwodina. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2, 209–212.
Finnegan, M.
1978: Non-metric variation of the infracranial skeleton. Journal of Anatomy 125 (1), 23–37.
Hauser, G., De Stefano, G. F.
1989: Epigenetic Variants of the Human Skull. Stuttgart, E. Schweizerbart'sche Verlagsbuchhandlung.
Čičak, N., Klobučar, H., Marić, D.
2001: Sindromi prenaprezanja u području ramena. Arhiv za higijenu rada i toksikologiju 52, 393–402.
Šafarik, O., Šulman, M.
1954: Srednjevekovna nekropola kod Subotice. Rad vojvodanskih muzeja 3, 5–55.
Šulman, M.
1952: Grobovi iz bakarnog doba u Subotici. Zbornik Matice srpske za društvene nauke 3, 157.
1954: Groblje bakarnog doba u blizini Subotice. Zbornik Matice srpske za društvene nauke 6, 70.
Wentz, R. K., De Grummond, N. T.
2009: Life on Horseback: Palaeopathology of Two Scythian Skeletons from Alexandropol, Ukraine. International Journal of Osteoarchaeology 19, 107–115.
Wilczak, Cy.
1998: Consideration of Sexual Dimorphism, Age, and Asymmetry in Quantitative Measurements of Muscle Insertion Sites. International Journal of Osteoarchaeology 8, 311–325.

LOVAS SÍR A HINGÁN

Összefoglaló

A szabadkai Városi Múzeum régészeti raktárában őriz egy, a Hingán előkerült X. századi emberi csontvázat, valamint egy ló koponya- és alsó lábszárcsontjait. Egyéb mellékletek, valamint régészeti dokumentáció nem áll rendelkezésre a lelettel és lelőhellyel kapcsolatban.

Az emberi csontváz maradványai: a jól megőrzött koponya- és az arccsontok (az állkapocscsont hiányzik), valamint a hiányos törzs- és végtagcsontok. A koponya morfológiai jellemzői férfikoponyának felelnek meg, míg a koponya varratai alapján valószínűsíthetően középkorú személyről van szó.

Az agykoponya közepesen hosszú, közepesen széles, mecran, közepesen magas, orthocran, metriocran, mérsékelt batrocran, közepesen széles homloka, metriometop kategóriájú. A arckoponya alacsony, közepesen széles, mesen kategóriájú. Az orrtő széles, az orbitális index chamaeconh, a nazális pedig leptorrhin. A robusztus egyént közepes magasság jellemzi. A fennmaradt combcsont eurymerikus, a sípcsont eurycnemikus indexű.

A patológiás elváltozások közül megfigyelhető az orrsövény ferdülése, az orrcsonton gyógyult törések, gümő az öreglyuk elülső szélén, degeneratív elváltozások a váll és a könyök ízületein. A fogak és az állkapocs elváltozásai: fogkőlerakódás, fogágybetegség és tályogok. Hét foga még életében kiesett.

HORSMAN'S GRAVE FROM HINGA

Summary

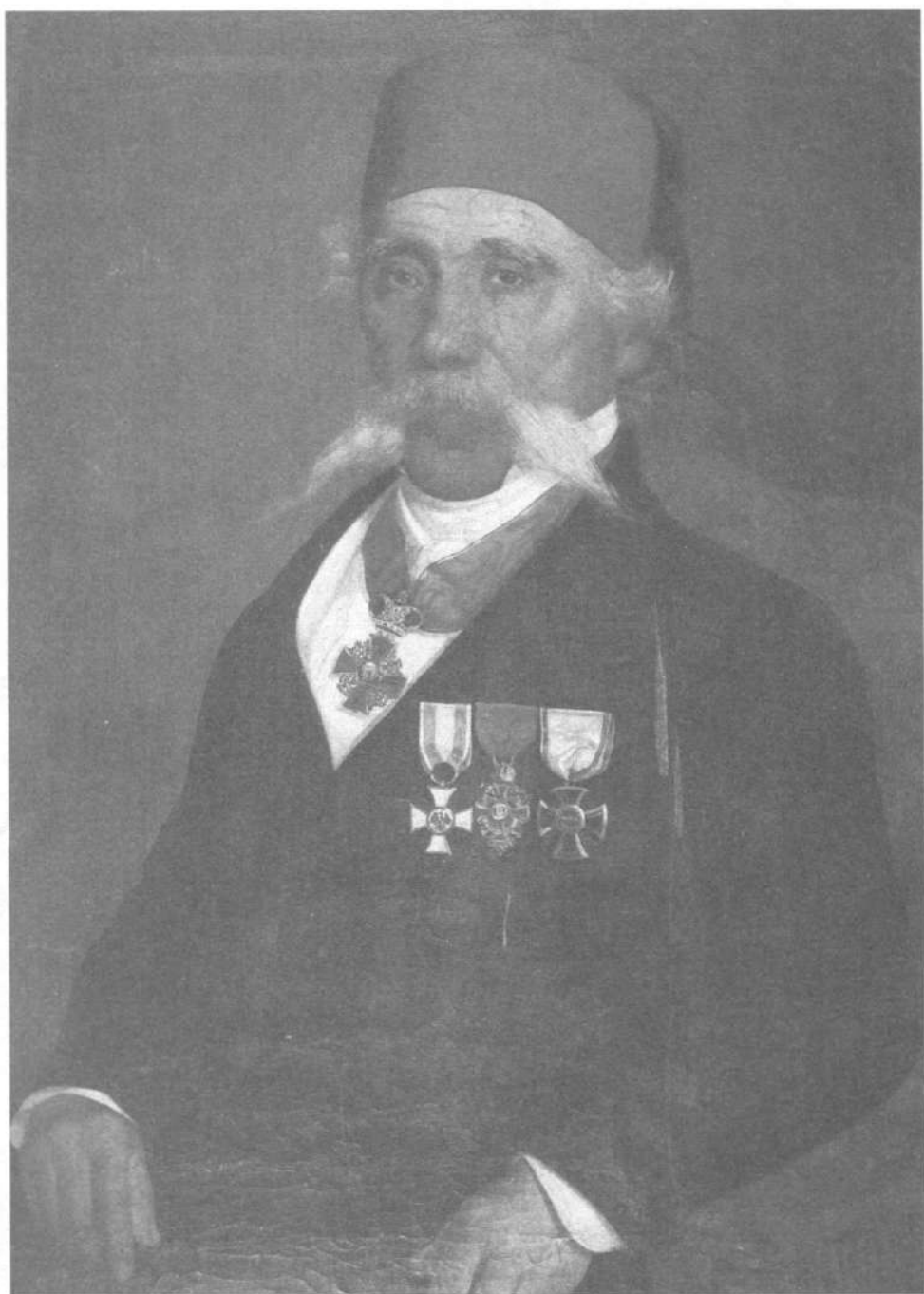
The archaeological depot of the Municipal Museum in Subotica stores the remains of a human skeleton, as well as the preserved skull and incomplete postcranial skeleton of a horse from a common grave dated at X century, discovered at Hinga archaeological site. There are no artefacts, or archaeological documentation of this finding.

Human skeletal remains consist of the well-preserved skull and facial bones (mandible is missing), as well as the incomplete postcranial skeleton. The morphological features of the skull correspond to a male individual, while the degree of obliteration of cranial sutures make it probable to be a middle-aged person.

The cranium is of medium length, medium width, mesocran, of medium height, orthocran, metriocran, slightly batrocran, the medium width forehead is of metriometop category. The upper face is low, of medium width, mesen category. The root of the nose is wide, orbital index is chamaeconch, while the nasal is leptorrhin. The robust individual is characterised by medium stature. The preserved femur is of eurymeric and tibia is of eurycnemic index.

From pathological changes we have noted deviation of nasal septum, healed nasal bones fractures, tubercle on the anterior margin of the foramen magnum, and degenerative joint changes of left shoulder and elbow. The pathology of teeth and jaw is characterised by calculus formation, periodontal disease and abscesses. Seven teeth were lost during lifetime.

The examined non-metric traits and muscle insertion sites indicate the dominant (specialised) activities of an horseman from Hinga.

Вук Стефановић Караџић (1787–1864)

Невенка Башић Палковић – библиотекар саветник

ВУКОВИ ЈУБИЛЕЈИ – 225. ГОДИШЊИЦА РОЂЕЊА И 165. ГОДИШЊИЦА ПОБЕДЕ ЊЕГОВЕ РЕФОРМЕ

Апстракт: Током 2012. године Градски музеј у Суботици ће на примерен начин прославити велике јубилеје Вука Стефановића Караџића: 225 година рођења и 165 година од победе његове реформе српског језика и писма. Великан српске културе и књижевности рођен је у Тршићу, 6. новембра 1787. године, а умро је у Бечу, 7. фебруара 1864. Његов животни и стваралачки пут ишао је управо између те две релације: од скромног завичаја где је био мали број писмених људи, па преко Београда и устаничке Неготинске крајине, до развијене и богате културне престонице Беча. Пошто се 1813. трајно настанио у Бечу и оженио Аном Маријом Краус, почиње да сакупља српске народне песме и да ради на речнику и првој граматичи српског језика на народном говору. Своја најважнија дела објавио је у Бечу непрекидно водећи „рат за српски језик и правопис“ јер је српска интелектуална елита била против његове реформе. Насупрот томе, велики европски писци Јакоб Грим и Гете, дивили су се лепоти српске народне поезије и веома су ценили Вуков рад. Био је биран за члана академија наука у Берлину, Бечу и Петрограду, као и научних друштава у Москви, Кракову, Гетингену и Паризу. Као година Вукове победе узима се 1847. јер су тада објављене *Песме* Бранка Радичевића, *Горски вијенац* Петра П. Његоша, Вуков превод *Новог зајета* на српски језик, као и Даничићева расправа *Рат за српски језик и правопис*. Издавањем ових дела доказано је да се и најбоља уметничка дела могу писати чистим народним језиком који је Вук Караџић увео у књижевност.

Кључне речи: Вук Стефановић Караџић, 225. годишњица рођења, реформа језика и правописа, 165. годишњица Вукове победе, српски језик, народна поезија, Градски музеј Суботица, изложба.

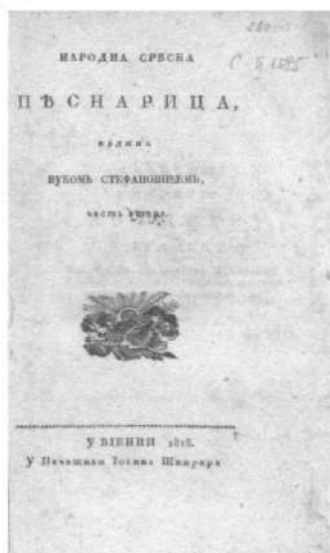
ОД ПАСТИРА ДО УСТАНИКА И КЊИЖЕВНИКА

Вук Стефановић Караџић је рођен 6. новембра 1787. године у Тршићу, у многочланој породици досељеника из Херцеговине, од оца Стевана и мајке Јегде, која му је дала „заштитно“ име Вук, јер су јој деца рођена пре њега одмах умирала. Показало

се касније да су му родитељи добро име изабрали јер се током целог свог живота истрајно борио против непријатеља, немаштине, незнања и неписмености (Попов 2009: 862-872).

Школовао се код свог рођака Јевте Савића, затим у Лозници и у манастиру Троноша, али се убрзо вратио кући јер је у манастиру највише чувао стоку и био самоук. По избијању Првог српског устанка био је писар код војводе Ђорђа Чурчије, затим код Јакова Ненадовића, а касније и у Београду, у Правитељствујушчем совјету. Када је Доситеј 1808. отворио Велику школу у Београду, Вук је био њен полазник. Због болести 1810. одлази у Будим и Нови Сад на лечење, али се оно завршава тако што трајно добијаштулу и штаку на коришћење. Вук је тада схватио да се више неће моћи борити раме уз раме са устаницима, већ са књигом и пером у руди. Он се са породицом 1813. сели у Земун, а затим одлази у Беч где ће објавити своја најважнија дела. У престоници романтичарски оријентисане Европе оног доба он започиње свој дуготрајни *рат за српски језик и правопис*, од којег неће одустајати ни у данима највеће беде, сиромаштва и непризнавања, када су неки „учени“ људи претили да ће му „пребити и другу ногу“ ако не одустане од својих идеја. Вук Караџић после сусрета са Јернејем Копитарем у Бечу издаје прва своја дела и жени се Аном Маријом Краус. Са њом је изродио више деце, али су га надживели само ћерка Мина и син Димитрије. Супруга Ана му је давала велику подршку у раду и постхумно објавила нека његова дела, одбивши да за дукате прода право прештампавања Вукових списа (Попов 2009: 862)

Од Песнарице и Писменице до Српског рјечника

Јернеј Копитар (1780-1844), Вуков савременик, учитељ и помагач, чувени слависта и цензор за словенске и грчке књиге у Бечу, први је уочио Вуков таленат за писање на чистом народном језику и подстакао га да ради на сакупљању народних умотворина, као и да напише српску граматику и речник.

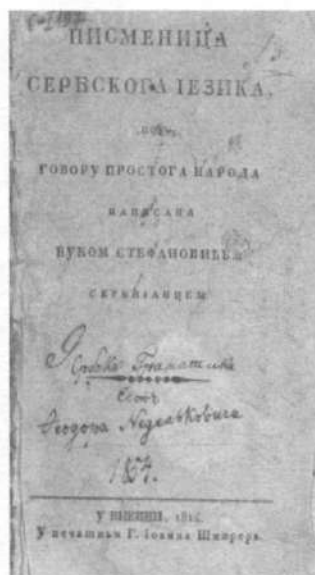
Прву збирку народних песама Вук је објавио 1814. у Бечу под насловом: *Мала простионародна славно-српска песнарица*, а већ наредне године и *Народну српску пјеснарицу*. Вук је веома добро познавао усмено народно стваралаштво и деценијама је радио на прикупљању народне поезије, приповедака, пословица и језичког блага. Обишао је многе крајеве у Србији, Далмацији, Срему, Славонији и Црној Гори, где је поред народне поезије, лексичке грађе и пословица, прикупљао и бележио етнографску грађу која је веома драгоцену. У првој збир-

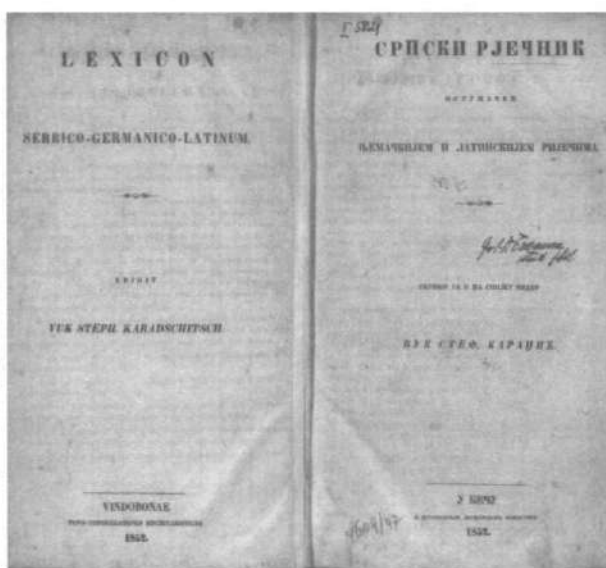
ци из 1914. он дели песме на „женске“ (лирске) и „мужеске“ (епске) које се „уз гусле певају и у себи неке повести садржавају.“ У *Малој песнарици* нашло се 100 лирских и осам епских песама, док је у издању *Србске пјеснарице* из 1815. било поред стотину лирских, још и 17 епских и Вук по први пут бележи имена конкретних народних певача и сакупљача. Ове две збирке народних песама допринеле су популарности српског народног језика и стваралаштва, те се за њих интересују браћа Грим, Ј.В. Гете и други европски писци. Нова издања народних песама издата су 1823. и 1824. у Лајпцигу, као и 1833. у Бечу. У шест књига почеле су излазити од 1841. године.

Српске народне приповетке почео је да прикупља нешто касније, након песама и пословица. *Народне српске приповијетке* први пут је издао у Бечу, 1821. године и у тој збирци је објавио 12 приповедака и 166 загонетки. Друго издање приповедака изашло је тек 1853. у Бечу. Следеће године Вукова ћерка Мина превела их је на немачки језик. Збирку пословица Вук је објавио на Цетињу, 1836. и посветио је Петру Петровићу Његошу.

Језичку и правописну реформу започео је 1814. када је објавио и прву граматику српског језика под насловом: *Писменица србскога језика по говору простога народа написана*. У Писменици он је применио потпуно упрошћавање азбуке и правописа држећи се Аделунговог принципа: „Пиши као што говориш, а читај као што је написано“. Он је из дотадашње азбуке избацио све непотребне знакове јер је сматрао да за сваки глас треба да има само једно слово. Из старословенске азбуке задржао је 24 слова, додао је пет нових (љ, њ, ђ, љ и џ), а из латиничне абецедe узео је слово ј. Слова **Ѣ, х** додао је тек касније.

Штампање српских народних песама помагао је Јакоб Грим, који је већ 1824. године превео друго, допуњено издање *Писменице србског језика*.

Прво издање *Српског рјечника* Вук је издао 1818. године, а уз њега већ поменуто, друго, проширено издање своје граматике. У речнику је било преко 26.000 речи које су се користиле у говору народа у Србији и Војводини. Појава Вуковог *Рјечника* значила је праву револуцију у српској лингвистичкој науци јер су њиме ударени темељи за српски књижевни језик: дата је реформисана азбука, граматика и попис лексичког фонда. Поред тога, у *Рјечнику* су се нашли Вукови богати описи народних обичаја и веровања, што му са аспекта музејске струке даје још већу вредност. На овом првом издању речника велику помоћ пружио му је Јернеј Копитар, који је радио преводе речи на немачки и латински језик. Он је Вука увео у учени европски свет оног времена и упознао га са многим значајним писцима и научницима. Уследила су прва значајна признања у Русији, Немачкој и Аустрији. Када је 1827. у Бечу Вук издао *Први српски буквар*, потписао се као „философије доктор и учени друштва член – Санктпетербуршког, Руске словесности, Краковског, Тирингско-саксонског за истраживање старина и Краљевско-гетинског“ (Караџић 1827: насл. стр.)

Друго издање *Српског рјечника* појавило се 1852. године са двоструко више речи (47. 427) из разних крајева Србије, Црне Горе, Далмације, па чак и Босне. Код овог издања *Рјечника* сарадник Вука Караџића био је филолог и библиотекар Народне библиотеке, Бура Даничић (1825-1882), његов велики поштовалац и научник који ће међу првима признати Вукову победу у реформи српског језика и правописа.

Вуков забавник *Даница* и *Ковчежић*

„Ја пишући никад не мислим на данашње читатеље од простоте него на критику и потомство.“ Овако се Вук Караџић бранио када су га нападали да његов годишњи календар-забавник *Даница* није довољно забаван. Мислим да ово његово гесло

може да важи за више дела јер их је заиста написао за потомство, трпећи неправду и неразумевање својих савременика, српске образоване елите и владара, са којима је често долазио у сукоб.

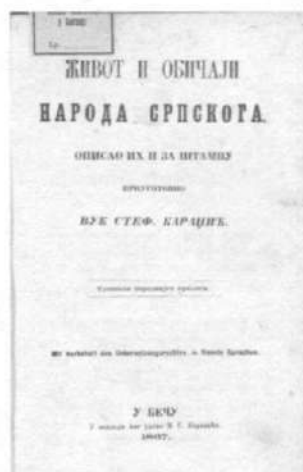
Забавник *Даница* изашла је за године 1826, 1827, 1828, 1829. и 1834. и у њој је Вук објавио своје путописе, записе и белешке, народне песме и приповетке, граматичке и историјске списе и портрете јунака. Због народних имена светаца у календару, опет је био на удару критике, нарочито најмоћнијег митрополита Стратимировића, који је чак издејствовао да се поштри цензура у бечкој и будимској штампарији за Вукова будућа дела због његовог правописа и увођења народног језика у књижевност.

Вук је значајан и као оснивач једног од првих етнолошких часописа код нас, како је он замислио свој *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, али је успео да изда само један број за 1849. годину. Вук се на наговор Копитара и Грима, али и због свог личног интересовања, стално бавио прикупљањем етнолошке грађе где год би се нашао на терену, непосредно или посредно преко својих сарадника. Многе његове збирке песама, речници и историјска дела прожета су подацима о духовној и материјалној култури српског народа „сва три закона“ што им даје посебну вредност, јер их нико други није прикупљао.

После Вукове смрти, његова супруга је у Бечу 1867. године издала вредно дело: *Живот и обичаји народа српскога*, које је „описао и за штампу приуговорио Вук Стеф. Караџић; трошком народнијех прилога“.

Вукова победа 1847. године

Година 1847. се сматра годином Вукове победе јер су тада објављене *Песме* Бранка Радичевића на чистом народном језику, затим дело изузетне уметничке вредности *Горски вијенац* Петра Петровића Његоша као и Вуков превод *Новог зајвета*, у Бечу 1847. Исте године је у Будиму објављена значајна студија Ђуре Даничића: *Рат за српски језик и правопис* којом он

одаје признање Вуковој реформи српског језика и правописа. Отуда се ове године обележава 165 година од овог значајног Вуковог и нашег јубилеја и једног од најзначајнијих датума српске културе.

Одељење стручне библиотеке Градског музеја ће током 2012. године приредити студијску изложбу посвећену Вуковим јубилејима, која ће детаљно приказати живот, рад и стваралаштво великана наше културе. Изложбу ће пратити предавања, сусрети и радионице везане за Вуково стваралаштво, а сарадња поводом јубилеја оствариће се и са Вуковим и Доситејевим музејом у Београду, Вуковом задужином и Народном библиотеком Србије, која нам је омогућила репродуковање насловних страна Вукових дела у овом раду.

ЛИТЕРАТУРА

1987: Вук Стефановић Караџић, 1787-1987. Београд, Народни музеј.

Караџић, В. С.

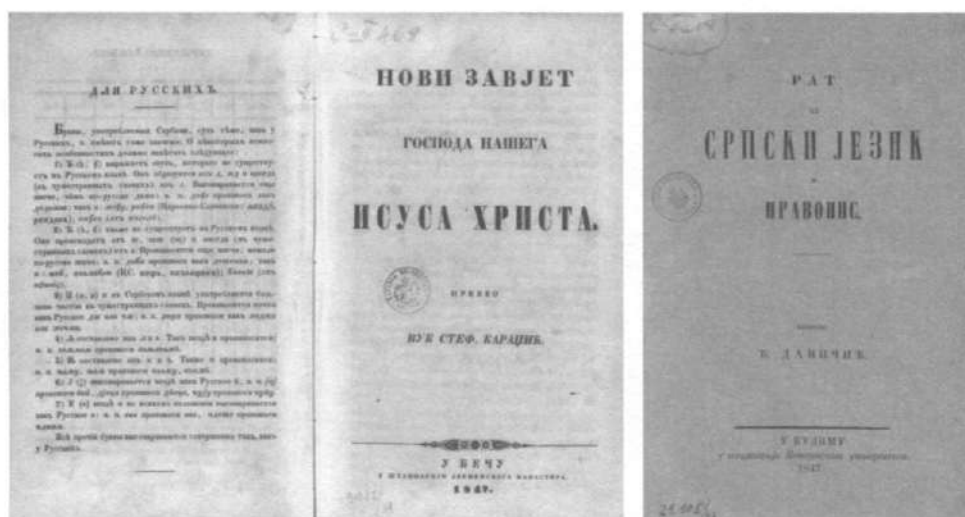
1827: Први српски буквар, Беч (фототип. изв.)

1965-1974: Сабрана дела Вука Караџића, 1-36. Београд.

Попов, Ч. гл. и одг. уред.

2009: Српски биографски речник, св. 4. Нови Сад, Матица српска.

[Http://scc.digital.nb.rs/collection/vuk-karadzic](http://scc.digital.nb.rs/collection/vuk-karadzic)

VUK KETTŐS JUBILEUMA – SZÜLETÉSÉNEK 225., ÉS REFORMJAI DIADALÁNAK 165. ÉVFORDULÓJA Összefoglaló

Vuk Stefanović Karadžić Tršićben született 1787. október 26-án / november 6-án. Két-százhuszonöt év telt el a nagy szerb író, nyelvész, a szerb nyelv, írás és helyesírás megújítójának születése óta, aki jelentős népköltészeti gyűjtőmunkát végzett, és számos fontos néprajzi feljegyzést hagyott maga után. Neki köszönhetően került a szerb irodalmi nyelv a népies, beszélt nyelvhez közelebb, ő volt az, aki megreformálta a cirill írásmódot, és bevezette a fonetikus helyesírást. Az első szerb nyelvtan és szótár is nevéhez fűződik, a *Szerb nyelvtan* 1814-ben, a *Szerb nyelv szótára* pedig 1818-ban jelent meg. Vuk sikerrel alkalmazta Johann Christoph Adelung elvét: „Írj, ahogy beszélsz, és olvass úgy, ahogy le van írva”, gyakran neki tulajdonítva a német filológus elvét.

Vuk törekvéseit 1847-ben vitte diadalra, amikor sikerült bebizonyítania, hogy népi nyelven is íródhatnak kimagasló irodalmi értékű művek. Ebben az évben jelent meg Branko Radičević *Versek* és Petar Petrović Njegoš *Hegyek koszorúja* című műve, valamint az *Újszövetség*, Vuk fordításában és Đura Daničić *Küzdelem a szerb nyelvért és helyesírásért* című írása, melyben teljes támogatásáról biztosította Vuknak a szerb ábécé és helyesírás megreformálására tett törekvéseit. Vuk Stefanović Karadžić munkásságát számos európai nyelvész méltányolta, a gyűjteményekben található szerb népköltésekről pedig a kor legnagyobb európai írói is elismerően szóltak.

Vuk kettős jubileumáról a szabadkai Városi Múzeumban 2012-ben életét és munkásságát bemutató kiállítással emlékeznek meg, melyet előadások, találkozók és műhelymunkák sora fog követni.

VUK'S JUBILEES – 225TH ANNIVERSARY OF HIS BIRTH AND 165TH ANNIVERSARY OF THE VICTORY OF HIS REFORMS

Summary

Vuk Stefanović Karadžić was born in Tršić on 26 October / 6 November 1787. It is, therefore, 225 years since the birth of this great Serbian writer, philologist, reformer of Serbian language and alphabet, collector of folk songs and other creations, and author of numerous ethnographic records. It is his merit that vernacular has been introduced in Serbian literature, Cyrillic alphabet has been reformed and phonetic spelling has been introduced. He is the author of the first Serbian grammar and dictionary, the *Serbian Grammar* in 1814 and the *Serbian Dictionary* in 1818. Vuk has successfully applied Adelung's principle: "Write as you speak and read as it is written", by which he is still mentioned.

The most important year of Vuk's victory was 1847 when he proved that works of outstanding literary value could be created and written in Serbian vernacular as well, such as *Poems* by Branko Radičević and *The Mountain Wreath* by Petar Petrović Njegoš, while Vuk published his own translation of the *New Testament* that same year. Đura Daničić wrote *War for Serbian language and orthography*, in which he entirely verified Vuk's reform of Serbian alphabet and spelling. Many European linguists approved Vuk Stefanović and his overall work, while the Serbian folk songs in his collections were admired by the biggest European writers of that time.

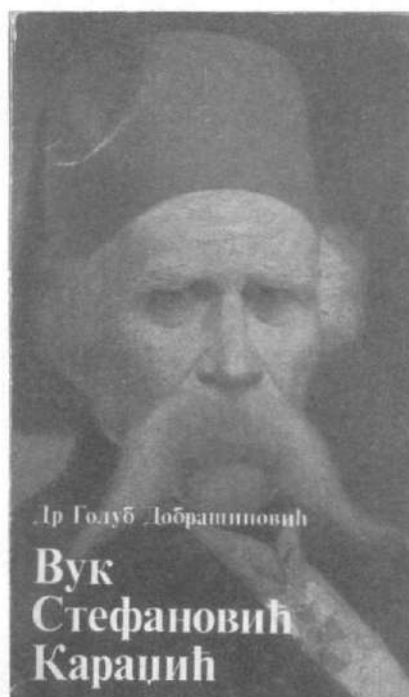
On the occasion of Vuk's great jubilees, in 2012 the Municipal Museum in Subotica will organise an exhibition on his life and work, which will be followed by a series of lectures, meetings and workshops.

М А А
ПРОСТОНАРОДЊА
СЛАВЕНО-СЕРБСКА
П Ћ С Н А Р И Ц А,
ИЛИ
ВУКОМ СТЕФАНОВИЋЕМ.

У ВЕНИ, 1814.
У печатњи Г. Јована Шмидера

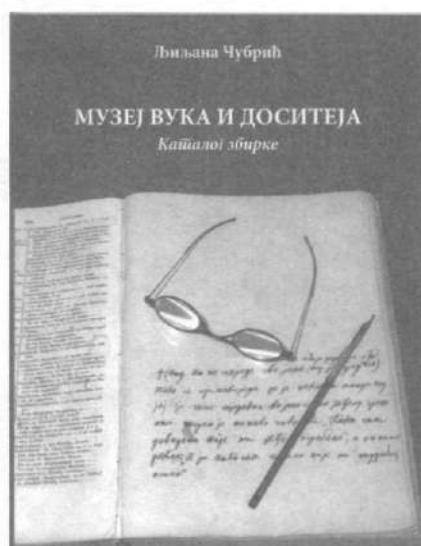

ALPHABETI SERBICI
c u m

viciniorum popularium et alia culturis Europae alphabeticis comparatione.

Serbo.	Illyr.	Bohem.	Polon.	Hungar.	German.	Ital.	Gall.	Angl.
А	a	a	a	á	a	a	a	—
Б	b	b	b	б	b	b	b	—
В	v	v	w	v	v	v	v	—
Г	g	g	g	g	g	g	g	gold
Д	d	d	d	d	d	d	d	d
Ђ	đ	đ	—	gy	—	—	—	—
Е	e	e	e	e	e	e	e	e: bet
Ј	j	j	j	j	j	j	j	z: color
З	z	z	—	z	—	—	—	z: color
И	i	i	i	i	i	i	i	en, y
Ј	j	j	j	j	j	j	j	y: yes
К	k	k	k	k	k	k	k	—
Л	l	l	l	l	l	l	l	—
М	m	m	m	m	m	m	m	—
Н	n	n	n	n	n	n	n	—
Њ	nj	ñ	ñ	ny	—	gn	gn	—
О	o	o	o	o	o	o	o	o: note
П	p	p	p	p	p	p	p	p
Р	r	r	r	r	r	r	r	r
С	s	s	s	s	s	s	s	s: so
Т	t	t	t	t	t	t	t	t
Ђ	đ	—	—	ty	—	—	—	—
У	u	u	u	u	u	u	ou	ou
Ф	f	f	f	f	f	f	f	f
Х	h	ch	ch	ch	ch	—	—	—
Ц	c	c	c	c	c	z: zio	—	—
Ч	č	č	č	č	č	e: cio	—	ch: child
Ш	sh	—	—	—	—	ge	—	—
Ъ	—	—	—	—	—	—	—	—

*) Nil sonat, sed r Moran, quoq Serbis, sicut Bohemis, vel sola absque ulla vocali, syllabam facit, apponitur, ne eadem r litera ad praecedentem aut sequentem syllabam trahatur, e. g. умрѣо, lege u-mro-o.

Dr. Papp Árpád PhD – néprajzkutató, muzeológus

A VAJALJA

Absztrakt: A vajdasági magyarság szellemi kulturális örökségének a szerbiai nemzeti listára való jelölése során összesen kilenc jelölés készült,¹ és vált az időközben több helyszínen bemutatott kiállítás tárgyává, többek között a kibővített és most nyomtatott formában is olvasható, vajalját bemutató jelölés. Mint a jelölést tevő és azt kidolgozó kutató, úgy vélem, mi több, meg vagyok róla győződve, hogy a vajalja – a vajdasági magyarság részéről kiemelt szellemi kulturális jelenség – minden tekintetben eleget tesz az UNESCO által támasztott elvárásoknak és követelményeknek. A kilenc jelölés között két olyan jelenség található, amely a népi táplálkozás igen széles mezejéről veszi példáit, hiszen a református települések csigatészta-készítési gyakorlata is itt került bemutatásra: míg ez utóbbinak felekezeti sajátosságok adják a közösségi keretet, addig a vajalja fenntartó közege – a divat véletlenszerűségének tulajdonítható előfordulások mellett – a Tisza mentén vélem fellelni. A két jelölés elkészítése során helyenként ugyanazt az érvelési technikát használtam, amivel a fenntartó közösség kompakt voltát szándékoztam hangsúlyozni.

Kulcsszavak: népi táplálkozás változása, vajalja, sült vaj, bámos, Tiszamente.

Amit a vajaljáról tudunk. A vajalja a tejtermék zsiradékának (a tej föléből, esetenként magából a vajból) liszttel való berántásával készült étel. Az elkészítés hasonlósága okán a vajalja erdélyi párhuzamának a bámost tekinthetjük: amíg a vajalja alapvetően tehéntej zsiradékából és búzalisztból készül, addig a dél-erdélyi bámos juhtej zsiradékából és kukoricalisztből.

A vajalja terminus mellett a sült vaj kifejezés lényegesen tágabb környezetben ismert, és a böjti és ünnepi étkezésben tölt be kiemelt szerepet, de ez utóbbi nem fedi feltétlenül ugyanazt a fogalmat: a hevítés során különváló – hűlés során pedig megdermedő – sárga színű tejszírt folyékony állapotában különválasztják (leöntik), és ez kapja a sült vaj elnevezést, majd a hátramaradó író berántására kerül sor, amit ezután vajaljának neveznek. Az általam Martonoson megfigyelt készítési mód során a készítő nem különítette el a felhevített zsiradékot és a visszamaradó író, aminek eredményeként – a dermedés után – a vaj aranysárga színe és a liszttel berántott író barna színe esztétikai szempontból is tetszetős hatást keltett.

¹ Az UNESCO hatályos rendelkezése értelmében a területileg illetékes országos minisztérium hatásköre elbírálni, feladata fenntartani és kötelessége támogatni a jegyzéken szereplő kulturális jelenségeket.

A magyar néprajzi szakirodalom alapján a tejtermék zsiradékának liszttel történő bearántása, majd a termék táplálékként történő fogyasztása a Kárpát-medence két területét jellemzi (vagy jellemezte): míg Dél-Erdélyben bámosként, addig a Jászságban és az Alföld Tisza irányába gravitáló részein vajjalaként (sült vajként) ismerik.

1. A Magyar néprajzi lexikon szócikke szerint: „a *bámos* a juhsajtkészítéshez kapcsolódó két különböző erdélyi étel neve. Az egyik készítésénél friss édes juhsajtot lágyítanak tűzön melegítve, edényben úgy, hogy tejet, vajat vagy tejszínt tesznek alá. Az olvasztott sajtból többnyire kevés lisztet is kevernek. A történeti adatokban ezzel a változattal találkozunk korábban, így a fennmaradt első magyar nyelvű nyomtatott szakácskönyvben (1695), Bethlen Miklós önéletírásában stb. Ma főleg Dél-Erdélyben fordul elő magyaroknál és románoknál egyaránt. Puliszkával vagy kenyérrel eszik. – A másik és nyilván fiatalabb bámosváltozat a sajtkészítésnél a sajtból kinyomott zsíros, vajas, ún. *fehér savóban*, a *bámosnak* valóban megfőzött kukoricapép. A savót előzőleg gyakran 2–3 napig állni, savanyodni hagyják, majd forralják, s lassan csesztve bele a lisztet, állandó keverés közben főzik meg. Előfordul, hogy a hozzá való savó neve bámos, *bámas*, s a benne főtt kukoricapépé *bámaspujszka*. Magyarok és románok egyaránt készítik. A bámos szó az ún. vlach fejős juhászat szakszókincsébe tartozik, és a magyarban valószínűleg román eredetű. Alakváltozatai hasonló jelentéssel több balkáni, kárpáti nyelvben megtalálhatók.”² Tekintettel arra a tényre, hogy a bámos elsősorban formai sajátosságai (azonosságai) okán került látókörünkbe, részletezésébe terjedelmi okoknál fogva nem bocsátkoznék. Ami ennek ellenére aláhúzendó, az a következő: alapanyaga juhsajt (vagy zsiradék), amit (kukoricával)liszttel sűrítene be.

A vajalja készítésére és fogyasztására vonatkozó Tisza menti leírások. A tulajdonképpeni vizsgálatunk tárgyát képező vajalja nem fordul elő önálló szócikként a Magyar néprajzi lexikonban, mi több, általánosságban szemlélve viszonylagos adatszegénység jellemzi. Ennek egyik valószínűsíthető okát abban kell keresnünk, hogy a készítés művelete túlzottan egyszerűnek tűnt, vagy pedig viszonylag kései jelenséget figyelünk meg. Annak ellenére, hogy a Tisza mentén végzett recens kutatások legtöbbször nem csak annak ismeretét, de aktív készítési gyakorlatát is igazolni vélik, a területre vonatkozó leírások szűkölködnek az adatokkal, a meglévő adatok pedig csak a legjobb esetben nyúlnak vissza száz évnél távolabbi időre.

A jászsági vajalja. A jász vidék hagyományos táplálkozási szokásainak leírása alapján „Jellegzetes tejes étel volt a vajalja, amelyet régen vajköpüléskor íróból készítettek: liszttel összekeverve, serpenyőben pirosra sütötték, és megsózva, kenyérrel fogyasztották. Ma író helyett tejfölt használnak. A vajalja régi jászsági étel, jász sajátosság.”³ Faragó Jánosné jászárokszállási adatai alapján a vajalja a kisütött vaj alja, liszttel és tojással: „tészta napokon nudlira... tették a vajalját (Faragó J. É. n. 58.). A tojásos vajalját meg ebédre eszik, kenyérrel.” Ugyancsak Faragó Jánosné írja, hogy „ha valakinek nem kelt el a vaja, akkor kisütötte otthon: »jó lesz majd böjtire« a tészta” (Faragó J. É. n. 59.).

² Magyar néprajzi lexikon „bámos” szócikke.

³ <http://fajszvilagtalalkozo.eu> 2012. február 6. Ugyanez az adat szerepel még: www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/jaszdozsza.

A vajalja az Dél-Alföldön és a Tisza déli szakaszán. Veszélka Andrásné 1921-ből származó adatai alapján Csengelén (Csongrád m.) a piacon összehúzott vaját és „sült vaját” is árultak, ez utóbbi úgy készül, hogy a melegítés után a tejsírt leöntik, és az alját rántják ki. Mórhalmon „Nagyszüleink ételei, játéka” rendezvényen szerepelt a hagyományos ételek sorában.⁴ Napjainkban a vajalja alapvető nyersanyaga a tehéntejből készült tejföl és vaj, de a birkatejből készült vaj is lehetett alapanyag, miként azt a hódmezővásárhelyi asszonyok is csinálták (Szigeti A. 2001. 237.).

A fenti adattári adatokat feltétlenül kiegészítik a napjainkban megfigyeltek: a vajdasági Tisza mentén – a házi tejgazdaságok egyre csökkenő száma ellenére – a vajalját házilag készítik, és otthon fogyasztják, más esetben a közeli városok piacain árulják. Így egyszerre tekinthetjük saját és piaci szükségletre készült ételnek és alapanyagának is: a városok (Szabadka, Zenta, Ada, Becse) és azok vonzáskörzetében lévő kisebb helyi piacokon áruként szerepel, a Tisza mentén emellett otthon készítik, leggyakrabban a visszamaradó vajból és tejfölből. Az otthoni készítés és a piaci vásárlás közötti állapotnak tekintem a szomszédtól hetente vásárolt vajalja fogyasztását: ez abban az esetben megfigyelhető jelenség, ha a településen csökken a szarvasmarhát tartó gazdaságok száma, de a korábbi fogyasztási szokások még fennállnak, tehát van helyi igény és szándék is, de az alapanyagot biztosító tehenek már nincsenek. Az ilyen esetben az egyébként piacra termelő gazdaság a bejáródott ismeretség és szomszédi/rokonai kapcsolatok révén már a piacra menés előtt eladja a termék egy meghatározott hányadát. A Tisza menti Martonos esetében is ezt lehetett tapasztalni: az egyre csökkenő lakossággal bíró, egyre kevesebb szarvasmarhát tartó porták között a még mindig állattartással foglalkozók a nem piaci napon is bevételt valósíthatnak meg, amit pénzben és egyéb természetbeni járandóságokban nyilvánul meg. Ez a hagyományos cserekereskedelem és „belső piac” színtere, amely a piaci feltételekhez képest függetlenebb és megengedőbb.

Szabadka – természetesen – mint város és városi piac, ebben az esetben is elűt az általános képtől: a többnemzetiségű településen nem annyira a nemzeti (és vallási) jelleg, sokkal inkább a gazdasági megfontolásból vezérelve a Tisza menti és Szabadka környéki magyar eladók mellett kis számban bunyevác eladók is készítik és árulják a vajalját a többi piacra termelt áru mellett. Egyértelműen a visszamaradt vaj és tejföl tartósításának és újrahasznosításának szándékával teszik ezt.

Sült vaj vs. vajalja. A fenti példák azt a benyomást keltik, hogy két, lényegében különböző termékről kell beszélnünk, ami a tartósítás-készítés eltérő fázisában készül. Az ún. sült vaj – a közhiedelem szerint a vele sült étel nem tud leégni – elkészítésére akkor kerül sor, amikor a friss vaját nem tudták elhasználni vagy eladni: az eladás pedig a 19. század végén bekövetkező „alapvető változás (...) a tej- és tejtermékek városi piacának fokozatos kialakulásával” vélhetően olyan irányba terelte a tejet és tejtermékeket piacra szállító gazdaságok gondolkodását, hogy a polgári ízlést tükröző vajfogyasztás igényeinek eleget tegyen: amíg a városok piacai elsősorban a sült vajra lettek „vevők”, egyszerre oldhatták meg a visszamaradó többlet tartósításának kérdését is. Ugyanakkor a tejterméket piacra szállító parasztgazdaságok kora újkori elődei vélhetően már korábban is felhasználták a hátramaradó író minden fajtáját – az elsődleges, nem hevített író leggyakrabban álla-

⁴ www.morahalom.sulinet.hu/altalanosiskola 2012. február 6.

tokkal etették fel – de a vaj hevítése után visszamaradó író berántásával készült étel első hitelt érdemlő említése – az erdélyi párhuzamokat figyelembe véve – 17. század végi, alföldi elterjedése pedig vélhetően 18. századi, aminek egyik, a járszági kirajzással is összefüggésbe hozható másodlagos elterjedési területe a Tisza alsó szakasza. Ez utóbbi feltevésünk a migráció során terjedő kulturális javak elterjedésének elvének tesz eleget, és elsősorban a keletkezési idő behatárolására tett kísérlet, ugyanakkor be kell látnunk, hogy vajkészítés, fogyasztás, tartósítás nem csak a Kárpát-medencét jellemezte, sőt.

Az alföldi paraszti (hagyományos) konyha és a vaj. A Kárpát-medence – és benne az Alföld – az erőteljes zsiradékfogyasztásáról volt ismert, míg növényi olajokat használóként ismert területnek a keleti (pravoszláv) európai részeket, délen az olívaolaj sajtolásával nyert olajat használták, északon és nyugaton pedig vajjal főztek. A Kárpát-medencében a zsírok között leggyakrabban a disznózsírt olvasztják ki, marha- és juhfaaggyúval, szamárszírral csak ritkán főznek. Az az újkorban már általános jelenség, hogy a vaj rendszeresen szerepel a jobbágyszolgáltatások között, nem jelentette egyúttal azt is, hogy a konyhán is egy csapásra kedvelté vált, vagy hogy fogyasztása általános lett volna. „A 19. század végéig Magyarországon a tej csupán mellékes haszna volt a marhatartásnak, mert a tejet és termékeit alig lehetett értékesíteni, s a paraszti táplálkozásban sem volt lényeges szerepe.”⁵ Annál inkább volt a nyugati hatások alatt álló, városban élő lakosság (polgárság) körében, akik hamarosan vásárlói lesznek a sült vajnak és a vajnak.⁶ Amennyiben újból a Magyar néprajzi lexikon vajkészítés szócikkéhez nyúlunk, a sült vaj és vajalja piacra kerülésének időszakával vélhetően azonos időszakra az a következő megállapításokkal járul hozzá vizsgálatunk tárgyának megvilágításához:

a) a házi vajkészítéssel nyert vajat a parasztháztartás piacra viszi vagy maga használja el; b) a vajjal megkent kenyér a felnőttek rendszeres ételeként parasztságunknál ismeretlen; c) a vajas kása ünnepi étel, vajas kalács ritkán készült, így a vajat többnyire bőjti időszakokra, főzéshez tartalékolták; d) a vajat eltarthatóvá kisütéssel tették, vagyis a friss vajat edényben tűzre téve lassan megolvasztották, a benne maradt vizes író kisütötték; e) a vajkészítés a tehéntej származékából a parasztháztartásban az egész magyar nyelvterületen szokásos.

A felsoroltak mellett továbbra is nyitott kérdésként kell kezelnünk azt, hogy vajon miért csak egy szűkebb területen – a dél-erdélyi gyakorlattól eltérően – maradt fenn napjainkig a vajalja mint kedvelt étel? Személy szerint hajlamos vagyok kijelenteni, hogy ebben a hagyományos tejgazdálkodás kiszorulása, és a piaci központok felvevő kapacitásának egyidejű növekedése egyszerre játszott szerepet a 19. sz. és a 20. sz. fordulóján.

Túl azon, hogy a városi fogyasztás és divat a sült vaj népszerűségét növelte, a nem városi lakosság számára a vajalja és a sült vaj fogyasztása az ünnepi étkezés része, egyben piaci áru.

⁵ Magyar néprajz. II. köt. Tejgazdálkodás címszó. 2001. 699.

⁶ Főúri majorságokban természetesen már előbb, a 18. században is léteztek tejtermelő tehenészetek – különösen a Dunántúl és a Kisalföld tájain –, ahol a külföldről behívott sajtosok, vajmesterek a főúri udvartartás számára állítottak elő vajat és finomabb sajtfélétet. Magyar néprajz. II. köt. 2001. 699.

Ünnepi étkezés része. A böjti ünnepi étrend alkalmával használják a konyhában (Szabadka környékén a karácsonyi étrendben). Bereczki Ibolya *Népi ételek a Jászságból* c. munkájában írja, hogy „főleg nagyböjt idején a vaj, sült vaj (jobb módúaknál) napraforgó-, tökmagolaj szerepelt” zsír helyett (Bereczki I. 1999. 12.). Ennek alapján a sült vaj nagyböjti előfordulása annak ünnepi (és böjti) jellegét egyszerre tette hangsúlyossá.

Piaci áru. A vajalja készítése és fogyasztása a Tisza menti településeken folyó hagyományos tejgazdálkodással és az újonnan divatossá váló tejtermékek piacra juttatásával, majd a piacok beszűkülésével mutat oksági viszonyt. Az sem állhat távol a valóságtól, hogy a tejgazdálkodás Tisza menti fajtaváltásának – a juhtartásból a tehéntartásra való áttérés – egyik okát éppen a piacra termelés regionális piaci igényei módosították a ma még megfigyelhető irányba.

Feltételezett elterjedési útvonala. A bálmos szó az ún. vlach fejős juhászat szakszókincsébe tartozik, és a magyarban valószínűleg román jövevényszó. Ez az adat semmiképpen sem kerülheti el figyelmünket, hiszen joggal gondolhatnánk, hogy a pásztorkodás során alkalmazott ételkészítési technika – és maga a 18. századi pásztorkodás keretei biztosították a tudást, míg a tej és annak termékei iránti viszonyulás 19. század végi változása formai változást eredményezett. A szarvasmarha számbeli erősödése okán a piacra termelt tejterméktöbbség a régi és az új ételfajtának is helyet adott.

IRODALOM

- Bereczki Ibolya
1999 *Népi ételek a Jászságból*. Szolnok.
Farágó Jánosné
É. n. *Népi táplálkozás Jászárokszálláson*. EA 21.547.
Kisbán Eszter
1978–1982 Bálmos, tejfeldolgozás, zsiradékhasználat. Szócikkek. In: *Magyar néprajzi lexikon*. Főszerk.: Ortutay Gyula. Budapest.
Kisbán Eszter – Pócs Éva
1982 Vajkészítés, vaj. Szócikk. In: *Magyar néprajzi lexikon*. Főszerk.: Ortutay Gyula. Budapest.
Paládi-Kovács Attila
2001 Tejgazdálkodás. In: *Magyar néprajz. Nyolc kötetben. II. köt.: Gazdálkodás*. Szerk. Paládi-Kovács Attila. Budapest, 698–703.
Sós Katalin
1981 *Parasztélet és birkatenyésztés Szentesen*. EA 20.991.
Szigeti Andor
2001 *Népi konyha Tiszán innen – Tiszán túl*. Budapest.
Veszélka Andrásné
1969 *Régen a tej feldolgozása*. EA 16.493.

SKORUPAČA

Rezime

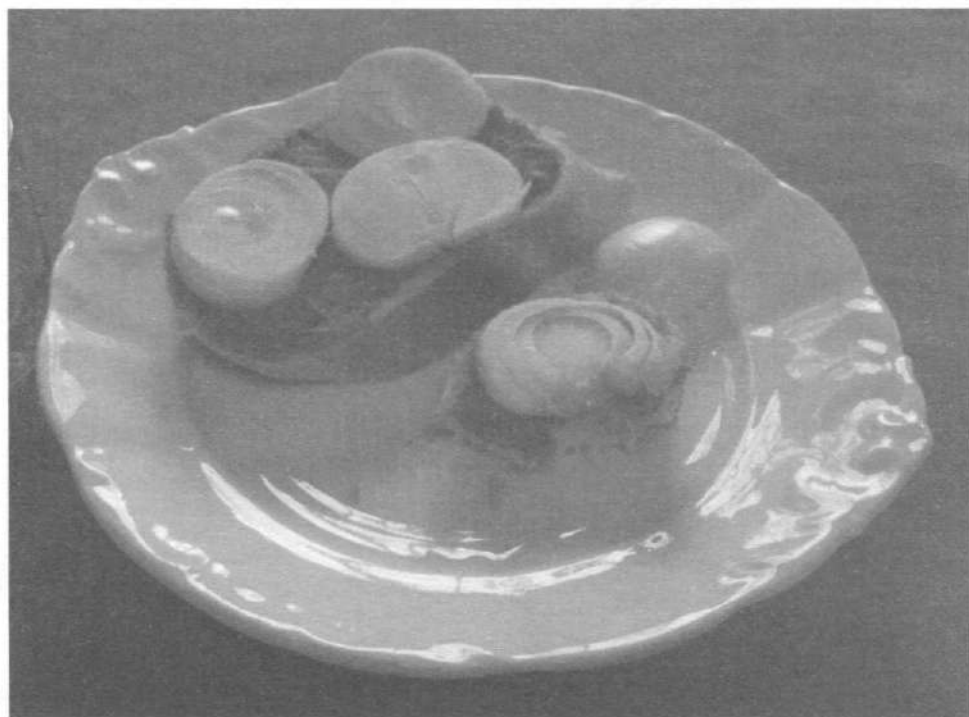
Skorupača je hrana koja se sprema upržavanjem mlečne masti (iz skorupa mleka, nekad od samog putera). Opisani običaj upržavanja mlečne masti brašnom je u Karpatskom basenu očuvan u tri regiona: u južnoj Transilvaniji je poznat kao balmoš (bálmós), spravlja se od ovčijeg mleka i kukuruznog brašna, dok se u regionu Jasšag (Jászság) i u Potisju južne Mađarske spravlja od kravljeg mleka (skorupa, putera) i pšeničnog brašna. Pored izraza skorupača koristi se i naziv prženi puter: mlečna mast koja se izdvaja prilikom zagrevanja naziva se prženi puter (maslo) – smatra se da ona ne može zagoreti, a i hrana ostaje posna, ako se priprema sa njom – a upržavanjem preostale surutke spravlja se skorupača. Iz svečanog karaktera skorupače se da zaključiti da je govedarstvo smenilo ranije ovčarstvo i da se kravlje mleko počelo masovno proizvoditi: ovaj način konzervisanja mlečne masti ovčijeg mleka je verovatno bila opšta pojava (ne možemo isključiti ni uticaj balkanske kulture ovčarstva), a promena rase u govedarstvu u 18. veku rezultirala je i promenom kvaliteta mleka u Potisju, dok u Transilvaniji tradicionalne sirovine ostaju dominantne. Jedan od karakterističnih elemenata tradicionalne ishrane grupacija koje su se u Južnoj Mađarskoj naselile iz regiona Jasšag verovatno je bilo konzervisanje putera zagrevanjem. Njegova osnovna sirovina se menja pojavom privatnih govedarskih farmi krajem 19. veka, a skorupača – koja se do tada pripremala isključivo za domaću upotrebu – počinje da se proizvodi za prodaju na pijacama. Dok uprženi puter postaje sastavni deo ishrane građanskog staleža, tehnologija spravljanja same skorupače osvaja kako gradska, tako i seoska domaćinstva, nezavisno od verske i nacionalne propadnosti.

THE „VAJALJA”

Summary

The „vajalja” (meaning the bottom of butter) is a kind of food made from milk fats (skimming, or sometimes from butter itself) thickened with flour. This practice of thickening milk fats with flour has remained in three regions of the Carpathian Basin: it is known as „bálmós” in southern Transylvania, made from sheep’s milk fats and corn flour, while in Jász-Nagykun-Szolnok County and parts of Southern Great Plain gravitating towards the Tisa, they make „vajalja” from cow’s milk (skimming or butter) and wheat flour. Beside the term „vajalja”, the name fried butter is known as well: the butterfat that separates during heating got this name – it is said about this that it cannot burn and even food remains „fasting” if it is made with it –, while „vajalja” is made from the remaining buttermilk with thickening. We can conclude from the festal character of fried butter that a way of utilising milk from cattle breeding, which replaced the former, presumably sheep breeding, had become general: such preservation of sheep’s milk fats could have been general (the intermediate part of shepherds from the Balkans cannot be precluded either), while the beginning of

cattle breeding and the changing of species in the 18th century resulted in changing the kind of milk as well near the Tisa, whilst traditional raw materials remained prevalent in Transylvania. Preservation of butter with heating could have been one element of the traditional food culture of groups from Jász-Nagykun-Szolnok County settling in Vojvodina in the 18th century. Its raw material has changed after the appearance of privately owned dairy-farms at the end of the 19th century, and with the production of „vajalja” for the market – which had mainly been intended for domestic use before that. While fried butter has become an organic part of middle-class menu, the technology of making „vajalja” itself has conquered urban and rural kitchens, regardless of nationality and religion.

Mirko Grlica – istoričar, savetnik

DIJAPOZITIVI IZ ELEKTRO-BIOSKOPA - NEDOSTAJUĆI SEGMENT U BIOGRAFIJI ALEKSANDRA LIFKE

Apstrakt: Ovaj rad prezentuje 58 dijapozitiva iz zaostavštine Aleksandra Lifke, pionira filma na prostorima srednje Evrope. Nastali su u budimpeštanskom preduzeću «Uranija», a prikazivani su u Lifkinim bioskopima, u sklopu saradnje sa Naučnim pozorištem «Uranija» iz Budimpešte.

Ključne reči: Aleksandar Lifka, Naučno pozorište «Uranija», dijapozitivi

Kada je 14. oktobra 1907. godine Mikloš Žolnai, predsednik žirija Pečujske zemaljske izložbe, pismeno obavestio Aleksandra Lifku da je „žiri (...) prijem Vaših pokretnih fotografija sa državnom srebrnom medaljom, te Vaše lepo izlaganje sa izložbenom zlatnom medaljom odlikovao“ (GMS, I-A 40), došlo je do suštinske promene u statusu ovog pionira filma na srednjoevropskim prostorima. Do tada je bio jedan od mnogih lutajućih propagatora nove tehnologije reprodukovanja pokretnih slika, a nakon dva državna priznanja, on je primljen u malobrojnu skupinu društveno priznatih pregalaca na ovom polju.

Sa dvema medaljama iz Pečuja, ali i višegodišnjim iskustvom u prikazivanju filmova, naredne godine se zaputio u austrougarsku prestonicu, u Tehničko-industrijski muzej, gde mu je 21. jula izdata „svjedodžba sa kojom se posvjedočuje da je g. Aleksandar Lifka iz Saaz-a iz Češke merilo znanja i sposobnosti dokazao, koji ga osposobljavaju sa kinematografskom ispravom N. 317“ (GMS, I-A 39).

U sklopu pomenutog procesa društvenog vrednovanja pionirskog rada na popularizaciji filma Aleksandra Lifke nalazi se i početak saradnje sa Naučnim pozorištem „Uranija“ iz Budimpešte. Prema dostupnim podacima početak te saradnje pada u 1907. godinu, kada je Lifka prihvatio da u svom putujućem bioskopu otpočne sa prikazivanjem naučno-popularnih predavanja („predstava“) „Uranije“. Ta predavanja imala su definisanu temu, osnovni tekst koji je čitan tokom predavanja, dok su vizuelni deo činili nizovi dijapozitiva, koji su nekoliko puta tokom predavanja prekidani kratkim filmovima u trajanju od nekoliko minuta. Već početkom 1908. godine, prilikom gostovanja u Hodmezevárhelju (Hódmezővásárhely), ostali su dokazi o tome da su na repertoaru Elektro-bioskopa Lifka bila prva „Uranijina“ predavanja. Na programu Lifkinog bioskopa bila su predavanja Đule Pekara *Francuska revolucija* i *Istorija ljubavi*, predavanja Ištvana Rata *Nove žene* (*femi-*

nizam) i Egipat, kao i *Put oko sveta* Ferenc Gašpara sa 200 bojadisanih dijaopozitiva i 10 „pokretnih slika“ (Balogh 2011: 127).

Kako je sve to izgledalo najbolje se može shvatiti na primeru „Uranijinog“ predavanja *Njegovo veličanstvo novac* Đule Pekara, koje je 13. oktobra 1911. godine, u tek otvorenom bioskopu „Lifka“, prezentovano subotičkom građanstvu. Sačuvani plakat, koji je najavlji-vao to predavanje (GMS, I-4688), razrešava sve nedoumice. Ispod naslova stoji da se radi o predstavi u tri čina, sa 160 bojenih slika (dijapozitiva), i mnogim *pokretnim slikama* (filmovima). U prvom činu, nazvanom *Zlato*, uz Pekarev tekst prikazano je 60 dijaopozitiva. Na nekima od njih nalazile su se reprodukcije umetničkih dela, portreti istorijskih ličnosti ili fotografije gradova. U sredini i na kraju prvog čina prikazani su filmovi *Zlatni pauk* i *Jedan zlatnik*. U drugom činu, koji se zvao *Prosjaci i milioneri*, prikazano je 50 dijaopozitiva i filmovi pod nazivom *Strašilo za ptice* i deset minuta dugi *Štrajk*. Poslednji čin predstave nosio je naziv *Đavolji novac*. Pored 50 dijaopozitiva, među kojima su i reprodukcije slika Zičija (Zichy) i Štika (Stücka), bili su prikazani filmovi *Pariski falsifikatori novca* i petnaestominutni film *Istorija jedne devojke*. Iako Pekarev tekst nije sačuvan, na osnovu naslova fotografija i filmova može se zaključiti da je predavanje imalo edukativni, možda i socijalni karakter.

U zaostavštini Aleksandra Lifke, koja se čuva u Istorijskom odeljenju Gradskog muzeja u Subotici, nalazi se, pored ostalog i 58 dijaopozitiva. Korišteni su na predavanjima Naučnog pozorišta „Uranija“ iz Budimpešte. Većina dijaopozitiva sačuvana je u originalnim kutijama fabrike „Uranija d.d.“, koja je proizvodila sredstva očigledne nastave i učila. Nalazila se u Budimpešti, u IV kvartu, u Ulici Semelvajsa broj 2. Najveći deo materijala (49 dijaopozitiva) prikazuje dela iz istorije umetnosti ili ilustruje istorijske događaje, četiri dijaopozitiva imaju za temu istoriju astronomije, dok je pet dijaopozitiva sa fotografijama gradova. Najvećim delom dijaopozitivi su sa crno-belim fotografijama, dok je manji deo njih naknadno kolorisan. Sačuvani dijaopozitivi, pre svih oni iz oblasti istorije umetnosti, ali i ostali, ostavljaju refleksiju o Aleksandru Lifki kao dobrom poznavaoцу slikarstva, vajarstva, istorije, ali i osobi sa širokim spektrom interesovanja.

KATALOG

1. Jan i Hubert van Ajk (Eyck),
PRAVEDNE SUDIJE I HRISTOVI
RATNICI (Gent)
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I- 4628

2. Rafaelova škola, BITKA
KONSTANTINA VELIKOG (Rim)
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4629

3. Vasilij Vereščagin (Василий
Верещагин), U KLANCU ŠIPKA SVE
JE MIRNO
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4630

4. Alfons de Nojvil (Alphonse
de Neuville), LES DERNIÈRES
CARTOUCHES
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4631

5. Andreja del Verokio (Andrea del
Verocchio), SKULPTURA BARTOLOMEA
KOLEONIJA (Venecija)
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4632

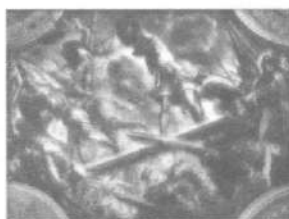

6. Jakopo Tintoreto, BITKA NA JEZERU
GARDA (Venecija)

materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b

dimenzije: 81x81 mm

inv. broj: I-4633

7. Mikelandelo Buonarroti (Michelangelo
Buonarrotti), VOJNIČKO KUPATILO

materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b

dimenzije: 81x81 mm

inv. broj: I-4634

8. Leonardo da Vinči (Leonardo da
Vinci), BORBA KONJANIKA

materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b

dimenzije: 81x81 mm

inv. broj: I-4635

9. RELJEF NA POTPLATI KAPIJE
TVRĐAVE KASTEL NUOVO (Napulj)

materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b

dimenzije: 81x81 mm

inv. broj: I-4636

10. Arnold Beklin (Böcklin), RAT

materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b

dimenzije: 81x81 mm

inv. broj: I-4637

11. GROBNICA SKALIGERIJEVIH

(Verona)

materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b

dimenzije: 81x81 mm

inv. broj: I-4638

12. Žak Luj David (Jean Louis David),

NAPOELEONOV PRELAZ PREKO

ALPA (Pariz)

materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b

dimenzije: 81x81 mm

inv. broj: I-4639

13. MARS IZ LUDOVISIJA (Rim)

materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b

dimenzije: 81x81 mm

inv. broj: I-4640

14. RELJEF SA SARKOFAGA

ALEKSANDRA VELIKOG (Istanbul)

materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b

dimenzije: 81x81 mm

inv. broj: I-4641

15. RELJEF SA TRAJANOVOG STUBA

(Rim)

materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b

dimenzije: 81x81 mm

inv. broj: I-4642

16. UMIRUĆI GAL (Rim)

materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b

dimenzije: 81x81 mm

inv. broj: I-4643

17. GIGANTOMAHIJA (Berlin)

materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b

dimenzije: 81x81 mm

inv. broj: I-4644

18. SKULPTURE NA ZAPADNOM
TIMPANONU ZEVSOVOG HRAMA U
OLIMPIJI

materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b

dimenzije: 81x81 mm

inv. broj: I-4645

19. KLEĆEĆA FIGURA SA
TIMPANONA ATININOG HRAMA U
EGINI (Minhen)

materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b

dimenzije: 81x81 mm

inv. broj: I-4646

20. MENELAJ SA MRTVIM
PATROKLOM

materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b

dimenzije: 81x81 mm

inv. broj: I-4647

21. Franc Štuk (Franc Stuck), RAT
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4648

22. RANJENI RATNIK SA
TIMPANONA ATININOG HRAMA U
EGINI (Minhen)
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4649

23. Eduard Detalj (Edouard Detaille),
NAPAD JEDNOG KONVOJA
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4650

24. Fr. Adam, SEDAN
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4651

25. TITOVA TRIJUMFALNA KAPIJA
(Rim)
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4652

26. Dijego Velaskez (Diego Velázquez),
PREDAJA BREDE (Madrid)
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4653

27. A. v. Verner, KAPITULACIJA
SEDANA
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4654

28. Faber d Faur (Faber du Faur),
VIRTENBERŽANI KRAJ SILIJA
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4655

29. Horas Verne (Horace Vernet), BITKA
KOD JENE (Versaj)
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4656

30. Rafaelo Santi (Raffaello Sanzio da
Urbino), PREOBRAŽENJE (Vatikan)
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4657

31. Benjamin Vest (Benjamin West),
BITKA PORED LA HUGE
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4658

32. Vasilij Vereščagin (Василий
Верещагин), ZABORAHLJENI
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4659

33. Mikelandelo Buonaroti (Michelangelo
Buonaroti), POSLEDNJA PRESUDA
materijal – tehnika: dijapozitiv, u boji
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4660

34. Albreht Direr (Albrecht Dürer),
KRIST NA KRSTU
materijal – tehnika: dijapozitiv, u boji
dimenzije: 86x86 mm
inv. broj: I-4661

35. NEIDENTIFIKOVANI AUTOR I
SLIKA
materijal – tehnika: dijapozitiv, u boji
dimenzije: 86x86 mm
inv. broj: I-4662

36. NEIDENTIFIKOVANI AUTOR I
SLIKA

materijal – tehnika: dijapozitiv, u boji
dimenzije: 86x86 mm
inv. broj: I-4663

37. NEIDENTIFIKOVANI AUTOR I
SLIKA

materijal – tehnika: dijapozitiv, u boji
dimenzije: 86x86 mm
inv. broj: I-4664

38. NEIDENTIFIKOVANI AUTOR I
SLIKA

materijal – tehnika: dijapozitiv, u boji
dimenzije: 86x86 mm
inv. broj: I-4665

39. Gvido Reni (Guido Reni),
ARHANĐEL MIHAILO

materijal – tehnika: dijapozitiv, u boji
dimenzije: 86x86 mm
inv. broj: I-4666

40. Salvator Rosa, BITKA (Pariz)

materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4667

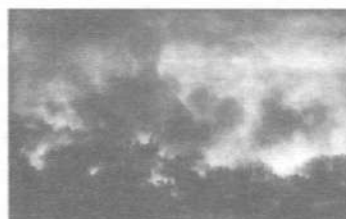
41. Peter Paul Rubens, SMRT DECIJA
MUSA (Beč)
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4668

42. Johan Moric Rugendas (Johann
Moritz Rugendas), SUDAR
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4669

43. Filips Vuverman (Philips
Wouwerman), BITKA (Minhen)
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4670

44. POBEDA CARA LEOPOLDA I
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4671

45. Šliter (Schlüter) SPOMENIK
VELIKOG KURFIRSTA (Berlin)
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4672

46. Žan Baptist Pigal (Jean Baptiste Pigalle), MAUZOLEUM MORISA MAREŠALA OD SAKSONIJE (Strazbur)
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4673

47. BITKA ALEKSANDRA VELIKOG
(Mozaik na Pompejima)
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4674

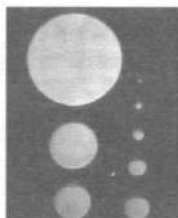
48. Šarl Lebrun (Charles Le Brunn), BITKA ALEKSANDRA VELIKOG
(Pariz)
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4675

49. Žak Kalo (Jaques Calott), JURIŠ NA BREDU
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4676

50. SUNCE GLEDANO SA PLANETA
materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b
dimenzije: 81x81 mm
inv. broj: I-4677

51. SUNČEV SISTEM PREMA TIHO
BRAHEU

materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b

dimenzije:

inv. broj: I-4678

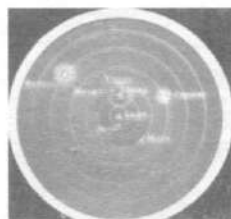

52. SUNČEV SISTEM PREMA
EGIPĆANIMA

materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b

dimenzije: 81x81 mm

inv. broj: I-4679

53. VENERA U BLIZINI ZEMLJE I
UDALJENA OD ZEMLJE

materijal – tehnika: dijapozitiv, c/b

dimenzije: 81x81 mm

inv. broj: I-4680

54. ŠETALIŠTE U KANU

materijal – tehnika: dijapozitiv, u boji

dimenzije: mm

inv. broj: I-4683

55. SENT TROPE

materijal – tehnika: dijapozitiv, u boji

dimenzije: mm

inv. broj: I-4684

56. PANORAMA

NEIDENTIFIKOVANOG GRADA

materijal – tehnika: dija pozitiv, u boji

dimenzije: mm

inv. broj: I-4685

57. NEIDENTIFIKOVANI PRIMORSKI

KRAJOLIK

materijal – tehnika: dija pozitiv, u boji

dimenzije: mm

inv. broj: I-4686

58. PRIZOR IZ NEIDENTIFIKOVANE

LUKE

materijal – tehnika: dija pozitiv, u boji

dimenzije: mm

inv. broj: I-4687

Izvori:

GMS, I- Gradski muzej Subotica, Istorijisko odeljenje.

Literatura:

BALOGH GY.

2011. *Doprinos rasvetljavanju životnog puta Aleksandra Lifke*. In: *Lifka i Lifke*, Subotica 113-134.

DIAPOZITÍVOK – LIFKA SÁNDOR ÉLETRAJZÁNAK HIÁNYZÓ RÉSZLETE Összefoglaló

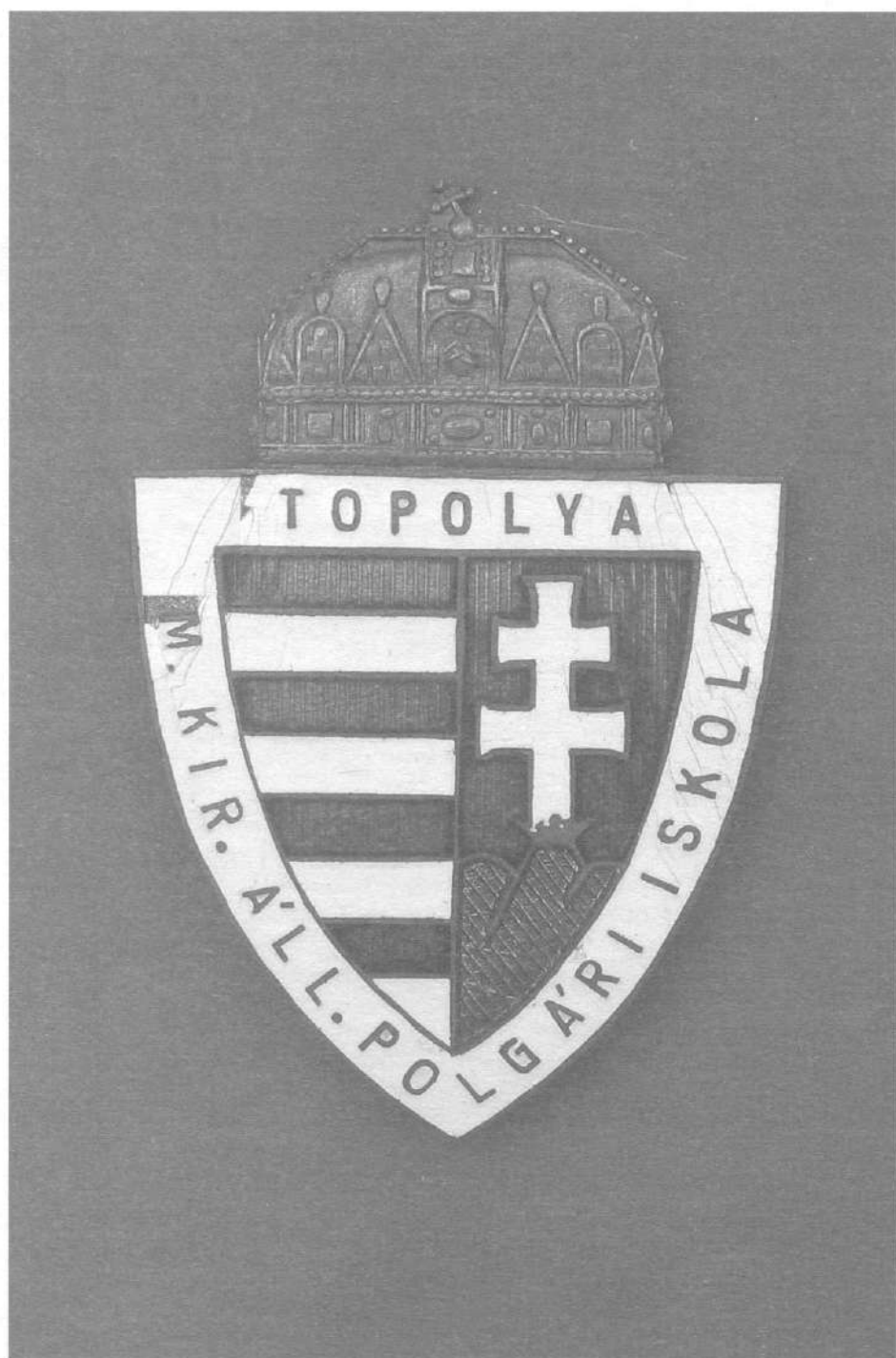
Lifka Sándor hagyatékában – amelyet a szabadkai Városi Múzeum történelmi osztálya őriz –, egyebek mellett 58 diaposzítív is található. Ezek abból az időszakból származnak, amikor a film közép-európai úttörője az utazó mozijában, majd a szabadkai „állandó” mozija első éveiben oktató-nevelő tartalmú előadásokat tartott. Ezeken az előadásokon Lifka egy sor diaposzítívtól, néhány rövidfilmet és háttérszöveget mutatott be a közönségnek egy-egy adott témakörből, természetesen zenei kísérettel. Ezek az előadások a budapesti Uránia Tudományos Színházzal való együttműködéshez köthetők, amely azt követően jött létre, hogy 1908-ban Lifka Sándor filmvetítéseit díjjal jutalmazták a pécsi országos kiállításon.

A diaposzítívok túlnyomó része az Uránia Rt. eredeti csomagolásában maradt fenn. A részvénytársaság szemléltető taneszközöket gyártott Budapesten, a IV. kerületben, a Semmelweis utca 2. alatt. Az anyag zöme (50 diaposzítív) művészettörténeti alkotásokat vagy történelmi eseményeket ábrázol, négy diaposzítív a csillagászat történetéről szól, míg öt dián különböző városok képei szerepelnek. A diaposzítívok legtöbbször fekete-fehér fénykép látható, míg egy kisebb részüket utólag színezték. A fennmaradt diaposzítívok – mindegyiknél a művészettörténeti tárgyúak –, úgy mutatják be Lifka Sándort, mint a festészet, a szobrászat, a történelem jó ismerőjét, vagyis egy széleskörű ismeretekkel rendelkező, sokoldalú, művelt személyt.

DIAPOSITIVES - THE MISSING SEGMENT OF ALEXANDER LIFKA'S BIOGRAPHY Summary

In the legacy of Alexander Lifka, which is stored in the historical department of the Municipal Museum in Subotica, there are, among other things, 58 diapositives as well. They stem from the time when this pioneer of film in the region of Central Europe showed educational performances in his travelling cinema and later in the first years of his "permanent" cinema in Subotica. These performances consisted of a series of slides, several short films and literary background that were all connected to a specific subject, and of course, followed by background music. These performances were related to his cooperation with the Science Theatre Uránia in Budapest, which occurred after Alexander Lifka's film shows were awarded at the National Exhibition in Pécs in 1908.

The vast majority of these diapositives are preserved in their original boxes of "Uránia Rt.", which factory produced demonstrative educational material. It was located in Budapest, in the fourth quarter, in 2 Semmelweis Street. Most of the material (50 slides) presents works from art history or illustrates historical events; the subject of four diapositives is the history of astronomy, and there are five slides with photos of cities. Most of the slides are black and white photographs, while a smaller number of them was coloured subsequently. The preserved diapositives, primarily those in the field of art history, but the rest as well, give a reflection of Alexander Lifka, as an expert in painting, sculpture, history, and a person with a broad range of interest.

Gazsó Hargita – múzeumpedagógus, muzeológus

BECSÖNGETTEK ISKOLATÖRTÉNETI KIÁLLÍTÁS A TOPOLYAI MÚZEUMBAN

Absztrakt: Az iskolatörténeti kiállítás a mai Csáki Lajos Általános Iskola száz évét mutatja be. Az 1912-re fölépült oktatási intézményt először polgári iskolának, majd algimnáziumnak, ma pedig általános iskolának használják. A kiállítás egyik része egy századeleji osztálytermen keresztül mozdítja meg az emberekben az emlékeket, majd fényképek és iskolai tárgyak segítségével kívánja szemléletesebbé tenni a száz év történetét. A kiállítás anyagát az iskola egykori diákjai és a társintézmények gazdagították.

Kulcsszavak: iskolatörténet, Topolya, jubileum, gyűjtés, együttműködés.

A Csáki Lajos Általános Iskola vezetőségével 2011 tavaszán beszéltünk először a kiállításról. Fölkérték bennünket arra – mivel a következő tanévben lesz száz éve, hogy fölépült az iskolaépület, amelyben ma ez az oktatási intézmény székel –, segítsünk egy emlékszóbat berendezni az iskola épületében. Később, legnagyobb örömünkre, az tanintézmény vezetősége úgy döntött, külső helyen szeretné megvalósítani ezt a tervet, lehetőleg a Topolyai Múzeumban. Minket kértek föl arra, legyünk a kiállítás szerzői.

Boldogan igent mondtunk a fölkérésre, mivel egykor az iskola diákjai voltunk, és szép emlékek kötnek minket az ott töltött nyolc évhez.

Egyeztettük az időpontot, és mindannyiunknak az volt a legmegfelelőbb, ha 2012. március végétől május közepéig, a Múzeumok Éjszakája rendezvényig lesz látogatható a kiállítás.

Aztán az idei év elején fölhírást tettünk közzé az elektronikus és az írott sajtóban, hogy keresünk minden olyan tárgyat, fényképet, ami ehhez az iskolához kötődik. Mivel az iskolaépületben több oktatási intézmény is tevékenykedett a száz év során, jelesül a Magyar Állami Királyi Polgári Iskola, a Vegyes Algimnázium, a Madách Gimnázium, a Petőfi Brigád Általános Iskola és jelenleg a Csáki Lajos Általános Iskola, mindegyik időszak generációját meg kívántuk szólítani. Ehhez pedig az kellett, hogy olyan tárgyakat és fényképeket hozzanak be az egykori diákok, tanárok és a személyzet, amely fölidézi, magyarázza a múltat, és eligazít benne.

Nem is gondoltuk volna, mennyire hiánycikk a községben a százéves iskolapad, vagy a háromlábú iskolatábla! Erre is szükségünk volt, miután elhatároztuk, hogy berendezünk

a kiállítási tér egyik szárnyában egy századeleji osztálytermet, amelyhez nélkülözhetetlenek ezek a felszerelések.

Amikor utánanéztünk, hogyan is nézett ki az egykori iskolaterem a mi vidékünkön, azon gondolkodtunk, hogyan jeleníthetnénk meg a fáradt olajjal bekent padlózatot a múzeum kőlapjain, és hol találhatunk olyan kályhát, amely fűtötte az egykori osztálytermet. Egyre többen értesültek a főlhívásunkról, és voltak olyanok is, akiknek tárgyaik és fényképeik nem lévén, a saját történetükkel gazdagították a kiállítás szerzőjének gondolatait. Fölidézték, hogy milyen rossz szaga volt annak a fáradt olajnak, amivel mindig újrakenték az osztályterem padlóját, ráadásul, ha órák közötti szünetben elcsúsztak ezen a padlózaton, bizony mindenük olajfoltos lett. Az idősebbek ismertették velünk az egykori fenyítőeszközöket is: ha túl nagy volt a teremben a zajongás, vagy valaki rossz fát tett a tűzre, jött a nád- vagy mogyorófalpálca, más esetben pedig a fal melletti, szigorúbb verzióban a kukoricán való térdelés. Ezeket az eszközöket mind beszereztük, hogy majd a kiállításon is kipróbálhassák a látogatók az egykori oktatási módszereket. Utólag, a tárlatvezetésen szerzett tapasztalataink alapján elmondhatjuk, hogy bizony sokan visszahoznák és megismertetnék a diákokkal ezeknek az eszközöknek az erejét és hatását.

A községben egyetlen iskolapadot találtunk, városunk másik oktatási intézményében, iskolatáblát csak a Sarlós Boldogasszony római katolikus templomunk plébániáján; katedrát egyáltalán nem, így kineveztünk egy egykori nagyobb iskolapadot a bajsai tájházból a századeleji tanító asztalának. Erre helyeztük a fenyítő eszközöket, a kalamárist, az egykori eredeti naplókat, amelyek a mai Csáki Lajos Általános Iskola birtokában vannak, és mindez alá becsúsztattuk a fáradt olajos padlózatot imitáló deszkáinkat. Az is kérdés volt, hol találunk olyan gyermekbábát, amely mozgatható, és beültethetjük egy iskolapadba. Ezt is Bajsán találtuk meg, akár a kályhát és az iskolatáskát.

A főlhívást olvasó emberek meg csak hozták a tárgyaikat. A legnagyobb meglepetésünkre sokszor olyanokat, amik még hiányoztak. Amikor az iskola könyvtárában nem találtunk az egykori polgári iskola könyvtárából egy darabot sem, akkor egy szabadkai hölgy küldte el postán a sajátját, amit egy zágrábi antikváriumban talált. Ugyanis szétcincálták néhányan Topolyán az egykori iskolai könyvtárat, és azoknak a darabjai mindenfelé elkerültek. Hallottunk arról is, hogy egykori magyartanárnő vezetett egy olyan füzetet, amelybe a legjobban fogalmazó diákjainak írta be a fogalmazásait. A füzetre sajnos nem találtunk rá, de egy hölgy, aki topolyai származású, és most Zomborban él, elküldte azt a fogalmazását, amelyet ebből a bizonyos füzetből fénymásolt még egykor. Dobozok teltek meg korabeli tolltartókkal, kalamárisokkal, tollakkal, tintákkal, itatókkal, vonalzókkal, könyvekkel, füzetekkel. Találkoztunk olyan könyvvel, amely a szépirást tanította – és mint meggyőződünk –, a beérkezett századeleji diplomákat, bizonyítványokat valóban gyöngybetűk díszítették, gyöngybetűkkel írták be, miből kapott jó osztályzatot a diák, és miből csak elégségest. Beérkeztek olyan egykori iskolai munkák, tárgyak is, amelyeket háztartástan órán készítettek a gyerekek. Igazi gyönyörűség volt ezeket nézegetni, és fölmerült bennünk a kérdés, miért nem maradt meg ez a tantárgy. Az az óra volt az, amelyen arról tanultak többek között a diákok, mit jelent a boldog család fogalma, és hogy az anya kötelessége fölbeszerezni a gyermekében a vallásosság és a hazaszeretet lángocskáját.

Egy kolléganőnk bátorított arra minket, hogy készítsük el a kiállítás katalógusát. Elkezdtük a beérkezett tárgyak, fényképek leltározását a könnyebb áttekinthetőség és visz-

szaszolgáltatás miatt. A tárgyak fényképezésére Búcsú Pétert kértük föl. Mivel több mint hatvan személy és intézmény adott be a kiállításra tárgyat és fényképet, azt találtuk a legcélszerűbbnek, ha egy-egy fényképen nemcsak egyetlen tárgy szerepel, hanem egy témára írt egész kompozíció. A katalógusba minden egyes felajánló egy-egy tárgyát vagy fényképét beiktattuk.

Az iskola diákjaival és képzőművészet szakos tanárával készítettünk olyan nagyméretű kockákat, amelyekre számokat, valamint a magyar és a cirill ábécé szerinti betűket írtuk föl. Ezek lettek a kiállítás múzeumpedagógiai vonulatának újabb darabjai, hiszen ha gyermekek vagy osztályok jönnek, játszhatunk velük, szavakat írhatunk ki belőlük. Ezek a horgászsinóra aggatott kartonbetűk egyúttal díszítik az üres felületet és ellensúlyozzák a múzeum magas mennyezetét.

Nemcsak az egykori tanárokkal és diákokkal foglalkoztunk. Olyan tárgyakat, fényképet is beépítettünk a kiállítás anyagába, melyek a szakácsnők, az iskolaszolgák és -mesterek mindennapjaihoz tartoztak, és mindennapjait örökítették meg. Így találtunk rá a korabeli teásbögrékre a konyhán, vagy kaptunk iskolacsengőt egy hölgytől.

A kiállítási tér hármasság tagoltsága miatt az egyik teret századeleji osztályteremmé alakítottuk át, míg a másik kettőt az iskolai tárgyak és fényképek elhelyezésére rendeztük be.

A kiállításon meglevenednek előttünk az elmúlt száz év diákjai, tanárai, iskolai személyzete, sporteseményei, ruházata, gyermekmosolya, köpenydivatja, fényképezési technikája. De végigkísérhetjük a csodás iskolaépületen végbement építészeti változtatásokat, valamint megtekinthetjük Dudás Sándor szobrát az iskola nevét viselő Csáki Lajosról. A szobor az iskola birtokában van.

A kiállítás pénzelésében sokat segített nekünk az iskola, a tárgyak fölállításában az iskola személyzete működött közre, az installáció egyes elemeinek létrehozásában a szabadkai Városi Múzeum volt segítségünkre, a kétnyelvű katalógust pedig Topolya önkormányzata támogatta. Köszönet érte.

A *Becsöngettek* című iskolatörténeti kiállítást 2012. március 30-án nyitottuk meg a Topolyai Múzeumban. A megnyitásra dr. Virág Gábort kértük föl, aki munkássága során sokat foglalkozott az iskola történetével. A megnyitón Ohnjec Mladen, a Csáki Lajos Általános Iskola igazgatója megköszönte a múzeumnak a kiállítást.

A tárlatot az iskola jelenlegi tanári kara is gazdagítja, hiszen ők őrzik a kiállítást, így tárlatvezetéskor a múzeumpedagógus segítségére vannak mind az élmények, mind pedig a száz év történetének fölelevenítésében.

POČETAK ŠKOLE – IZLOŽBA O STOGODIŠNJOJ OSNOVNOJ ŠKOLI „LAJOŠ ČAKI” U MUZEJU BAČKA TOPOLA

Rezime

Osnovna škola „Lajoš Čaki” u Bačkoj Topoli ove godine slavi stogodišnjicu postojanja svoje zgrade. Rukovodstvo škole je krajem 2011. godine zatražio od Muzeja Bačke Topole da povodom ovog jubileja organizuje izložbu o istoriji njihove škole.

Tokom prvog meseca 2012. godine muzej je objavio poziv u medijima onim bivšim polaznicima ove škole, to jest Državne građanske škole Kraljevine Mađarske, Mešovite niže gimnazije, Gimnazije „Madač”, osnovnih škola „Petefi brigada” i „Lajoš Čaki”, koji poseduju fotografije i ostale predmete vezano za ovu školu da obogate materijal izložbe. Muzej je takođe želeo prikupiti nameštaj za uređenje nekadašnje učionice. Više od šezdeset osoba i institucija je pomogao u sastavljanju materijala ove izložbe.

Izložba je postavljena u tri povezane sobe. U jednom od njih uređena je unutrašnjost učionice s početka prošlog veka, dok su primljeni dokumenti, svedočanstva i fotografije smešteni u druge dve sobe. Izložba poseduje takve momente muzejske pedagogije koje je čine zanimljivijim, interaktivnijim i prihvatljivijim za posetioce. Na otvaranju izložbe 30. marta 2012. godine publici je bio predstavljen dvojezični katalog u boji, sa po jednom ilustracijom od svakog davaoca fotografija ili predmeta, kao i tekstom o procesu prikupljanja materijala i izgradnje izložbe. Pokrovitelj ove publikacije bila je lokalna samouprava Bačke Topole.

Tokom izložbe, koja traje više od mesec dana, organizuju se vođenja kroz izložbu i predavanja radi približavanja stogodišnje istorije Osnovne škole „Lajoš Čaki” posetiocima.

Hvala na pomoći kolegama i učenicima škole.

A Magyar Királyi Állami Polgári Iskola pecsétje

SCHOOL STARTING – EXHIBITION ABOUT A HUNDRED YEARS OF LAJOS CSÁKI ELEMENTARY SCHOOL IN THE MUSEUM OF BAČKA TOPOLA

Summary

The Lajos Csáki Elementary School in Bačka Topola is celebrating the centenary of its building. At the end of 2011, the school's management asked the Museum of Bačka Topola to organise an exhibition about the history of their school for this jubilee.

In the first month of 2012, the museum announced a request through mass media to those former students who attended school in this building, that is either the Royal Hungarian State Higher Elementary School, the Mixed Lower Grammar School, the Madách Grammar School, the Petőfi Brigade and the Lajos Csáki Elementary School, in order to enrich the exhibition with school-related photographs and objects. The museum also wanted to collect such furnishings, from which it could rebuild a former classroom. More than sixty people and institutions helped to compile the exhibition.

The exhibition is placed in three connected rooms. In one of them, there is the interior of a classroom from the beginning of the last century, while the received documents, certificates and photographs have been placed in the other two rooms. This exhibition has such museum pedagogy moments that make it more interesting, interactive and receptive for visitors. On the exhibition opening on 30 March 2012, the audience was presented a coloured bilingual catalogue, containing an illustration from every single giver, people who had brought in some objects or photographs, as well as a record about the process of collecting and building the exhibition. The local government of Bačka Topola sponsored this publication.

During the more than a month-long exhibition, there are guided tours and lectures intended to bring closer to visitors the hundred years of the Lajos Csáki Elementary School.

Thanks for their help to all colleagues and students of the school.

A megnyitón

A topolyai Magyar Királyi Állami polgári fiúiskola osztályképe, 1917–18,
Szabó Ferenc osztályfőnökkel, Kocsis Éva tulajdona

Az iskolaszolga háza a mai nagytornaterem helyén,
a Csáki Lajos Általános Iskola tulajdona

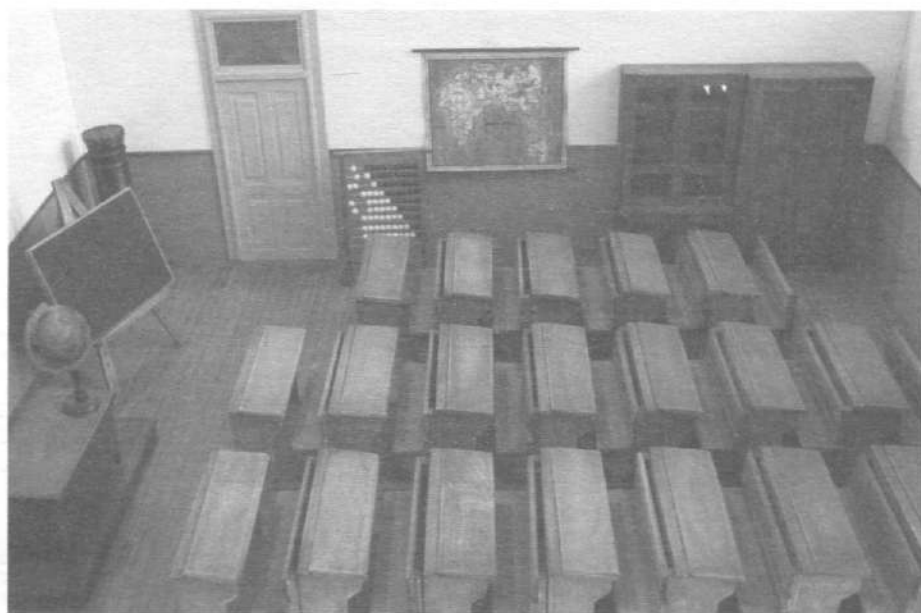
Bizonyítványok, Hatala Erzsébet, Pastyik Béla, Csabai Anna,
Ocsenás Anikó, Turucz Antal tulajdona

Csáki Lajos portréja, Dudás Sándor alkotása

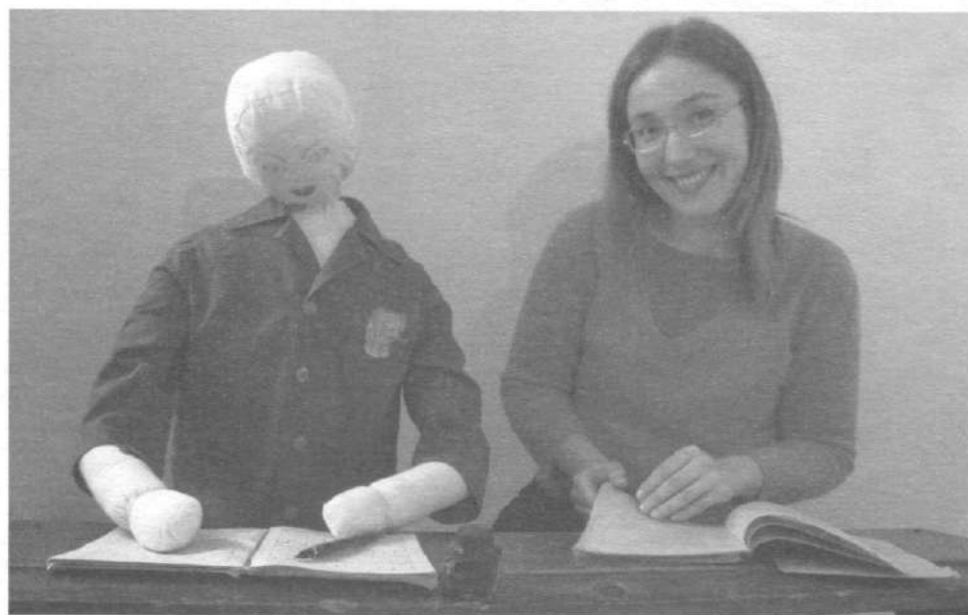
Egykori osztályterem

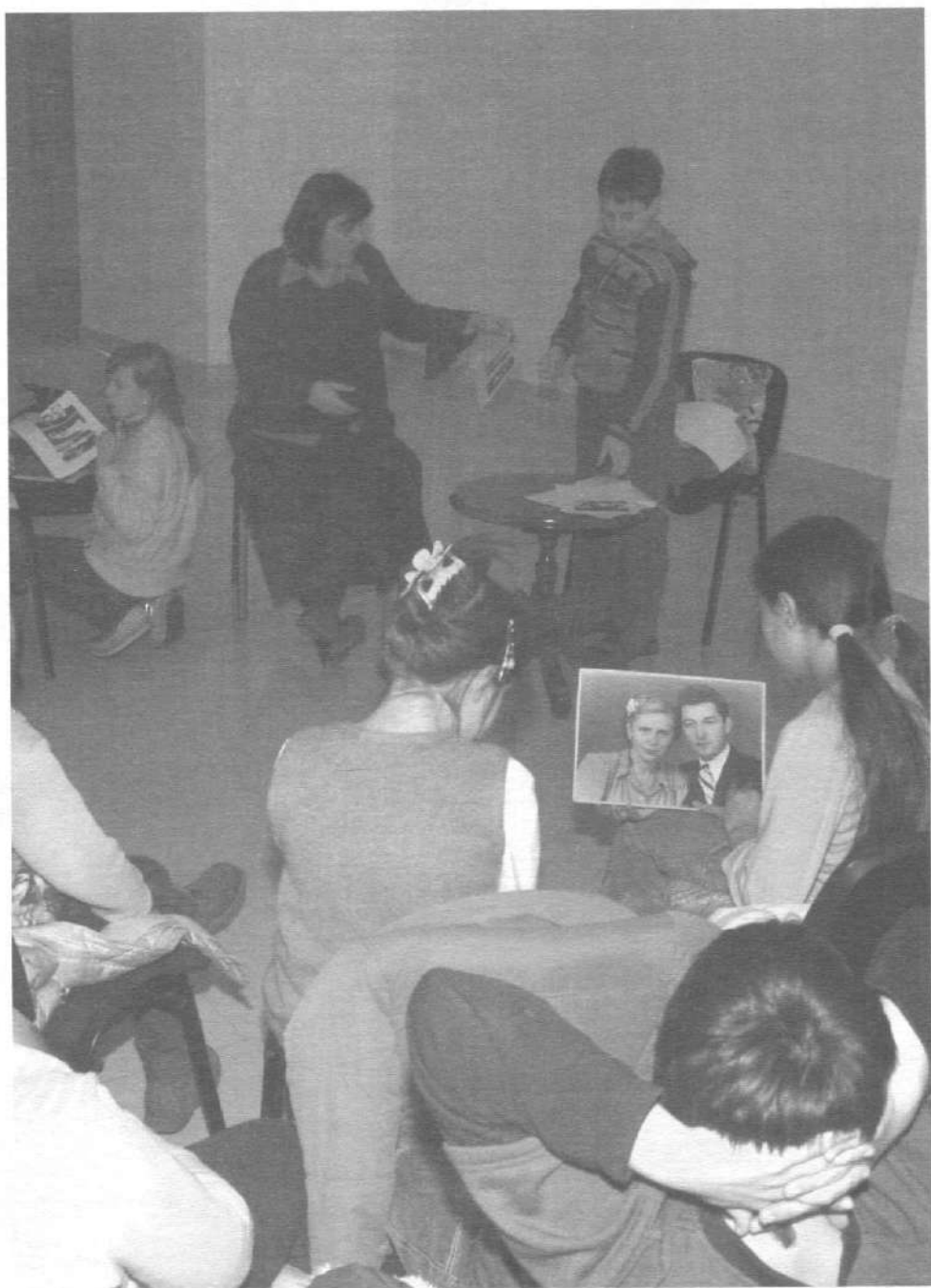
Régi iskolaterem makettje, a szabadkai Városi Múzeum tulajdona

Képeslap a topolyai Magyar Királyi Állami Polgári Iskoláról,
a topolyai Helytörténeti Levéltár tulajdona

A szerző kiállításkészítéskor

Népi hagyomány óra a szabadkai Városi Múzeumban.
Családi fényképeink téma feldolgozása. 2010.

Raffai Judit – néprajzkutató, múzeumpedagógus, muzeológus

NÉPI HAGYOMÁNYOK

*A népi hagyományok elnevezésű választható tantárgy programja
az általános iskola magyar nyelvű első és második osztálya számára*

Absztrakt: *A népi hagyományok elnevezésű választható tantárgy szerbiai tantervbe való beiktatásának fontosságát, a programot készítő szakemberek – a néprajzi kutatások megállapításait figyelembe véve –, népi hagyományaink rohamos megszűnésével, mindennapjainkból való eltűnésével magyarázták. (Народна традиција. Службени гласник РС-’Просветни гласник, 12. август 2004., број 10. 87.) A népi kultúra egyes elemeinek gyakorlatban való megszűnésével kultúránk ezen szeletét már nem kezelhetjük csak úgy, mint egy megélt, élményekből megtanult tudást, hanem a változásokat figyelembe véve indokolt lesz annak tudatos tanítása, többek között az általános iskolában önálló tantárgy keretein belül is.*

A szerbiai oktatási törvény szerint a tanulóknak az általános iskola első osztályától az általános iskola befejezéséig van lehetőségük ezt a programot választható tantárgy keretein belül tanulniuk. Erre a minisztérium minden osztályban heti egy órát, azaz évi harminchat órát lát elő.

A tantárgy – többnyire a szerb népi kultúra elemein alapuló – kidolgozott programját részben az ország hivatalos lapjában, (Народна традиција. Службени гласник РС-’Просветни гласник, 12. август 2004., број 10. 87–89) részben pedig az oktatási minisztérium honlapján olvashatjuk. Itt – a tantárgy általános céljait és feladatait részletező fejezetben – a programírók ismertetik koncepciójukat, miszerint a tantárgy tanegységeinek kidolgozásakor különös fontosságot tulajdonítanak a helyi népi kultúra tanításának, különös tekintettel a Szerbiában élő multietnikus közösségekre, ahol e tantárgy keretein belüli tananyaggal az országban élő kisebbségek a saját identitásuk megőrzését is segíthetik. A program erre lehetőséget is nyújt. A tanterv – a pedagógusnak nagy szabadságot biztosítva – csak nagyvonalakban vázolja az egyes korosztályoknak előlátott tananyagot, lehetőséget adva a regionális és nemzetiségi (esetünkben a magyar) néprajzi kutatások eredményein alapuló tanmenet elkészítésére. Ezt a magyar, illetve a vajdasági néprajzi kutatások eredményei, az egyes témákat feldolgozó összefoglaló munkák lehetővé is teszik. A következőkben a Vajdaság területén működő általános iskolák magyar anyanyelvű első és másodikos tanulói és pedagógusai számára kívánunk létrehozni egy, a térség népi hagyományain alapuló specifikus programot, amely lehetővé teszi, hogy az itt élő magyarság ilyen formában is megismerje népi hagyományait.

Az elkészített program több esetben lehetőséget biztosít a múzeumok számára, hogy a *népi hagyományok* tantárgy óráinak a megtartásával bővítse a pedagógiai tevékenységeit. Erre a szabadkai Városi Múzeumban több éve nyílik lehetőség, és a helyi iskolák éltek is az alkalmakkal.

Az itt közölt program, az általános iskolák harmadik és negyedik osztályának programjával egyetemben a Kiss Lajos Néprajzi Társaság *Óvodától egyetemig... A néprajz oktatásának lehetőségei* elnevezésű projekt keretein belül készült el.

Kulcsszavak: népi hagyományok, néprajz oktatása, általános iskolai tanterv, tanítás módszertana, vajdasági magyar néprajz.

ELSŐ OSZTÁLY

A tárgy célja és feladatai

A *népi hagyományok* nevű választható tantárgy kapcsán ennél a korosztálynál elsősorban a múlt, a hagyomány, a népi kultúra felé való orientálódás a cél. Feladatunknak tartjuk a néprajz egyes forrásainak a megismertetését, hogy a tanulók felismerjék, a népi kultúra, a valamikori életmód elemeit a saját világukban is megtalálhatják, például a család idősebb generációjának tudásában, a régi fényképeken, a régi tárgyak történeteiben, a gyerekek által is ismert népköltészetben, településük épületeiben, a múzeumban, illetve a helytörténeti gyűjteményekben stb. Mindezt az első évben, játékos formában a gyereklélektől, a népmese, népi gyerekjátékok tárgyi emlékein, fényképeken, a napjainkban még meglévő, a gyerekek által is megélt népszokásokon, a családból, illetve egyéb forrásokból ismert, a népi kultúrához kapcsolódó ismereteken (szüret, piac, vásár, gyógynövények, eszközös gyerekjátékok) keresztül próbáljuk megközelíteni. Úgyis mondhatnánk, hogy ebben az évben többnyire a gyermek már meglévő ismereteit próbáljuk olyan összefüggésekben bemutatni, amely segíti a tantárgy témájának a megismerését, későbbiek során a rendszerbe való foglalását.

Témakörök és tartalmak

A tantárgy első osztályos programjának az elkészítésénél figyelembe vettük a szerbiai program által előrelátott témákat (Kérdezd a nagymamád, Munkák és ünnepek, Kenyerek és tavaszi növények). Ezek a témák a vajdasági néprajzban játszott szerepük arányában fordulnak elő a programunkban. Emellett a következő témák feldolgozását ajánljuk:

- Rokonsági terminológia (alapok)
- Családom múltja (családfa)
- Településem múltja (különböző korú emlékek, múlt tárgyai a múzeumban, illetve egyéb gyűjteményekben)
- Legfontosabb naptári ünnepeink (karácsony, vízkereszt, farsang, húsvét, pünkösd, március 15.) megismerése és a hozzájuk kapcsolódó szokások

- Életmódbeli különbségek: város és falu
- Városok és falvak találkozásának színtere: a piac és a vásár
- Munkaalkalmak: szüret
- Gyűjtögetés: gyógynövények
- Népi gyermekjátékok (eszközös játékok, mozgásos játékok, párválasztó játékok, mondókák)
- Népmesék
- Mondák
- Egyéb kisepikai műfajok (közmondások, szólások, találós kérdések)

A tantárgy megvalósításának módja

A tantárgy célja, feladatai, valamint a kiválasztott témák a tantárgy megvalósításának módját is meghatározzák. Az első osztályra vonatkozó tananyag mindenképpen a tanulók már meglevő, illetve a környezetükből könnyen megismerhető népi kultúrára vonatkozó tudására alapoz. Mindennek a felelevenítését, rendszerbe foglalását legkönnyebben játékos, gyakorlati formában lehet elérni. Alapul a népi kultúra pedagógiai tapasztalatai vehetők, ahol a gyerekek többnyire gyakorlati formában a család legidősebb tagjától (déd- és nagyszülőktől) sajátították el ezt a tudást. A *népi hagyományok* tantárgy megvalósításának legfontosabb módszere a megfigyelés, az utánzás és a gyakorlatban elvégzett tevékenység tapasztalatain keresztül elsajátított ismeretszerzés. Mindebben a népi gyerekjátékok és a drámapedagógiai játékok sokat segíthetnek.

Szerencsés, ha a tanító e tantárgy tanítása kapcsán a tanulók családjainak a segítségét is igénybe veszi. A tananyag elsajátításának elengedhetetlen feltétele, hogy a gyermekek az iskolában tanultakat otthon megbeszéljék, így a saját (családi) hagyományaik által kapcsolódhatnak az iskolában tanultakhoz. Nagyon szerencsés, ha néhány alkalommal a család tagjai (például a nagyszülők) is részt vesznek néhány téma feldolgozásán.

A tantárgy tanításakor a családon kívül nagyon nagy szerepet tulajdonítunk az iskolán kívüli intézményeknek (művelődési és egyéb egyesületeknek, múzeumoknak, tájházaknak, helytörténeti gyűjteményeknek stb.) és olyan egyéneknek, akik jól ismerik a térség népi kultúráját. Többek között ők azok, akik segíthetik a pedagógust, hogy a gyerekek minél szélesebb körben, gyakorlati példák segítségével, megfelelő tárgyi anyagon keresztül ismerjék meg a tananyagot.

Egyes esetekben a pedagógus a településre jellemző tevékenységgel (szőlészet, kertészettel stb.) foglalkozó, illetve egyéb speciális tudása révén jelentős szerepet betöltő idős ember (a régi szokásokra jól visszaemlékező egyén, gyógyító asszony, mesemondó, karácsonyi énekeket jól ismerő énekes asszony stb.) segítségét is kérheti. Ez a minta falun nagyon jól működhet. A városi iskolákban szerencsés az intézmény közelében lévő idősek otthonával, nyugdíjasok egyesületével hasonló együttműködést kialakítani. Az ilyen fajta kapcsolatok mindkét fél számára gyümölcsözők lehetnek.

A fentiek mellett szerencsés, ha a pedagógus ennek a tantárgynak a tanításakor szakirodalom segítségével és a helyi sajátosságok megismerésével önmagát is képezi. Ebben lehet segítségére a program végén megadott tematikus szakirodalom.

Javasolt tanmenet

Az órák sorszáma	Tanítási egység
1	Ismerkedés a tananyaggal és egymással
2	A család (rokonsági terminológiák: anya, apa, nagyapa, nagymama, dédapa stb.). Hogyan ismerhetem meg a múltamat? Családi fényképeink. Mit mesélnek a régi fényképek?
3	Az én múltam – kérdezd a nagyszüleidet! Családom története (fényképes beszámoló). Játsszunk fényképészt! Drámapedagógiai játék.
4	Az én múltam – kérdezd a nagyszüleidet! Családom története (fényképes beszámoló). Játsszunk fényképészt! Drámapedagógiai játék.
5	Arcképes családfakészítés (fényképek, illetve rajzok segítségével).
6	A múlt nyomai. Séta a településünkön. Felkészülés a térképrajzolásra.
7	Településünk. Beszélgetés a mai és a múltbéli városi és a falusi életéről (épületek, utcák, emberek, foglalkozások, szórakozások). Térképrajzolás.
8	Szüret. Hogyan készül a must? Szőlőpréselés. Az <i>Érik a szőlő...</i> , illetve az <i>Ettem szőlőt most érik...</i> kezdetű népdal megtanulása. A szőlőre, borra vonatkozó közmondások és szólások (<i>Savanyú a szőlő; Jó bor, jó egészség; Jó bornak nem kell cégér; Stb.</i>) megbeszélése.
9	Mit, hol és kitől vásárolunk? Településünk piaca, vására. (Piaclátogatás.)
10	Készülődés a télre városon és falun. Nagyanyáink kamrái, spájzai. <i>Egy üveg alma...</i> kezdetű mondóka megtanulása.
11	Régi piacok és vásárok. Drámapedagógiai játék. Az <i>Én elmentem a vásárba fél pénzzel...</i> kezdetű dal megtanulása.
12	A kenyér, a kalács, a lángos. Kemencében sült ételek. A <i>teknősbéka keletkezése</i> című népmese elmesélése.
13	Naptári ünnepeink, különös tekintettel a téli ünnepkörre. Hónapok és a naptári ünnepeink – drámapedagógiai játék.
14	Készülődés a karácsonyra. Karácsonyi szokások. Karácsonyi díszek készítése. Karácsonyi énekek éneklése (<i>Mennyből az angyal, Csorda pásztorok...</i> stb.).

15	Készülődés a karácsonyra. Betlehemi történet elmesélése. Közös betlehem készítése papírból. Karácsonyi énekek éneklése.
16	Háromkirályok története. A szenteltvíz. Háromkirályjárás. <i>Háromkirályok napját...</i> kezdetű ének megtanulása.
17	Fonó. Gyapjú- vagy kenderfonás. Mesemondás: <i>Az aranyszőrű bárány</i> .
18	Farsangi népszokások. Farsangi jelmezek készítése.
19	Farsangi népszokások. Farsangi jelmezek készítése.
20	Farsangi bál (étkezési szokások, a farsangi jelmezes felvonuláshoz kapcsolódó szokások gyakorlati bemutatása).
21	Hogyan gyógyítottak nagyanyáink? Népi gyógyászat. <i>Gólya, gólya gilice...</i> kezdetű mondóka megtanulása.
22	Gyógynövények, gyógyteák. Teakészítés. <i>Beültettem kiskertemet...</i> kezdetű játék megtanulása.
23	Mondák a növényekről. Gyógynövény herbárium lapjainak az elkészítése (rajzolás).
24	Nemzeti színeink. Kokárdakészítés.
25	Az én múltam. Így játszott velem a nagyanyám... A tanulók által ismert gyermekjátékok.
26	Virágvasárnap. A szentelt barka. Húsvéti népszokások. <i>Tüzet viszek...</i> kezdetű játék megtanulása.
27	Festett tojások motívumai (rajzolás). Locsolkodó versek tanulása.
28	Gyerekjátékok régen és napjainkban. Eszközös játékok.
28	Hozd el a legrégebbi játékodat, és meséld el a történetét! Kiállítás régi játékokból. A kiállításkészítés legfontosabb szempontjai.
30	Hozd el a legrégebbi játékodat, és meséld el a történetét! Kiállítás régi játékokból.
31	Majális – növényekből készített játékok – százzsorszép- és barkócakoszorú, illetve fűszál- és nádsíp.
32	Népi gyerekjátékok. Mozdásos játékok: <i>Mit játszottunk lányok; Hol jártál báránykám?; Bújj, bújj, zöld ág...; Hidas játék.</i>
33	Településünk múltja. Múzeum vagy tájház, illetve egyéb helytörténeti gyűjtemény meglátogatása.

34	Településünk múltja. Múzeum vagy tájház, illetve egyéb helytörténeti gyűjtemény meglátogatása.
35	Pünkösöd. A <i>pünkösdi rózsa</i> kezdetű játék megtanulása.
36	Amit legjobban szeretek a lakhelyem múltjában. Rajzolj és beszélj róla!

MÁSODIK OSZTÁLY

A tantárgy célja és feladatai

A *népi hagyományok* nevű választható tantárgy kapcsán ennél a korosztálynál már a múlt, a hagyomány, a népi kultúra felé való orientálódás mellett a hagyományos népi kultúra egyes új területeinek a megismerése, az egyes elemek közötti különbségek és azonosságok megértése és megfogalmazása a cél. Továbbra is feladatunknak tartjuk a néprajz egyes forrásainak a bemutatását, azzal a céllal, hogy a tanulók felismerjék, azt a tényt, hogy a népi kultúra, a valamikori életmód elemei a saját világukban is megtalálhatók. Ezt a második osztályban az összehasonlító módszer tudatos alkalmazásával kell segítenünk. Így elérjük azt, hogy ez a korosztály már meghatározott szempontok szerint gondolkodjon és meg tudja különböztetni a feldolgozott témák (népi építészet, lakóház, lakáskultúra, gazdasági épületek, nád, víz, tűz és világítás, öltözködési szokások, népszokások, népköltészet) esetében a néprajz alapkérdéseit (régen és ma, falu és város) és a közöttük lévő különbségeket.

Témakörök és tartalmak

A tantárgy második osztályos programjának az elkészítésénél figyelembe vettük a szerbiai program által előrelátott témákat (Kérdezd a nagyanyádat, Gyógynövények, Ház, Tűzhely, Melléképületek, Életmód, Női és férfimunkák, Ünnepek stb.). Ezek a vajdasági néprajzban játszott szerepük arányában fordulnak elő programunkban. Ezen belül és ez mellett a következő témák feldolgozását ajánljuk:

- Népi építészet (anyagok, technikák, a ház belső beosztása, gazdasági épületek)
- Városi építészet
- Lakáskultúra (alaprajz, népi bútorok, elrendezés)
- Életmód régen és ma (tűzhely, fűtés, világítás, tisztálkodás, mosás, ruhatárolás)
- Népi táplálkozás (étkezési szokások, kemencében sült ételek, ünnepi ételek stb.)
- Településünk múltja (különböző korú emlékek, múlt tárgyai a múzeumban, illetve egyéb gyűjteményekben)
- Naptári ünnepeinkhez kapcsolódó népszokások (karácsony, farsang, húsvét, nyári ünnepek)
- Népi gyermekjátékok (eszközös játékok, mozgásos játékok, párválasztó játékok, mondókák)

- Népmesék
- Mondák (történelmi mondák)
- Egyéb kisepikai műfajok (közmondások, szólások, találós kérdések)

A tantárgy megvalósításának módja

A tantárgy céljai, feladatai, valamint a kiválasztott témák a tantárgy megvalósításának a módját is meghatározzák. A második osztályos tananyag mellett, hogy a tanulók már meglevő, illetve a környezetükből könnyen megismerhető népi kultúrára vonatkozó tudására alapoz, új ismeretek megismerését is előlítja. A tanulókat a pedagógusnak rá kell vezetnie arra, hogy a városi és a falusi, valamint a mostani és egykori példák, gyakorlati tapasztalatok alapján összehasonlításokat végezzenek, és ennek az eredményeit meg is tudják fogalmazni. A fenti cél elérése végett egyes témákat (lakóház, viselet stb.) szerencsés, ha – tömb órák keretében – akár egynapos kirándulás formájában, megfelelő helyszínen (múzeum, tájház, helytörténeti gyűjtemény, hagyományos formában megmaradt tanya stb.) tudjuk feldolgozni. Ugyanis ezeken a helyszíneken sokkal hatékonyabbak a hagyományos pedagógiai módszerek (bemutató, beszélgetés, magyarázat, szemléltetés). Közben a tanulók a néprajz kutatási módszereivel (megfigyelés, összehasonlítás, leltár készítése, forrás – divatlap, fénykép – kezelés stb.) is megismerkednek. Fontosnak tartjuk az önálló (kutatáson alapuló) munka beiktatását a programba, ugyanis továbbra is nagyon fontos hangsúlyt fektetünk a gyakorlati tevékenységek terén elsajátított ismeretszerzésre. Mindebben a népi gyerekjátékok, a folklórszövegek és a drámapedagógiai játékok sokat segíthetnek. A tananyagot ugyanis a második osztályban is játékos formában, a gyerekfolklór, a népmese, az epikus műfajok, a népi gyerekjátékok, proverbiumok, tárgyi emlékek, fényképek, a napjainkban még meglevő, a gyerekek által is megélt népszokásokon, a családból, illetve egyéb forrásokból ismert, a népi kultúrához kapcsolódó ismereteken keresztül próbáljuk megközelíteni, mindehhez társítva már az elméleti oktatást is.

A fentiek mellett igen szerencsés, ha a pedagógus ennek a tantárgynak a tanításakor a család, a szakemberek, a helyi specialisták, helyi művelődési élet aktív résztvevői, a múzeumi szakemberek segítségét is kéri. Emellett nagyon fontos, hogy a térségre vonatkozó szakirodalom megismerésével a pedagógus önmagát is képezze. Ebben lehet segítségére a program végén megadott tematikus szakirodalom.

Javasolt tanmenet

Az órák sor-száma	Tanítási egység
1	A múlttal találkoztam a nyáron. Rajzolj és beszélj róla!
2	Házak falun és városban.
3	A népi építészet anyagai és technikái. Egy tanya meglátogatása.

4	Hagyományos gazdasági udvar. Állattartás épületei. A földművelés eszközei. Egy tanya meglátogatása.
5	Hagyományos parasztház belső beosztása és berendezése. Egy tanya meglátogatása.
6	A kemence. Fűtési és füstelvezetési technikák a népi építészetben. Egy tanya meglátogatása.
7	Hagyományos parasztház. Életmód régen. A tanyán látottak átismétlése.
8	Népi lakáskultúra. A tanyán látottak átismétlése. Parasztbútorok készítése kartonból.
9	A házról tanultak ismétlése.
10	Élet áram nélkül – <i>Ég a gyertya, ég...</i> , illetve az <i>Ég a gyertya, ha meggyújtják...</i> kezdetű játék megtanulása. <i>Világosságot zsákbán hordják a házba</i> című falucsúfoló elmesélése.
11	Mesemondás sötétben. A mesemondás szokása. Mit meséltek nekem a szüleim, nagyszüleim?
12	Naptári ünnepeink, különös tekintettel a téli ünnepkörre. (Ismétlés.) Közös naptárkészítés hónapok és a naptári ünnepeink szerint (rajzolás).
13	Készülődés a karácsonyra. Karácsonyi népszokások (ismétlés). Ünnepi ételek. Karácsonyi énekek ismétlése.
14	Karácsonyi népszokások – a karácsonyfa állításának szokása. Angyal készítése papírból. Pattogatott kukorica felfűzése. Karácsonyi énekek ismétlése.
15	Készülődés a karácsonyra, a betlehemi történet felelevenítése. Betlehemi figurák készítése gyurmából, jászol készítése kukoricaszárból és nádból. Karácsonyi énekek ismétlése.
16	Téli gyermekjátékok. Játékok a hóban. Hóemberépítés vagy rajzolás.
17	A nádvágás. A nád szerepe a házépítésnél. A <i>nád keletkezése</i> című eredetmonda elmesélése.
18	A nád. (Ismétlés.) Hangszerek készítése nádból. <i>Az urak meg a nádas</i> című Mátyás királyról szóló népmese elmesélése. A <i>Szép nagy körben álljunk...</i> kezdetű játék megtanulása.
19	Farsangi szokások, farsangi ételek. Tuskóhúzás. A rajzolt, ünnepeket bemutató naptár kiegészítése.
20	Farsangi bál. Mulatságok csújogatói.

21	Népi táplálkozás. Étkezési szokások. Nyári/téli és a heti étrend. <i>Mátyás király vendégségben és Huncut, aki meg nem eszi a kanalát</i> népmese elmesélése.
22	A kút. Hogyan tisztálkodtak régen. A kútra vonatkozó szokások. <i>Kútba estem...</i> kezdetű játék megtanulása.
23	Történelmi mondáink. Mesemondás.
24	A 48-as szabadságharc. Kossuth-mondák és nóták.
25	Húsvéti népszokások. A barka és más szentelt növények a házban. A rajzolt, ünnepeket bemutató naptár kiegészítése.
26	Húsvéti népszokások. Tojásfestés hagyományaival. Locsolkodó versek ismétlése. A festett tojás helye a lakásban.
27	Falusi és városi munkák régen. (Nők, férfiak és a gyerekek feladatai.) <i>Az asszonyi munkát végző ember</i> című népmese elmondása.
28	Falusi és városi munkák régen. (Nők, férfiak és a gyerekek feladatai) A munkára vonatkozó közmondások és szólások (<i>Amilyen a munka, olyan a jutalom; Jó munkához idő kell; Hamar munka ritkán jó; Stb.</i>) megbeszélése.
28	Női és férfiviseletek. A helyi népviselet bemutatása. Régi fényképek megtekintése.
30	A divat. Városi öltözködés száz évvel ezelőtt. Régi fényképek és divatlapok tanulmányozása. A ruhára vonatkozó közmondások és szólások (<i>Nem a ruha teszi az embert; Ki hogy veszi magára a ruháját, úgy viseli; Egy cipőben járnak; Hogy kerül a csizma a asztalra?; Suba alatt; Stb.</i>) megbeszélése.
31	A mosás és vasalás. Ruhakeményítés. Ruhatároló bútorok megbeszélése a papírból készített bútorok alapján. Leltár a ruhásszekrény tartalmáról. A leltárkészítés szempontjai.
32	Nagyanyám, illetve anyukám ruhásszekrénye. Leltár (beszámoló).
33	Gyógyító növények. A tavalyi évben megkezdett gyógynövény herbárium lapjainak a kiegészítése préselt növényekkel és feliratokkal.
34	Mit tudunk a hagyományainkról? Játékos vetélkedő.
35	Mit tudunk a hagyományainkról? Játékos vetélkedő.
36	Nyári ünnepek. A rajzolt, ünnepeket bemutató naptár kiegészítése.

AJÁNLOTT IRODALOM

Kézikönyv jellegű összefoglaló néprajzi munkák:

- BALASSA Iván: Határainkon túli magyarok néprajza. Budapest, 1989.
 BÁLINT Sándor: A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. III. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve, 1978–1979. 2.
 BESZÉDES Valéria: Örökség. Kis magyar bácskai néprajz. Szabadka, 1995.
 BESZÉDES Valéria: Hol volt... Néprajzi és műemlékvédelmi tanulmányok. Zenta, 2011.
 KÓSA László – SZEMERKÉNY Ágnes: Apáról fiúra. Néprajzi kalauz. Budapest, 1998.
 ORTUTAY Gyula – BALASSA Iván: Magyar néprajz. Budapest, 1979.
 ORTUTAY Gyula (szerk.): Magyar néprajzi lexikon. I–VI. Budapest, 1980.
 PAPP Árpád (szerk.): Vajdasági magyarok néprajzi atlasza. Szabadka, 2002. CD
 PAPP Árpád – RAFFAI Judit – TERBÓCS Attila (szerk.): Vajdasági magyarok néprajzi atlaszának kommentárkötetete. Szabadka, 2003.
 PÉNOVÁTZ Antal: Vajdasági magyar néprajzi kalauz. Újvidék, 1979.
 VOIGT Vilmos (szerk.): A magyar folklór. Budapest, 1998.

Pedagógiai módszertani munkák:

- BARSÍ Ernő: Néprajz az általános iskola kezdő szakaszában. Budapest, 1992.
 BESZPRÉMY Katalin (szerk.): Népi játszótér. Szöveggyűjtemény és segédanyag a Népi játszótér foglalkozásvezetői tanfolyam hallgatói számára. Budapest, 2002.

Lakóház

- BESZÉDES Valéria: A ház. A lakóház szókincse. Szabadka, 1991.
 BESZÉDES Valéria: Emberek és otthonok. Szabadka, 1994.
 BESZÉDES Valéria: Házbelső. In: Papp Árpád – Raffai Judit – Terbócs Attila (szerk.): Vajdasági magyarok néprajzi atlaszának kommentárkötetete. Szabadka, 2003. 55–65.
 HARKAI Imre: Temerin népi építészete. Újvidék, 1983.
 HARKAI Imre: Topolya építészete. Újvidék, 1991.
 HARKAI Imre: Település és építkezés. In: Papp Árpád – Raffai Judit – Terbócs Attila (szerk.): Vajdasági magyarok néprajzi atlaszának kommentárkötetete. Szabadka, 2003. 47–53.
 PENAVIN Olga: A ház és a házberendezés, a főzés és az étkezés Székelykevé. Tanulmányok V. 1970. 95–128.

Népvisolet

- BESZÉDES Valéria (szerk.): Bácskai magyar népviseletek. Újvidék, 1994.
 KORHECZ PAPP Zsuzsanna: Őri viselet Szabadkán. In: – : Újjászületések. Retsaurálási, egyházművészeti és kultúrtörténeti képes tanulmányok. Szabadka, 2008. 85–96.

Népszokások:

- BODOR Anikó: Népszokások karácsonytájt: a karácsonyi ünnepek régi népszokásainak mai jelentősége. Új Kép, 1998. dec. 10. 9–12.
 BORÚS Rozsa: Topolyai népszokások. Újvidék, 1976.

- BURÁNY Béla: Ünnepek, szokások, babonák I-II. Újvidék, 2000.
- JUNG Károly: Régiók kalendárium. Heti jegyzetek az esztendő népi hagyományvilágáról. Újvidék, 2000.
- JUNG Károly: Az 1848-as magyar forradalom és szabadságharc a néphagyomány tükrében. Tanulmányok, 32. 1999. 25–36.
- PAPP György: Betlehemnek nyissunk ajtót! Szeged, 1994.
- PENAVIN Olga: Népi kalendárium. Újvidék, 1988.
- VARRÓ Zsuzsanna: A karácsonyi ünnepek énekei. Új Kép, 1998. dec. 10. 13.

Gyermekjátékok:

- BODOR Anikó: Vajdasági magyar népdalok IV. Énekelt népi gyerekjátékok. Újvidék, 2009.
- BURÁNY Béla: A mi utcánk játéka. A Hungarológiai Intézet tudományos közleményei, 1972. 11–12. 147–216.
- BURÁNY Béla: Hej, széna, széna. 120 vajdasági magyar gyermekjátékdal. Zenta, 1973.
- LÁBADINÉ KEDVES Klára: Barkócafosztorú. Alfalusi (drávaszögi) népi játékszerek. Eszék, 1984.
- MATIJEVICS Lajos: A kishegyesi kiszámolók. Tanulmányok, 1969. 187–222.
- MATIJEVICS Lajos: Tíz, tíz tiszta víz. Jugoszláviai népi mondókák. (Hagyományaink 7.) Újvidék, 1976.
- MOLNÁR Gyöngyi – PAPP László: Csoncsikó. Morovici gyermekvilág. Bácskossuthfalva, 2008.

Népmese és monda:

- BESZÉDES VALÉRIA: Jávorfácska. Fél száz szajáni népmese. Szabadka, 1978.
- BESZÉDES VALÉRIA: Seregék szárnyán. Szócs Boldizsár meséi. Szabadka, 2005.
- BORI Imre: Idő, idő tavaszidő. A jugoszláviai magyarság népköltészetéből. Újvidék, 1971.
- JUNG Károly: Szépen zengő pelikánmadár. Jugoszláviai magyar népmesék. Újvidék, 1986.
- KATONA Imre – BORI Imre – BESZÉDES Valéria: Pingált szobák. Borbély Mihály meséi. Kálmány Lajos gyűjtése. Újvidék, 1976. (A kötet végén Borbély Mihály gyermekeinek meséivel.)
- PENAVIN Olga: Jugoszláviai magyar népmesék. I-II. (ÜMNGY XVI, XIX.) Budapest-Újvidék, 1984.
- PENAVIN Olga: Jugoszláviai magyar diakrón népmese-gyűjtemény. I-II. Újvidék, 1993, 1996.
- RAFFAI Judit: A Rézmonyos. Ludasi népmesék. Szabadka, 2000.
- RAFFAI Judit: A mesélő ember. Szűcs László bácskai parasztember meséi. Budapest, 2001.
- RAFFAI Judit: A magyar mesemondás hagyománya. Útmutató mesemondók, pedagógusok és minden népmesekedvelő számára. Budapest, 2004.
- RAFFAI Judit (szerk.): Vajdasági történetek Mátyás királyról. Újvidék, 2008.
- TÖKE István: Mosolygó Tisza mente. Zentai, Zenta környéki élcék, népi anekdoták. Újvidék, 1983.

Kisepikai prózaműfajok:

- LÁBADI Károly: Hold letette, Nap felkapta. Drávaszögi magyar találósok. Eszék, 1982.

LÁBADI Károly: Ahogy rakod tüzed. Drávaszögi magyar proverbiumok. Eszék, 1986.

O. NAGY Gábor: Magyar szólások és közmondások. Budapest, 1966.

RAFFAI Judit: Epika. In: Papp Árpád – Raffai Judit – Terbócs Attila (szerk.): Vajdasági magyarok néprajzi atlaszának kommentárkötetete. Szabadka, 2003. 173–192.

VIRÁG Gábor: Kishegyesi találós kérdések. Hungarológiai Intézet tudományos közleményei, 1973. 15. 133–160.

НАРОДНА ТРАДИЦИЈА

Наставни програм изборног предмета *Народна традиција* за одељења нижих разреда основног образовања и васпитања на мађарском наставном језику Резиме

Важност уврштавања изборног предмета *Народна традиција* у наставни план и програм у Србији стручњаци који су израдили овај програм објашњавају – узимајући у обзир констатације етнографских истраживања – убрзаним одумирањем традицијске културе и њеним нестанком из самог живота. Нестанком из праксе појединих елемената традицијске културе овај сегмент наше културе више не можемо третирали као да је ово знање стицај из доживљаја, већ узимајући у обзир настале промене постаје оправдано свесно учење традицијске културе, поред осталог и у оквиру самосталног наставног предмета у основној школи.

Према Закону о основама система образовања и васпитања у Србији ученицима основних школа од првог разреда па све до завршетка школе пружана је могућност да уче овај програм као изборни предмет. За ове намене министарство предвиђа у сваком разреду по један час недељно, односно тридесет и шест часова годишње.

Разрађен наставни програм предмета – заснован углавном на елементима српске народне културе – можемо прочитати делом у Службеном гласнику РС, а делом на интернет страници Министарства просвете. Овде – у поглављу намењеном за опис општих циљева и задатака предмета – аутори програма представљају своју концепцију, по којој током израде наставних јединица посебан нагласак је стављен на локалну народну традицију, чиме се у мултинационалној средини, каква претеже у Србији, чувају права и особености мањина и њихов идентитет. Програм заиста пружа могућност за то. Наставни план – обезбеђујући велику слободу наставнику – описује само оквирно предмет наставе намењене за поједину узраст, пружајући прилику за израду наставног програма заснованог на резултатима етнографских истраживања регионалног и националног (у нашем случају мађарског) карактера. Резултати мађарских и војвођанских етнографских истраживања, сажимани у стручним радовима о одређеним темама, заправо то и омогућавају. У овој студији желимо саставити један специфичан наставни програм намењен ученицима у Војводини који се школују на мађарском наставном језику, заснован на регионалној традицији, која омогућава Мађарима ових подручја да и на овај начин упознају своју

народну традицију. Овај програм омогућава наставницима да искористе знање из музејске збирке њиховог насеља. Студија се осврће на значај ових збирки, и описује како може музејска педагогија помоћи у предавању овог предмета, наглашавајући значај одржавања школских часова у музеју.

FOLK TRADITION

The program of Folk Tradition as a facultative subject for lower grades of primary education in Hungarian language Summary

The professionals, who have made the program of *Folk Tradition* as a facultative subject, explain the importance of including this subject into Serbian curriculum – taking into account the findings of ethnographic research – with rapid decay of our folk traditions and their disappearance from life itself. With disappearance from practice of certain elements of traditional culture, we can no longer treat this segment of our culture as knowledge gained from experience, but, taking into account these changes, its conscious teaching becomes justified, among others, as an independent subject in elementary schools.

According to the law on education in Serbia, primary school children are provided the opportunity to learn this program as a facultative subject from the first grade until graduation. For this purpose, the ministry prescribes one lesson per week in each class, or thirty-six lessons per year.

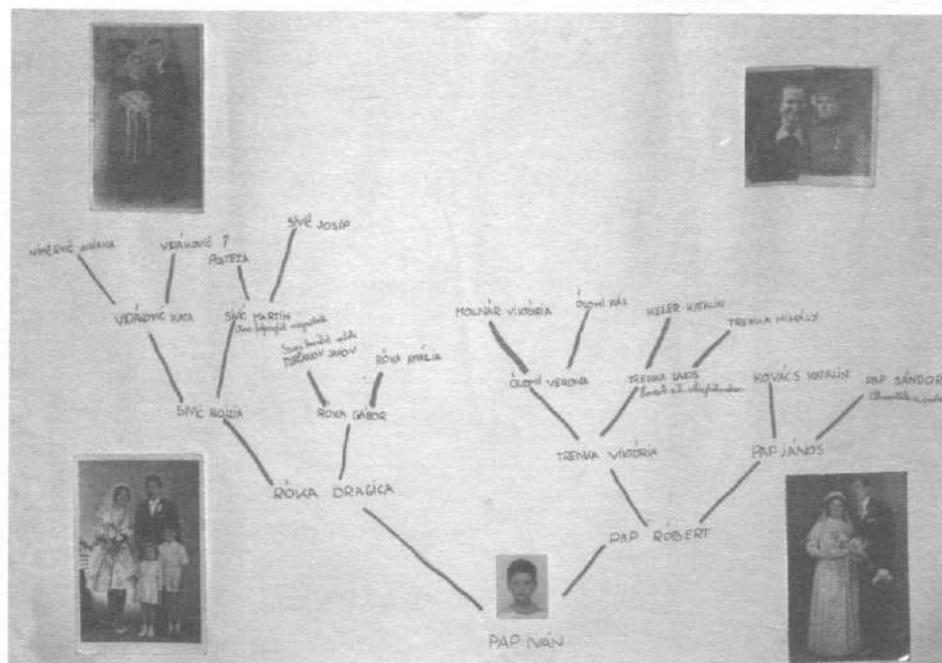
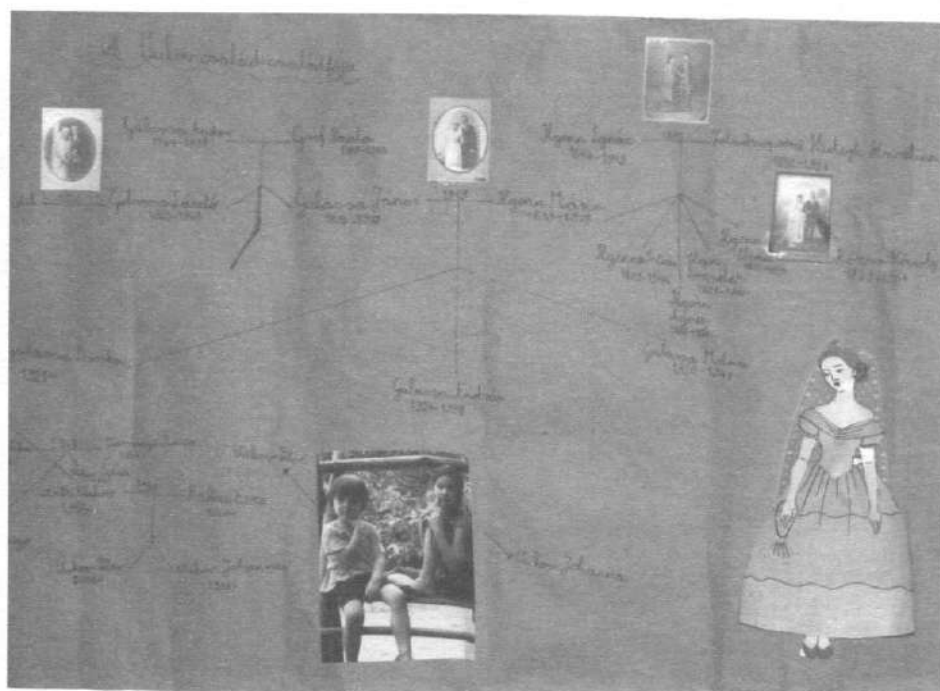
The developed program of this subject – primarily based on the elements of Serbian folk culture – can be read partly in the Official Gazette, and partly on the website of the Ministry of Education. Here – in the section intended for describing the general objectives and tasks of the subject – the authors present their concept, according to which, during the preparation of lessons, special emphasis was given to teaching local folk culture, which in a multinational environment that prevails in Serbia, helps the minorities to preserve their identity. The program really provides an opportunity for this. The program – ensuring great freedom to the teacher – describes only roughly the prescribed curriculum for each age, allowing further development of the curriculum based on the results of ethnographic studies of regional and national (in our case, Hungarian) character. Results of Vojvodina Hungarian and ethnographic researches, presented in professional papers on specific topics, actually allow this. In this study, we build a specific curriculum based on regional tradition and designed for students in Vojvodina who are studying in Hungarian language, which allows Hungarians living here to get acquainted with their own national traditions. This program enables teachers to use knowledge from museum collections of their settlements. The study addresses the importance of these collections, and describes how museum pedagogy can help in teaching this subject, emphasising the importance of organising school lessons within the museums.

Karácsonyi díszek készítése, Városi Múzeum Szabadka 2011.

Angyal készítése papírból, Városi Múzeum Szabadka 2011.

Népi hagyomány óra a szabadkai Városi Múzeumban, arcképes családfa. 2010.

Душица Зрнић – биолог, музејски саветник

САМОНИКЛО ЈЕСТИВО БИЉЕ У СУБОТИЧКОМ РЕГИОНУ

Апстракт: Данас када се све више говори о здравој исхрани, природној исхрани, исхрани неконтамираном храном, свакако да су све актуелнија сазнања о исхрани у природи. На овакву тенденцију погледа на људску исхрану довела су нова сазнања о саставу хранљивих намирница, о штетном дејству разних адитива који се користе у прехранбеној индустрији; са посебним освртом на начин обраде култивисаних биљака које се стандардно користе у људској исхрани. Све ове чињенице код различитих скупина друштва изазивају и различита интересовања, па ће и потреба за оваквим текстом побудити различите коментаре.

Кључне речи: самоникло, јестиво биље, примена у исхрани, начин коришћења, време сакупљања.

УВОД

Педолошке одлике суботичког региона врло су специфичне, условљене присуством на једној страни песка, као основне подлоге, а са друге стране леса, са развијеном плодном црницом. Граница песка према југу региона представља изломљену криву линију (Павићевић 1962: 3 – 7) са негде веома нејасним прелазима од песка на плодну црницу. На Суботичко – Хоргошкој пешчари заступљено је више типова песка, који се међусобно разликују по хемијском саставу, боји, структури и крупноћи пешчаног зрна, као и примесама хранљивих материја. Наведене карактеристике, заједно са водним режимом пешчаре, (Павићевић 1962: 7 – 11) утичу на плодност песка од чега зависи развој аутохтоне вегетације и присуства специфичних флорних елемената. Аутохтона вегетација и специфични флорни елементи свакако у себи садрже и самоникло јестиво биље.

Самоникло јестиво биље налази се и међу нижим биљкама (Thalophyta) и свакако знатно више међу вишим биљкама (Cormophyta).

Самоникло јестиво биље може да се разврста, према начину употребе, у неколико група, те их по томе сврставамо на следећи начин: (Грић 1986: 12 – 17)

- биљке које се користе као зелено поврће;
- биљке са јестивим плодовима;
- биљке са јестивим подземним деловима;
- биљке са јестивим семењем;
- биљке са јестивим цветовима и цветним пупољцима;
- биљке чији се подземни делови, плод или семенке могу сушити и млети па се користе као брашно;
- биљке чијим зарезивањем стабла или делова стабљика добијамо хранљиве, слаткасте сокове;
- зачинско биље и
- чајно биље.

Посебна група су свакако јестиве гљиве које неће бити тема овог рада.

Треба да се зна да немају све самоникле јестиве биљке једнаке хранљиве вредности, нити су све једнако укусне. Укус и хранљива вредност биљака, зависи од количине и врсте присутних минерала, витамина, угљених хидрата и других хранљивих елемената (Врачарић 1990: 13 – 19). На укус самониклог јестивог биља утиче време брања, начин припремања и чувања, те се из тих разлога посебно треба обратити пажња на наведене чињенице приликом коришћења самониклог јестивог биља. Све то указује на чињеницу да је коришћење самониклог јестивог биља један врло сложен процес, те да пре употребе ових биљака, сваки појединац треба посебно да се информише о правилном коришћењу самониклог јестивог биља.

СКРАЋЕНИЦЕ

• **А** – испред латинског назива биљке – обухвата највредније и најкорисније врсте. Представљају групу укусних и здравих биљака које расту у великом броју и лако се могу сакупљати. Јестивим деловима ових биљака може се обогатити наша свакодневна исхрана и не треба их сматрати резервном исхраном у случају nestaшице.

• **Б** – испред латинског назива биљке – обухвата биљке које по својим хранљивим карактеристикама се налазе између групе А и Ц.

• **Ц** – испред латинског назива биљке – обухвата биљке које су недовољног укуса и неиздашне, као и биљке које су теже приступачне или су ретке, тако да би њихово интензивно искоришћавање осиромашило и деградирало флору (Грлић 1986: 11 – 31)

ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЈЕСТИВИХ БИЉНИХ ВРСТА

одељак: *Pteridophyta* – папратњаче

фам: *Hypolepidaceae*

Ⓐ *Pteridium aquilinum* (L.) Kuhn – бујад – листови кожасте, дуги 20 – 200 (300) см, перасти не презимљују. Лисне дршке дуге колико и лиске или нешто дуже, дебеле до 1 см, жућкасте, са жљебом. Листићи првог реда наспрамни или зближени. Листићи последњег реда слитова издужено ланцетасти, тупи до зашиљени, са широком основом, седећи (Вукићевић 1970: 59 – 111).

Станиште: Распрострањена је на стаништима готово свих шумских асоцијација, од низина до субалпског појаса (Вукићевић 1970, 59 – 111).

Употреба у исхрани: млади сочни листови, брани рано с пролећа, употребљавају се за разне чорбе и варива. Могу да се користе без ограничења и не постоји опасност од замене са неком другом врстом (Врачарић 1990: од 15 – 27). Треба узимат сасвим младе не преко 20 – 25 см високе изданке, са још неразвијеним, повијеним листовима при врху. Изданци су у сировом стању бљутави и јако слузави. Прокувани губе ове карактеристике. Млади изданци у свежем стању садрже 10 – 30 мг % витамина Ц и око 2 мг% каротина. У скуваном поврћу сачува се до 30% витамина из свеже биљке (Грлић 1986: 31 – 35).

Треба да се зна: Изданци у сировом стању садрже један ензим који разара витамин Б (Грлић 1986: 31 – 35).

фам: *Aspidiaceae*

Ⓐ *Dryopteris felix-mas* (L.) Schott – навала – вишегодишња биљка, ризом кос, кратак и дебео. Из њега сваке године израста велики број листова. Листови дуги 30 – 140 см, двоструко перасти. Лисна дршка дуга 6 – 30 см, дебела до 5 мм, жућкаста. Лиска издужена, при врху постепено и врло сужена, при основи слабије сужена, горе трапезаста, гола, доле блеђа с ретким длакама. Листови првог реда наизменични, на краткој дршци. Листићи другог реда већином назубљени по читавом ободу или само при врху (Вукићевић 1970: 59 – 111).

Станиште: врло честа папрат у сеновитим лишћарским и четинарским шумама, од низијског до субалпског појаса (Вукићевић 1970: 59 – 111).

Употреба у исхрани: за јело се употребљавају скувани или пржени сасвим млади листови, с још неразвијеним и у спиралу увијеним лишћем. Након кувања остаје врло укусна супа. Свеж изданак у себи садржи 20 – 30 мг % витамина Ц и око 1 – 2 мг % каротина. Зачињен на различите начине најчешће се користи у Француској као пролећно поврће (Грлић 1986: 31 – 35). Старији, развијени ли-

стови су чврсти пуни целулозе и сматрају се штетним (Врачарић 1990: 15 – 27).

Треба да се зна - подземни ризом је отрован (Грлић 1986: 31 – 35).

одељак *Angiospermae* – скривеносеменце

класа *Dicotyledones* – дикотиле

фам: *Ranunculaceae*

Ⓜ *Caltha palustris* L. – **коницац** – вишегодишња биљка са jakim и жиличастим ризомом. Стабљика полегла или устајућа, ређе усправна, 15 – 30 см висока, зелена, при основи најчешће црвенкаста, шупља, гола, у горњем делу ± јако граната, са много цветова. Приземни листови са дугачким дршкама, округласто срцолики до бубрежасте, тупо назубљени до назубљени, тамнозелени, масностајни. Цветни омотач са 5 листића, са унутрашње стране јако жути, сјајни, са спољне стране зеленкасти, јајасте, 12 – 18 мм дугачки (Гајић 1970: 204 – 249).

Станиште: Влажна и баровита места, тресаве, влажне ливаде. Установљена је у фитоценози барске иве (ас. *Salicetum cinereae*) (Гајић 1970: 204 – 249).

Употреба у исхрани: Биљка се сме користити само кувана. У свежем стању има токсичне материје које се кувањем губи, а иначе су отровне.

Треба их кувати десетак минута уз двократно мењање воде. Цвет копитњака понегде служи за бојење маслаца. Листови копитњака садрже око 150, а цвет око 180 мг% витамина Ц, и лист и цвет има доста у себи каротина (Грлић 1986: 115 – 118).

Ⓑ *Clematis vitalba* L. – **навит** – вишегодишња биљка, лијана са јаким, чворноватим ризомом. Стабљика биљке се пење, дебљине до 3 см и до 10 м дугачка. Старије биљке одрвењене и уздужнио се распада у конце, младе гранчице ± длакаве. Листови насупрамни, са дршком, непарно перасти. Листотића 3 – 5, са дугачком дршком, дугуљасто јајасти до скоро срцасти, по ободу неправилно усечени или цели. Цветови слабо мирисави, са дугачком дршком (Гајић 1970: 204 – 249).

Станиште: Расте у свим нашим крајевима. Обично се налази уз грмље, живицу и по храстовим и буковим шумама. Воли хранљиву и кречњачку подлогу (Гајић 1970: 204 – 249).

Употреба у исхрани: Упркос присуства одређених отровних материја млади изданци се радо беру у неким земљама. У јужној Француској стављају је у сирће и припремају као шпарглу, а за јело се користи и у Италији и на неким острвима у Далмацији. Изданци се не смеју јести непрокувани (Грлић 1986: 115 – 118).

Треба да се зна: Биљка садржи отровну материју **протоанемонин** а на кожи може изазвати пликове и ране.

фам: *Papaveraceae*

Ⓑ *Papaver rhoeas* L. – **булка** – једногодишња или врло ретко двогодишња биљка, висока 20 – 90 см, са бројним, усправним, једноставним или гранатим, глатким или четкасто длакавим стабљикама. листови врло различити, обично седећи, издужено јајасти или елиптични, перасто или двоструко перасто дељени или перасто усечени, режњеви различито урезани. Доњи листови на дршкама са ужим режњевима, сивозелени, сасвим или само при врху зубаца и на наличју по нерватури четкасто длакави. Цветови појединачни, вршни, до 10 см у пречнику на дугачким петељкама, обрасли стрчећим или приљубљеним длакама. Чашица од 2 листића, зелена, са стрчећим четкастим длакама, отпада при цветању. Круница од 4 заобљена листића, широко округли, 2 – 4 см у пречнику, бледоцрвени или затвореноцрвени. Чаура објајаста или лоптаса, при основи заобљена, гола, 10 – 22 мм дугачка. семе бубрежастог облика, мрежасто, затворено мрке боје (Николић 1970: 1 – 10).

Станиште: Расте као коровска врста по запуштеним њивама и житним пољима. Широко је распрострањена у свим нашим крајевима. У последње време нешто је мање присутана због примене хербицида (Грлић 1986: 115 – 118).

Употреба у исхрани: У семенкама булке има 35% масног уља које је јестиво; од масних киселина највише садржи линоленску чак 68%. Ни семенке ни плодови не садрже морфина нити других наркотика. Тоболац с јестивим семенкама почиње се сушити и сазревати тек у септембру. Могу се брати када постану тамносмеђе и кад кроз пукотине почну испадати семенке. Ове семенке се могу, као и

оне култивисаних врста; користити за израду пецива и слаткиша (Грлић 1986: 126 – 131).

фам: *Ulmaceae*

Ⓐ *Celtis australis* L. – **копривић** – дрво високо до 20 м, са пречником преко 1 м, јаком крошњом и деблом које је и у старости мање више глатко и сиво. Младе границице длакаве, са пупољцима у два реда, мало одстојеће и купасте. Лишће издужено јајасто, дугачко зашиљено, асиметрично, при основи клинасто; по ободу оштро тестерасто; на лицу нешто чекињаво рапаво, на наличју са меким длакама. Листови дуги 4 – 15 см, широки до 6 см, лисна дршка дуга 0,2 – 1,8 см. Има двополне цветове који се јављају појединачно у пазуху листа. Цвета од IV – V. Плод коштунница, зрела око августа, округласта, потпуно зрела црвенкастосмеђе боје, на петелци дугој око 2 см (Јовановић 1970: 40 – 49).

Станиште: Ксеротермна и хелиофилна, споро растућа врста. Листопадна средоземна врста, терцијерне старости (Јовановић: 1970: 40 – 49). Код нас се ретко среће као сађена парковска врста (примедба аутора).

Употреба у исхрани: Зрели плодови имају слаткаст укус и фини ароматични мирис, који подсећа на руски чај. Плодови копривића су врло укусно воће, али су мало издашни, јер унутар танког слоја меканог и слатког mesa налази се сразмерно велика коштица. (Грлић 1986: 85 – 88).

фам: *Urticaceae*

Ⓐ *Urtica dioica* L. – **коприва, жара** – дугогодишња зељаста биљка, 30–150 см висока. Стабло подземно округло и гранато, надземно просто, усправно, четворострано, са кратким чекињама или дугачким жарним длакама покривено. Листови наспрамни или врло ретко по три у пршљену; по облику јајастии или ланцетаси, по ивици грубо тестерасто назубљени, посути са обе стране полеглим кратким длакама, измешани са жарним трихомама. Цветно стабло носи само мушке или само

женске цветове. Мушки цвасти усправне; женске цвасти, нарочито бочне, дуже и обично висе. Цвета VI – XI (Блечић 1970: 61 – 65).

Станиште: Коприва расте као сваком познат нежељени коров, а широко је распрострањена у целом свету. Налази се уз плотове, око насеља, поред путева, по влажним шумама и гајевима, по вртовима и запуштеним местима (Грлић 1986: 86 – 88).

Употреба у исхрани: Хранљивост коприве била је позната још старим Египћанима који су је и култивисали као поврће. Грци и Римљани такође су је много користили и ценили њене хранљиве вредности. О њеним хранљивим вредностима и другим карактеристикама писао је Хипократ и Хорације (Грлић 1986: 86 – 88). Коприву због њене распрострањености, хранљиве и витаминске вредности, многи заступници природне и здраве исхране, сврставају у најкорисније, најздравије и најприступачније лиснато поврће¹. Млада биљка има око 5,5% беланчевина, 7% угљних хидрата, 0,7% масти, доста калцијума, фосфора, гвожђа и кремене киселине. Листови ове биљке садрже неке материје које утичу на желудачну секрецију. Током пролећа, млади листови, саде од 70 – 140 мг% витамина Ц, до 20 мг% каротина, садржи још и витамин К и Б2 као и пантотенску киселину (Грлић 1986: 86 – 88). Могу да се користе за припремање чорбе, варива, пиреа, за наदेње и сл. Могу да се прже на уљу. Суви и самлевени чувају се за каснију употребу (Врачарић 1990: 32 – 35). Поред исхране коприва може да се користи и у друге сврхе (Грлић 1986: 86 – 88).

фам. *Fagaceae*

Ⓑ *Fagus silvatica* L. – **буква** – листопадно дрво високо до 30 (- 40) м, понекад дебело у пречнику до 2 м, постиже старост 200 – 300 година. Кора танка, глатка, беличасосива до сива, са слабо израженим хоризонталним наборима, већином не пуца ни у старости. једногодишње гранчице доста танке, светломрке, ± хоризонтално распоређене, најпре длакаве, а затим голе. Цветови једнополни. Мушки цветови

¹ Јела од коприве: Супа: На мало уља или масти пропржи се ситно насецкан црни лук и додају насецкани млади изданци коприве, па наставимо пржење. Потом додамо четири кромпира исецкана на коцкице, посолимо и наставимо кување. После двадесет минута у супу успемо шољицу млека, кашичицу сирћета и једемо са пропрженим хлебом.

Вариво: Прокувамо младе изданке у сланој води, оцедимо, исецкамо, па пропржимо на луку. Пропржене коприве посипемо брашном, посолимо, залијемо водом и кувамо око 20 минута.

Крокети: Прокувамо младе коприве, исперемо хладном водом, па насецкамо. Посолимо, додамо ситно сецкан першун, два јаја и од тога направимо смесу коју обликујемо као мале ћуфте. Уваљамо у брашно или презле и пржимо на уљу. Кад су готови могу се посути нарендисаним качкаваљем.

до по 20 у лоптастим цвастима, на висећим до 5 см дугим, свиластим петељкама. Женски цветови по 2 – 4 сакупљеним у заједничком омотачу (купули), у горњем делу гранчице у пазуху листа, на $\pm$ усправним, свиласто маљавим дршкама. Зрела купула кратко јајаста, при врху сужена, дугачка од 1,3 – 3,5 см, густо обрасла сти-пулама. Стипуле у доњем делу купуле дугачке, кончасте, уско линеарне, пљоснате. Цвета упоредо са листањем V, плодоноси IX – X (Јанковић 1970: 69 – 74).

Станиште: Буква је у Европи најраширеније шумско дрво. У низини је буква ретка а на планинама допире и изнад 2000 м надморске висине, у суботичком региону расте као сађена врста (Грлић 1986: 80 – 83).

Употреба у исхрани: У исхрани може да се користи жир букве који се сакупља након опадања. По укусу сличан је лешнику у исхрани се чешће користе сирови него печени. Буков жир користи се за добијање хлебног брашна, које се користи и за прављење каша. Поред тога користи се за добијање уља (Врачарић 1990: 15 – 27). Брашно, добијо из жира

букве, се некад ретко користило као хлебно брашно, али се понекад додавало другим врстама хлебног брашна (Грлић 1986: 80 – 83). Становници Карпата и Кавказа додају брашно од буковог жира пшеничном брашну и од те смесе пеку хлеб који се сматра укуснијим од пшеничног хлеба (Грлић 1986: 80 – 83).

Жир букве садржи више од 40% масти, доста скрова, јабучне и лимунске киселине око 150 мг% токоферола (витамина Е). Жир букве се нарочито у Немачкој користи за добијање хладноцеђеног уља. Од 1 кг жира може се добити око 0,5 л уља. Занимљиво је, да је у сушним годинама количина уља, коју жир сдржи, већа (Грлић 1986: 80 – 83).

Млади листови, пупољци и унутрашња кора букве јела се у II светском рату, садрже у себи велику количину витамина Ц. Свеже припремљени млади прозирни листови убрани у априлу дају укусну салату (Грлић 1986: 80 – 83).

Треба да се зна: Плодови букве у себи садрже алкалоид **фагин** који може изазвати мучнину, главобољу и бунило слично пијанству, нарочито ако се једе у сировом стању и у већим количинама. Испечени жир нема овакво дејство јер се фагин разара на температури вишој од 100 °Ц (Грлић 1986: 80 – 83).

фам: *Betulaceae*

Б *Betula pendula* Roth. – **обична бреза** – дрво високо до 30 м, са неправилном јајастом ретком круном. Кора бела, љушти се у хоризонталним такама. На старим

стаблима у доњем делу кора је црна и дубоко испуцала. Младе гранчице повијене са глатком кором и покривене лепљивим брадавицама. Пупољци јајасто купасте, мрки, лепљиви. Листови троугласто јајасте или троугласто ромбични, 4 – 7 см дуги и 2,5 – 4 см широки. Цвета IV – V (Вукићевић 1970: 90 – 99).

Станиште: Појединачно примешана бреза се налази у већем броју различитих шумских фитоценоза. Као декоративна врста има широку примену у озелењавању (Вукићевић 1970: 90 – 99). У суботичком региону среће се као декоративна врста.

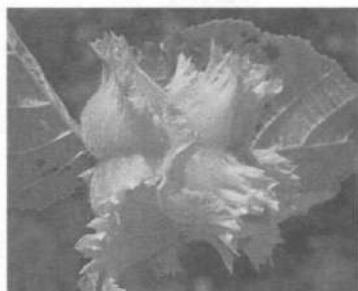
Употреба у исхрани: Лисни пупољци и сасвим млади листови могу се употребити у мешавини са другим дивљим поврћем за справљање чорби, варива и пиреа. Старији листови постају горки и непријатни су за јело. У ванредним приликама ресе се у току зиме беру, суше и мељу и тако се додају брашну за хлеб. Могу да се пропже и тада се могу користити као замена за кафу. Када се у млађим стаблима пробуши рупа добија се сок (буза или муса) (Вукићевић 1970: 90 – 99), који садржи до 2% шећера (претежно моносахарида) и доста калијума, калцијума и гвожђа (Грлић: Енциклопедија самониклог јестивог биља. 1986, 76 – 80). Од једног стабла за 48 сати може да се добије око 4,5 л сока (Вукићевић 1970: 90 – 99). Искоришћава се у Шкотској, Ирској, балтичким земљама, у Русији и Пољској. У Русији се овај сок користи за добијање алкохола. Ферментисани сок садржи до 5% алкохола (Грлић 1986: 76 – 80).

фам: *Corylaceae*

Ⓐ *Corylus avellana* L. – **обична леска** – веома разгранат густ жбун, али каткад и омањи, до 7 м високо дрво, са глатком, светлом, црвенкастом или пепељастом кором. Изданци и гране дуге и доста равне, црвенкастосмеђе, танке коре, кора касније посиви и плитко испуца. Листови округласто до широко јајолики, 6 – 10 (13) см дуги, 5 – 9 см широки (Тудовић 1970: 106 – 117).

Станиште: Један од најобичнијих и најчешћих жбунова наших шума (Тудовић 1970: 106 – 117). У суботичком региону чешће се среће као гајена врста.

Употреба у исхрани: Лешник спада у групу самониклог јестивог биља код којег је јестив плод. Плод лешника бере се или сакупља током септембра и октобра. Има бело, чврсто језгро лепог уку-

са. Језгро лешника садржи више од 60% масног уља, 15 % беланчевина и око 10% угљених хидрата. Садржи доста гвожђа (4мг%) калијума, калцијума, витамина групе Б и Е. Може да се користи у сировом и печеном стању, као енергетски додаток јелима или у прехранбеној индустрији (Грлић 1986: 77 – 80).

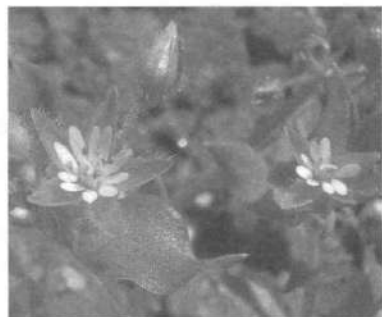
Јестивим се сматрају ресе (♂ цветови) које се у случају несташице могу прокуване и осушене уситнити и додавати хлебном тесту. У свежим ресама има око 100мг% витамина Ц. Формирају се у јесењим месецима а за јело се могу сакупљати и током зиме (Грлић 1986: 76 – 80).

Треба да се зна: ресе лешника су мушки сцветови који имају прашнике и носе полен који код неких људи може изазвати алергију. Те особе треба да буду опрезне са употребом реса лешника.

фам: *Caryophyllaceae*

(A) *Stellaria media* (L.) Vill. – **мишјакиња** – једногодишња до двогодишња биљка. Корен вретенаст. Стабљика слаба, танка, округла, полегла или устајућа, јако граната, 10 – 40 см висока. Чланци по дужини са 1 (2) линије длачица, ређе голи. Доњи листови јајаст, широки или кратко ушиљени, 3 – 20 мм дуги и 2 – 10 мм широки. Сви листови голи или при основи трепљаст. Цваст цимозна, густа или разређена, жлездасто длакава. Цветови 6 – 8 мм у пречнику. Цвета I – XII (Гајић 1970: 146 – 151).

Станиште: Врло распрострањен и досадан коров. Расте по вртovima, њивама и виноградима, на плодном и не превише сувим местима. (Грлић 1986: 115 – 118).

Употреба у исхрани: Цела сочна биљка, без корена, а нарочито листови, веома су пријатног и благог укуса. Могу се употребљавати као салата, за припремање чорбе, варива и пиреа (Врачарић: 1990: 42 – 44). Довољно је прокувати 2 – 4 минута. Може да се користи и свежа или је укуснија када се скува. Најсочнија је после пролећних и јесењих киша, али се може користити током целе године. Количина витамина Ц креће се од 30 – 40 мг%, а каротина има у просеку око 4 мг%.

Садржи значајну количину за исхрану важних соли калцијума и калијума, а има доста и бакра (Грлић 1986: 115 – 118). Због оваквог састава значајна је у исхрани особа које не могу користити у исхрани натријумову со (примедба аутора).

Ⓐ *Silene vulgaris* (Mch.) Garcke – **пуцавац** – растресито бусенаста вишегодишња зељаста биљка. Стабло зељасто или мало одрвенело, голо, високо 10- 100 см, право или уздигнуто, понекад већ од основе са бројним танким длачицама. Листови јајастии, елиптични или копљастии, ± меснати. Цваст јасно одвојена од вегетативног дела биљке, граната или напротив врло сиромашна дихазија. Крунични листићи бели или ружичасти, дубоко дводелни, обично без венчића. Чаура лоптаста или јајасто лоптаста. Цвета VII – VIII. Семенка бубрежасто округла, брадавичаста (Славнић 1970: 204 – 219).

Станиште: Врло распрострањена и честа биљка. Расте по сувим травнатим и ливадским заједницама. Честа уз железничке пруге и путеве, а и у близини насеља (Грлић 1986: 115 – 118).

Употреба у исхрани: За јело се користе пролећни листови и цела млада биљка пре цветања. Могу да се припремају мешана варива, салате и супе. Пролећни листови садрже 50 – 70 мг% витамина Ц и око 6 мг% каротина. (Грлић 1986: 115 – 118). Може да се користи у неограниченим количинама (Врачарић 1990: 42 – 44).

Треба да се зна: У нашој земљи расте велики број врста *Stellaria* које није увек лако разликовати на основу описа али су углавном неотровне и ако нису све једнако укусне (Грлић 1986: 115 – 118).

фам: *Amarantaceae*

Ⓐ *Amarantus retroflexus* L. – **штур** – усправна, висока, длакава једногодишња биљка. Стабљика нешто одрвенела, жуто зелена или бледо зелена, ређе црвенкасте боје. Листови бледозелени, 3 – 8 см дуги, јајастии или јајасто-копљастии, по ободу нешто таласастии. Цваст је збијена, састављена од густих, неискриваних, задебљалих класова; вршни клас нешто дужи од осталих. На лоптастим, 2,5 – 3,5 мм дугим листићима цветног омотача средњи нерв не допире до врха. Цвета VI – IX (Славнић 1972: 1 – 10).

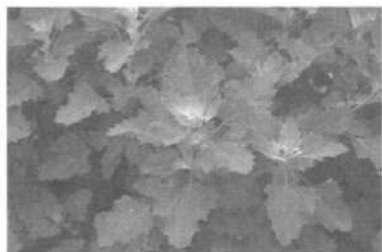
Станиште: Пореклом из Америке. Код нас расте као коров по вртovima, дво-риштвама, ораницама, обично међу кромпиром и пасуљем. Изразито рудерална врста (Грлић 1986: 110 – 112).

Употреба у исхрани: Млада биљка се развија релативно касно тако да се може користити тек од јуна па све до августа. У то време друге самоникле јестиве биљке више нису младе и не могу се користити за јело. Младо лишће се може припремати као шпанат, кувати као вариво са кромпиром или тестом са доста зачина (Грлић 1986: 110 – 112). Млади листови штира истичу се високом количином витамина Ц кога има од 135–185 мг% и око 13 мг% каротина². Иначе у многим крајевима користи се у исхрани свиња (Грлић 1986: 110 – 112).

Треба да се зна: Полен ове врсте као и друге коровске врсте може изазвати алергију (примедба аутора).

фам: *Chenopodiaceae*

Ⓐ *Chenopodium album* L. – **пепељуга** – права или уздигнута, до око 1 м висока, зељаста једногодишња биљка сивкасто брашнава стабла са усправним или уздигнутим гранама. Листови наизменични, брашнави, доњи нису много дужи од ширине, с унапред завијеним зупцима, средњи издужени, оштро завршени, горњи издужени или уско копљасте, зашиљени. Цветови двополни, у гломерулама сабраним у рачвасте брашнасте гроздове. Цвета VI – XI (Славнић 1972: 14 – 25).

Станиште: Веома распрострањена као коров у нашој земљи. Расте од низија до високо у планинским појасевима на плодном земљишту богатом минералима, на запуштеним њивама, око насеља, на ђубриштима, покрај путева (Врачарић:Исхрана у природи.1990, 37 – 39). Рудерална и коровска врста, космополит (Славнић 1972: 14 – 25).

Употреба у исхрани: Некада се у исхрани користило семе пепељуге³ данас се као храна много више користи коа поврће. Млади изданци и листови пролећне биљке, карактеристичне бледо плавкастозелене боје могу се припремати као шпанат. Нарочито су укусни од краја априла до почетка јуна, док су још листови млади и сочни а стабљика њежна и неразграната. Млади листови садрже 90 – 130 мг% витамина Ц и до 12 мг% каротина, има доста калијума и фосфора (Грлић 1986: 102 – 105).

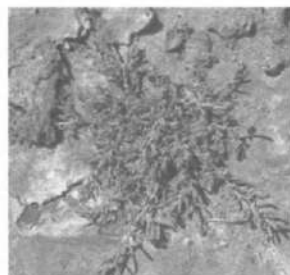
² Индијанска племена искоришћавају и штирове семенке, од којих добијају брашно које користе за прављење колача и каше. У европским земљама семенке нису служиле за јело. Семка у себи садржи 41 % скроба, 19 % беланчевина, 8% масног уља, 2 % шећера, 11 % целулозе и нешто танина.

³ Пепељуга се некад много више користила у исхрани него данас. У једном тресетишту у Данској откривено је 1950. године потпуно сачувано тело човека из млађег каменог доба; у садржају његовог желуца нађене су семенке пепељуге. У Русији су у време глади (1891 – 92) користили брашно добијено од семена пепељуге и мешали га са раженим брашном од чега су правили хлеб.

Семе пепељуге садржи знатне количине сварљивих угљених хидрата, протеина, беланчевина и других материја те се у периоду глади користи за добијање брашна који се користи за хлеб⁴ (Врачарић 1990: 37 – 39).

Треба да се зна: пепељуга као и шпанат и неке друге биљке из ове фамилије садрже доста оксалне киселине за коју се сматра да спречава ресорпцију калцијума. У сушеној биљци у цвату има чак 14 – 30% оксалне киселине (Грлић 1986: 102 – 105).

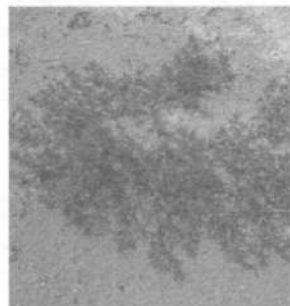
② *Suaeda maritima* (L.) Dum. – **јурчица** – уздигнута или усправна сукулентна једногодишња биљка. Стабљика 10 – 50 см дуга, већ од основе богато граната, гола, сивкаста или зелена, касније бледоцрвена. Листови 1 – 2,5 (4,5) см дуги, полуваљкасти, на горњој страни равни, тупи или шиљасте, сивкасто зелени; при основи стабла наспрамни, горе наизменични. Цветови без брактеја, по 2 – 3 заједно у пазуху листа, двополни. Цвета VII – IX (Славнић 1972: 48 – 49).

Станиште: Распрострањена је у приморским мрестима, на сланим и влажним местима. У Војводини на слаништима иначе ретка и угрожена врста (Грлић 1986: 110 – 112).

Употреба у исхрани: Млади пролећни листови могу се користити за варива. Сиорови делују као средство за чишћење (Врачарић 1990: 37 – 39).

③ *Salsola ruthenica* Pjin – **солјача** – кратко длакава, оштра или брадавичаста једногодишња биљка, до 0,5 м дуга, прострте или уздигнуте, од основе богато гранате стабљике са уздигнутим гранама. Листови наизменични, седећи, до 6 см дуги, 1 мм широки, линеарни, проширене основе и тврдо бодљикава врха; горњи прицветни, упадљиво кратки, мало бодљикава руб, јајсте основе и зашиљеног врха. Цветови у пазуху листова међусобно удаљени или по 2 – 3 заједно. Цвета VI – IX (Славнић 1972: 48 – 51).

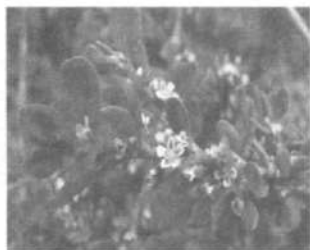
Станиште: Крај путева, на парлосима или на обрађеним местима, на алувијуму или на сувој песковитој, шљунковитој, лесној, понекад заслањеној подлози (Славнић 1972: 48 – 49).

⁴ Данашњи просечан становник САД од дивљег поврћа познаје само маслчак и пепељугу. Заслугу за раширену употребу овог поврћа на америчком континенту имају нека индијанска племена, који су је користили пре неколико векова, а према неким подацима чак су је и узгајали. Неки амерички аутори је сматрају здравијом и од шпаната

Употреба у исхрани: Јестива је цела надземна биљка али се може брати врло кратко у мају и јуну, док је сасвим млада и сочна. Припрема се као шпанат ретко се користи свежа (Грлић 1986: 110 – 112). Солњача је по својим хранљивим вредностима слична врсти *Salicornia herbacea* садржи велике количине соли нарочито калијума и калцијума. Као већина халофитних биљака сиромашна је витаминима (Грлић 1986: 110 – 112).

фам: *Polygonaceae*

Ⓑ *Polygonum aviculare* L. – **троскот** – усправна, уздигнута или полегла, највише до 0,5 м дуга зељаста једногодишња биљка, тврда, дебела или напротив танка, нежна, просто или богато густо граната стабла, састављена од чланака 1 – 7 см дужине. Листови сви међусобно једнаки по величини или су напротив једни упадљиво краћи, а други дужи, по ободу овални, издужени, копљастии или линеарни, зашиљени или тупа врха. Цвасти до краја лиснате, цветови у пазушним групама од 1 – 6. Цвета V – X (Славнић 1972: 54 – 59).

Станиште: Веома распрострањена биљка у целој нашој земљи, од низија до 1200 м надморске висине. Расте на пољима, ниским травњацима, покрај путева, свуда где се гази и где гажење спречава раст других трава (Врачарић 1990: 35 – 37).

Употреба у исхрани: Млади листови и млади сочнији вршци стабљике могу се користити за припремање мешаних салата, варива, чорби (Врачарић: Исхрана у природи. 1990, 35 – 37). Могу се припремати и као шпанат али их треба јако зачинити или помешати са другим поврћем јер су сами готово без укуса. Биљка је иначе богата витамином Ц (преко 100 мг%), затим садрже око 12 мг % каротина. Иначе доста се користи у народној медицини (Грлић 1986: 94 – 99).

Ⓐ *Rumex acetosa* L. – **кисељак велики** – усправна, до 1 м висока, гола или фино длакава вишегодишња, дводомна биљка кратка, граната ризома или браздаста стабла. Доњи листови на дршци, стреласте основе и копљаста облика, средњи постепено сужени у дршку, горњи седећи. Цветови једнополни, у пршљенима, с чланковитом цветном дршком. Биљка киселкастог укуса. Цвета V – VIII (Славнић 1972: 54 – 82).

Станиште: Честа на ливадама, пашњацима и травом обраслим местима, уз потоке, јаркове, честа као коров (Врачарић 1990: 32 – 35).

Употреба у исхрани: Ко поврће служе млади пролећни приземни листови, који су у кишним годинама меснати, тамнозелени и сочни. Треба их брати пре избијања стабљике или док стабљика није потпуно развијена, од марта до маја (Врачарић 1990: 32 – 35). Могу се брати и у јесен. Листови имају угодан освежавајући кисео укус. За јело га користе многи народи па је стога најпознатија врста самониклог јестивог поврћа. Спомињу га још и стари Римљани а Немци и данас од ове биљке спремају укусна јела; различите мешавине варива, супа салата, каша а неки је конзервирају за зиму (Грлић 1986: 86 – 88).

Треба да се зна: Листови ове биљке сдрже доста оксалне киселине, претежно везане у облику калијумске соли, због чега се не препоручује особама склоним стварању бубрежног камена (Грлић 1986: 86 – 88).

фам: *Violaceae*

Ⓜ *Viola odorata* L. – љубичица - вишегодишња бусенаста биљка; надземни део ризома кратак, чланковит, дебео; столоне дугачке 1' - 20 см, дебеле око 1,5 мм, са дугачким чланцима који леже на подлози. Изданак је тамно зелен, потривен проређеним кратким длакама, када скоро го. Биљка је висине 2,5 – 15 см, стабло врло скраћени. Лисне дршке дужине 1 – 5 см, у горњем делу незнатно крилато проширене; лиска округласто-бубрежаста до широко јајаста, дугачка 1,5 – 3,5 см, скоро исто толико и широка. Цветови дужине 1,5 – 2,5 см, мирисни. Чашични листићи јајасте, дуги 4 – 5 мм. Крунични листићи обрнуто јајасте, дуги 1 – 2,5 см, већином тамно љубичасти. Цвета III - IV (Диклић 1972: 128 – 135).

Станиште: У светлим листопадним шумама, шикарама, у међама, на обалама потока, на ливадама, јавља се на различитој подлози, пење се до горње границе планинског региона (Диклић 1972: 128 – 135).

Употреба у исхрани: Цветови љубичице раније су се много користили за арому и декорисање хране. У ту сврху стављана је у супе, воћне салате, кремове, сладоледе и разне колаче⁵. Листови садрже знатне количине витамина Ц (Грлић 1986: 149 – 151).

⁵ Немци ове цветове кандирају, а припремају од њих и сируп који служи за лечење дечијег кашља и бронхитиса.

фам: *Brassicaceae*

Ⓑ *Sisymbrium officinale* (L.) Scop. – **дивља горушица** – једногодишња или једногодишња презимљујућа до двогодишња биљка са танким кореном.. Стабљика висока до 60 см, крута, усправна, окригла, длакава, ређе скорогола, олистала, гарната или једноставна, са нешто висећим гранама, са вршним цветовима. Листови стабла

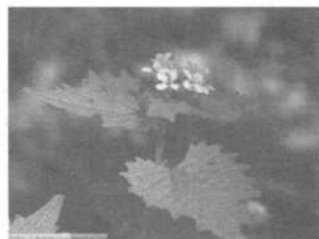

крупно перасто дељени, са сваке стране са 1 – 3, јајаста или ланцетасти, на предњој страни најчешће назубљена исечка. Горњи листови издужено ланцетасти, копљасти. Цвасти су олистале, класолико издужене. Цветне петељке танке, маљаве или голе. Крунични листићи бледожути, нешто више него дупло дужи од чашичних, са обрнуто јајасто-лопатичастим лискама. Цвета од маја до јесени (Николић 1972: 177 – 189).

Станиште: Поред путева, на насипима, у живим оградама, око насеља, по њивама, утринама, сувим ливадама (Николић 1972: 177 – 189).

Употреба у исхрани: Млади листови а и читава надземна биљка, због посебно јаког мириса и укуса може се користити као зачинска биљка, посебно као пикантан додатак салатама (Грлић 1986: 126 – 131).

Ⓐ *Alliaria officinalis* Andr. – **лучац** – двогодишња или ређе, вишегодишња биљка. Корен вретенаст, протрљан јако мирише на бели лук. Стабљика висока 25 – 100 см, усправна, равномерно покривена листовима до цвасти, већином неразграната или разграната, зеласти, густо избраздана, највећим делом гола, плавичасто зелене боје. Приземни листови са дугачком лосном дршком, округласто бубрежастог облика, при основи дубоко срцасто урезани, по ободу правилно вијугаво назубљени до грубо назубљени. Цветови бели, сложени у једноставне или разгранате гроздасте цвасти, доњи са брактејама, горњи без њих. Цветна дршка танка, већином дужине као чашица. чашични листићи узано јајсти 2 – 3 мм гути. Крунични листићи сразмерно двоструко дужи од чашичних. Цвета IV – VI (Диклић 1972: 190 – 193).

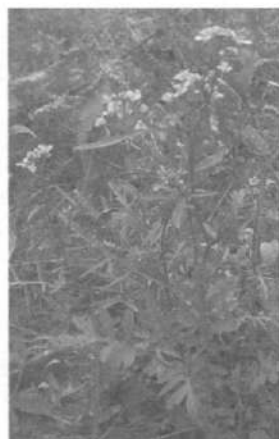

Станиште: Воли сеновита, влажна и заштићена места. Расте по свелим шумама, међу грмљем, уз шумске путеве, уз потоке и као коров по њивама и вртовима (Грлић 1986: 126 – 131). Јавља се у целој нашој земљи, честа у лишћарским шумама, од нижих брда па до око 1200 м надморске висине (Врачарић 1990: 43 – 45).

Употреба у исхрани: За јело су најбољи млади изданци, врхови стабљике и млади пролећни листови, који се могу јавити већ у фебруару ако је блага зима. Може послужити као додатака салатама и и као замена за бели лук (Грлић 1986: 126 – 131). Могу се користити од априла до јуна, а како се биљка накнадно грана, ови сочни изданци који се јављају касније могу да се користе и до јесени. Користи се за прављење чорби, мешавине варива са другим биљем, за зачин. Може да се користи без ограничења и бојазни од замене са неком другом врстом (Врачарић 1990: 43 – 45).

У листовима има 150 – 200 мг% витамина Ц и око 7 мг% каротина. Семенка лучца садржи 30% масног уља које се не искориштава. Због свог јаког мириса на бели лук који се шири при благом трљању међу прстима лако се препознаје (Грлић 1986: 126 – 131).

❶ *Roripa silvestris* (L.) Bess. – **жувеница** – двогодишња до вишегодишња биљка, 20 – 40 (60) см висока. Корен вретенаст, гранат, мање више одрвењен. Ризом водораван или косо искривљен. Стабло усправно или при основи полого устајуће. Стабла већином многобројна, граната, гола или у доњем делу финим длакама покривена, угласта. Доњи листови дубоко перасто усечени или перасто дељени, на дршкама. Горњи листови седећи, перасто дељени или перасто усечени. Цвасти гроздасте, просто или класасто разгранате, цветовима сиромашне. Листићи чашице усправни, одстојећи, дугуљасти, мало више од половине дужине круничних листића, жуто-зелени. Крунични листићи одстојећи око 4 мм дуги. Цвета (V) VI – IX (X) (Јовановић-Дуњић 1972: 228 – 238).

Станиште: У нашој земљи врло распрострањена. Расте по влажним ливадама и влажним шумама, уз реке и на рудералним стаништима (Грлић 1986: 126 – 131).

Употреба у исхрани: Мада нема података о употреби у исхрани може се претпоставити да због карактеристичног мириса и укуса може да се користи као зачинска врста. Млади листови ако се додају слатама у малим количинама сигурно су нешкодљиви (Грлић 1986: 126 – 131).

❷ *Berteroa incana* (L.) DC – **сивац** – једногодишња или двогодишња биљка, висока до 65 см, са кратким беличастим кореном. Стабљика усправна најчешће граната, у доњем делу одрвенела, покривена звездастим длакама. Листови издужено ланцетастии, шиљати, седећи, доњи обрнуто јајасто издужени, у нејасну дршку сужени, сви цели по ободу или нејасно удаљено назубљени, од звездастих длака сивозелени. Цветови у богатим гроздастим цвастима, на звездасто длакавим петeljкама. Чашични листићи јајастии, звездасо длакави. Крунични листићи обрнуто срцасто клинасти,

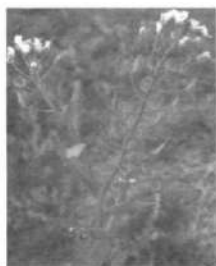

скоро до средине усечени, у кратак нокатац сужени. Цвета VI – касно у јесен и зиму. Семе округло глатко без крилаца (Николић 1972: 310 – 313).

Станиште: На сувим и сунчаним местима, пешчарама, осушеним наслагама, на њивама, поред путева и на насипима (Николић 1972: 310 – 313).

Употреба у исхрани: У семенкама има око 28 % масног уља које је јестиво, а слично је уљу репице. Други делови ове крсташице због прејакe длакавости нису укусни (Грлић 1986: 127 – 150).

Ⓐ *Thlaspi arvense* L. – **кравља трава** – једногодишња до двогодишња биљка. Корен вретенаст. Стабљика усправна, висине 10 – 30 см, неразграната или од основе разграната, гола, угласта, при основи без стерилних лисних розета. Листови већином светло зелени, обрнуто јајсти до издужени; доњи листови стабла са лисном дршком, горњи седећи, јајасто-ланцетасти, при основи сужени. Цветови граде у почетку збијене, касније издужене гротдасте цвасти, цветне дршке издужене, танке. Чашични листићи узано елиптични, жућкастозелени, са белим узаним ободом, дуги 1,5 – 2 мм. Крунични листићи бели, обрнуто јајастии до издужено клинасти, дугачки 3 – 4 мм, дужи од прашника. Цвета IV – VI (Диклић 1972: 341 – 355).

Станиште: Расте као коров по њивама и вртovima. Као рудерална биљка расте поред путева, насеља на запуштеним местим (Грлић 1986: 126 – 131).

Употреба у исхрани: Листови младе пролећне стабљике веома су укусни за јело пре развијања плодова. Треба их користити свеже, као додатак салатама, јер куване губе својствен укус и постају горки. Свеже убрани листови садрже 180 – 310 мг% витамина Ц и око 8 мг% каротина. Плодови због љутог укуса служе као зачин. Мирис и укус потиче од алил-горушичиног уља (Грлић 1986: 126 – 131).

Закључак

Овај рад као и многи други радови указује на велики број биљака које нас оружују а које се могу користити у исхрани. Различити делови различитих биљних врста могу да се користе у исхрани човека при чему треба водити рачуна да се тачно утврди врста биљке и да се узима правилно. Поред тога можемо констатовати да се многе врсте могу далеко више искоришћавати него што је то до сада било.

Мора да се каже да је ово само део биљака из суботичког региона које могу да се користе у исхрани човека и да ће у неком од следећих бројева часописа бити даље објављене врсте које могу да се користе у исхрани.

ЛИТЕРАТУРА

- Блечић, В.
1970: Флора Србије II. Београд, САНУ
Врачарић, Б.
1990: Исхрана у природи. Београд, Војностручна литература
Вукићевић, Е.
1970: Флора Србије II. Београд, САНУ
Гајић, М.
1970: Флора Србије II. Београд, САНУ
Грлић, Љ.
1986: Енциклопедија самониклог јестивог биља. Загреб, Аугуст Цесарец
Диклић, Н.
1972: Флора Србије III. Београд, САНУ
Зрнић, Д.
2001: Хербаријска збирка др Беле Штурца. Суботица, Градски музеј
Јанковић, М.
1970: Флора Србије II. Београд, САНУ
Јовановић, Б.
1970: Флора Србије II. Београд, САНУ
Јовановић-Дуњић, Р.
1972: Флора Србије III. Београд, САНУ
Николић, В.
1972: Флора Србије III. Београд, САНУ
Павићевић, Н.
1962: Педолошке карактеристике Суботичко-Хоргошке пешчаре. Београд, Институт за шумарство и дрвну индустрију
Славнић, Ж..
1972: Флора Србије III. Београд, САНУ
Туцовић, А.
1970: Флора Србије II. Београд, САНУ
Чанак, М.
1978: Илустрована коровска флора Југославије. Нови Сад, Матица српска
Шилић, Ч.
1983: Шумске зељасте биљке. Сарајево, Свјетлост

VADON TERMŐ EHETŐ NÖVÉNYEK A SZABADKAI RÉGIÓBAN Összefoglaló

A munka mintegy harminc, a szabadkai régió természetes élőhelyein jelentkező növényi fajt mutat be, amelyek emberi fogyasztásra alkalmasak. Megtalálható az egyes növények és a természetes élőhelyek részletes leírása, külön hangsúllyal a tápanyagok jelenlétére és lehetséges hasznosításukra az emberi táplálkozásban. A részletes leírás mellett egyes fajok esetében fényképet is közlünk. Szándékosan mellőztük a növények pontos elhelyezkedésére vonatkozó utalásokat, hogy ezáltal is elejét vegyünk fokozottabb megsemmisítésüknek.

A téma átfogó, és – ma, amikor az ember a nagyfokú iparosítás következtében eltávolodott a természettől –, úgy véljük, hozzá tud járulni a környezettudatosság és a természetvédelem fokozásához.

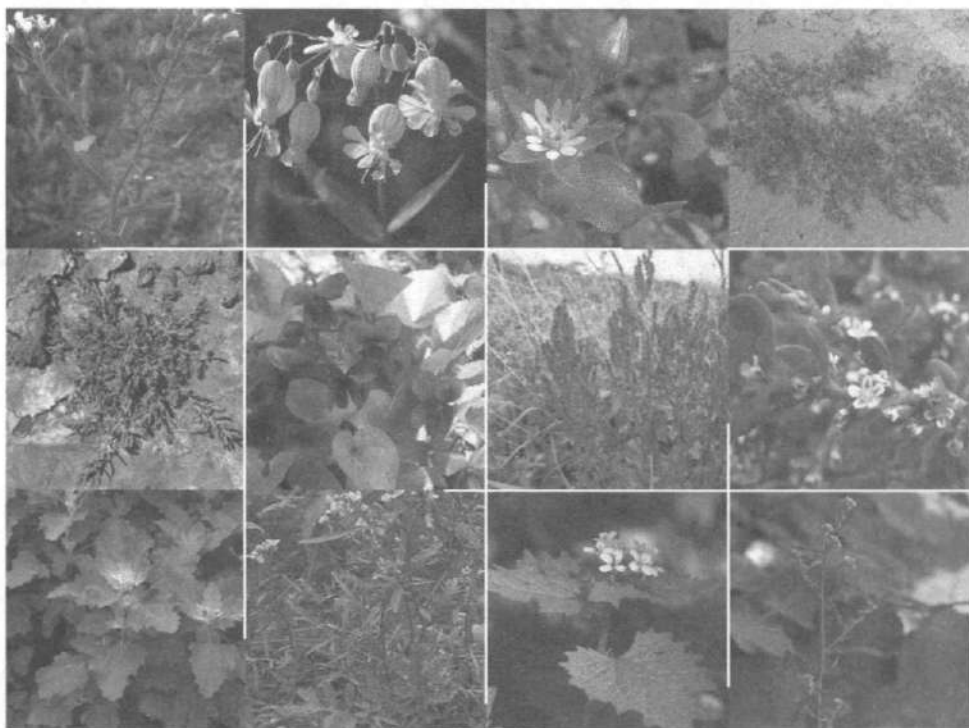

WILD EDIBLE PLANTS OF THE REGION OF SUBOTICA

Summary

The work includes about thirty species appearing in the natural habitats of the region of Subotica, which can be used in human nutrition. A detailed description of the plants and their natural habitats were given, with emphasis on the presence of nutrients and their use in human nutrition. Beside the detailed description of each species there are photographs given for certain plants. The precise locality of the plants was purposely omitted to avoid some larger destruction of these species.

This subject is comprehensive, and today, when people have alienated from nature due to mass industrialisation, we believe that it can contribute to increasing awareness of the importance of nature and its preservation.

IM: Rudics Máté (korábban Szucsich József) portréja, átvételi állapot

Korhecz Papp Zsuzsanna főrestaurátor

SCHMITT JÓZSEF PORTRÉINAK RESTAURÁLÁSA

Apsztrakt: E tanulmány az „Idők arcai” (2010-2011) portrékiállítást megelőző festmény és díszkeretrestaurálásokról számol be a művészet technikatörténeti tanulmányozásának szempontjai alapján. Bemutatja a Schmitt József pesti festőművésznek a szabadkai Városi Múzeum művészeti osztályán őrzött, a 19. század elején készült férfi - portréit, azok restaurálását és a restaurálást kiegészítő anyagvizsgálatokat. Rudics Máté és családtagjai arcképei a felvilágosodás-kori festészetre jellemző technikával készültek, mely a festészeti stílus mellett a vakkeretek, a hordozóvásznak, az alapozásfajta jellegzetességeiről ismerhetők fel.

Kulcsszavak: restaurálás, portrék, Schmitt József, Rudics - és Vojnics, Szucsics család, klasszicista festészet.

A Múzeumok Éjszakáján, 2010 májusában megnyílt az Idő arcai című kiállítás, mely a szabadkai Városi Múzeum művészeti gyűjteményéből adott válogatást, szerzője Ninkov K. Olga, az intézmény művészettörténésze volt. A nagyközönség szinte egy teljes évig láthatta e reprezentatív tárlatot – melynek anyaga a XVIII. század vége és a XX. század között létrejött mintegy 200 műalkotásból állt össze –, a kiállított képek szinte mindegyike átesett valamilyen szintű „frissítésen”. A nagyszabású kiállítást több mint egy évtizednyi, megszakításokkal végzett restaurálási munka előzte meg. A Schmitt-portrék restaurálására 2008-2009 között került sor. Többségük már korábbi részleges vagy teljes feltáráson esett át, melyről nem maradt fenn dokumentáció, ezeket többnyire csak portalanítani, s frissíteni kellett egy matt dammárlakk réteg felvitelével, hogy eredeti színeik teljes mélységüket mutassák, néhányuk feltárási munkájának befejezésére volt szükség. A figyelmetlen tárolás okozta sérüléseket, a kisebb szakadásokat, pergéseket helyi kezeléssel sikerült megoldani. Három Schmitt-portré esetében azonban teljes konzerválásra, restaurálásra volt szükség.

A XIX. század elején változás áll be a portréfestésben, a teljes alak helyett térdképek, de leginkább mellképek terjedtek el, hisz a mecénási réteg kiszélesedésével már nem csak a főnemesség, hanem a középnemesség és a polgárság is megengedhette magának ezen igényeinek kielégítését, otthona méreteitől és pénztárcája vastagságától függően. A barokk arcképfestészettel ellentétben, melynek elsődleges feladata a reprezentáció volt, a felvilágosodás a pátoszt és a fellengzőségeit elítélve a jellemábrázolásra fektette a hangsúlyt, minden mást elhagyott, ami a figyelmet elvonhatta volna. A magyar arcképfestészetre is ható Sulzer-lexikon ezt így fogalmazta meg: „Az arc rovására semminek sem szabad érvé-

nyesülnie, ez az egyetlen, aminek a figyelmet magára kell vonnia. Minél inkább meg tudja egy festő akadályozni, hogy a szem a figura más részére, vagy a háttérre kalandozzék, annál jobb lesz a portréja.” A bécsi mesterek sokkal drágábban dolgoztak, 24–300 aranyig vállalták a feladatot, a bécsi–pesti Donát János (1744–1830) 1816-ban 70 forintot kapott a munkájáért, de 90-et is, ha a kezek is látszottak. A Bécsben tanult, Budán és Kolozsvárott tevékenykedő Simó Ferenc (1801–1869) 1823-ban 100–200 forintot is elkért egy-egy képmásért. (RÓZSA GY. 1980. 73–79.) Természetesen a ruhák kidolgozásának részletesnek kellett lennie, mert az mindig az ábrázolt egyén rangját és tevékenységét jelentette meg: díszmagyar, huszáruniformis stb. A divat – főleg a női – támpontot is adhat az alkotás születésének időpontját illetően. Az 1810-es években a szabadkai Schmitt (Schmitt) portréin felhős kék ég előtt jelennek meg a nemesek. Elképzelhető, hogy a rendelő kifejezett igénye volt e természetközeli ábrázolás, de a húszas években készült portréknál inkább a barnás-szürkés, egyszínű háttér válik jellemzővé. A Vojnich és a Rudich család leltárai tesznek említést Schmitt-arcképekről, s jellemző, hogy ebben a korban a portrékon kívül más festményt nem is birtokoltak e családok. (GAJDOS T. 1995. 46–51.)

A szabadkai portrék szerzőségével és maguknak a megjelenített személyeknek a ki-létével kapcsolatosan is számos kérdés vetődik fel. A portrék egy részénél „Schmitt”, némelyiküknél „Schmidt” aláírás szerepel. A magyar művészettörténet két ilyen nevű festőt tart nyilván. Az idősebbik Schmitt József bánsági származású művész, aki 1779-ben kezdte meg tanulmányait a bécsi Akadémián (FLEISCHER GY. 1935. 82.), majd a XIX. század elején Pesten telepedett meg – főleg olajban és miniatűrben festette arcképeit és oltárképeit –, akinél a lexikon a Schmitt névváltozatot is kiemelte, ezért feltételezhető, hogy ő arcképeink szerzője (ÉBER L. 1935. II. 423.). A bajsai Nagyboldogasszony-templom főoltárképe is Schmitt József szignált műve, ami jelenlétére és a szabadkai nemesi családokkal való gyümölcsöző kapcsolatára utal. Az ifjabbik Schmitt József (1810–?) kora miatt nem jöhet számításba. Az ábrázoltak kiléte megkérdőjelezhető több esetben is, mert a portrék többségénél az azonosítás nem a műtárgyak bejövételénél történt meg, hanem utólag kerültek rá a nevek a hordozóváson hátoldalára kék krétával, nyomtatott betűkkel. Némelyik feliratról a személyes levéltári kutatásnak köszönhetően kiderült, hogy bizonyosan nem azt ábrázolja, aki a hátoldalon fel lett tüntetve (pl. a Szucsich Boldizsárként számon tartott huszár), azonban az ellenőrzés további kutatást igényel.

A korábban Szucsich József (1769–1835) portréjaként számon tartott két különböző szerzőtől, különböző periódusban megfestett porté valójában Rudics Mátét (?–1826) ábrázolja. Első pillantásra a két ábrázolás szinte egyformának tűnik, csak a ruha színe különbözik a két képen. Azonban, ha jobban megfigyeljük e két műalkotást, s nem csak a festett oldaláról tanulmányozzuk, több támpont segít keletkezési idejük meghatározásában. A művészet technikatörténete („technical history of art”) egy interdiszciplináris műfaj, mely hidat képez a restaurátorok, természettudósok és művészettörténészek között. A műalkotások a kor által jelentősen determinált alapanyagok és technikák alkalmazásával születnek meg. (KOLLER M. 2006. 145–153.) Ezeknek a megfigyelése (a portrék hordozói, pl. a váson, vagy alapozásuk, vakkeretük, rögzítési módjuk) sok információt hordoz.

Először a XIX. század elején családi magánrendelésre festette meg Schmitt József a portrét (51x43 cm, lelt.sz.: [U139], Y-756), majd még egyszer az ismeretlen szerző 1860–1880 körül, valószínűleg hivatalos rendelésre, reprezentatív célokra. Ennek a portrénak

a hátoldalára került rá Szucsich József név (111x89 cm, lelt.sz.: [U93], Y 1131). Az első ábrázolás – amely ismeretlen okokból valószínűleg az 1968-as restaurálás alkalmával sérült meg –, zsinóros, kék színű díszmagyarban ábrázolja Almás egykori birtokosát, más korabeli nemesi-polgári portrékon is kék díszmagyar látható. A későbbi ábrázoláson már a magyar trikolor színeiben látható a korabeli megyei tisztségviselő. A kopaszodó úr haja rövid, már nem fogja copfba össze, s hetyke bajuszt visel. Jobb kezét gazdag zsinórozású zöld dolmányába bújtatja, melyet rojtos piros-arany zsinóröv tart össze. Prémsszegélyes, zsinóros, piros mentéjének ujjá hasított szabású. Bal kezét törvénykönyvön nyugtatja, mely mellett az asztalon széles prémmel és sujtással ellátott süvege áll, forgójában kócsag- és más madártoll díszleg. A Rudics Mátét ábrázoló Schmitt József-portré ismeretlen időben került be a múzeum művészeti gyűjteményébe, a leltárkönyvben szerepel eredeti mérete is (62x47 cm) és az is, hogy lent (inkább középen) jobbra volt a jelzet: Schmitt Jos. festette 1824. Valószínűleg még a XX. század elején került a gimnáziumi gyűjteménybe, mely a későbbi múzeumi gyűjtemény alapja lett. Lencz Géza, az elhunyt Rudics Laura özvegye 1909-ben felajánlotta városnak a Rudics család tagjairól készült 7 portrét, melyek közül három Schmitt József nevéhez fűződik, a festmények 1820–1830 között készültek. (GAJDOS T. 1995. 50.; KOVAČEV-NINKOV O. 2004. 212.) Az almási Rudicsok Bács-Bodrog vármegye egyik előkelő, nagybirtokos nemesi családja. 1755-ben Rudics Kristóf, szabadkai lakos és fiai: Tamás és Mihály részesültek címeres nemeslevélben (LR. XLIII-556.). Az osztrák bárói rangot 1856-ban Rudics József, kamarás, főispán kapta, mely 1874-ben Magyarországra is kiterjesztetett, illetőleg neki ez alkalommal a magyar bárói méltóság adományoztatott. Rudics Máté Bács vármegyének főszolgabírája volt, és a 18. század végén II. József császár idejében Bachó királyi biztos titoknokaként, érdemeiért királyi adományba kapta Rudics Jánossal és Antallal a Bács megyei Almás helység 3/9 részét, és később Humbaja nagypusztát. Nevezett Máté a Ludovicea intézetre, mint az 1808. évi 7. törv. cz. mutatja, 5000 forintot adott. Meghalt 1826. április 28-án (NAGY I. 1857).

A restaurálásról – melyet az újvidéki Rista Činkulov festő-restaurátor végzett – semmilyen dokumentáció, fotó nem maradt fenn, de még méret sem, az átvételi listán csak a képek leltári száma szerepel. Több más műtárggyal együtt 7 darab. A Schmitt-portré (U15, U129, U139, U127, U330, U138, U66) Bela Duranci művészettörténész megbízásából került restaurálásra, melyben az átvételt igazoló felsorolásnál a korabeli dokumentumon az alábbi munkafolyamatok szerepelnek: tisztítás, lakkozás, dublázás, új vakkeret és restaurálás.

Schmitt József Rudics Mátét ábrázoló portréjának hordozója nagyon sűrű (23 lánc, 25 vetülék), kézi szövésű, vászonkötésű (valószínűleg lenből szőtt vászon), melyen megjelenése alapján fehér színű, feltételezhetően (műszeres anyagvizsgálatokkal nem igazolt) kréta alapozás van, mely teljesen eltakarja a vászon textúráját. Kézi szövésű és alapozású vásznat az 1840-es évekig használtak a festőművészek, utána szinte „egyik napról a másikra” áttértek a gyári szövésű és alapozású vásznakra, mint amilyen a későbbi Rudics Máté térdkép hordozója is, mely eredeti méretét megtartotta az ökörszemes, aranyozott díszkeretben. A gyári alapozások szinte kizárólag fehér színűek voltak és általában vékony rétegben kerültek fel a hordozóra, úgyhogy a vászon textúrája kivehető, jellegzetes maradt. Ezen két fontos mutató szerint lehetett datálni a két, szinte azonos ábrázolást. Kérdéses maradt, hogy ki, pontosan mikor és milyen előkép alapján készítette el a nagyobb reprezentatív

portrét, mert az eredetin sem a kezeknek, sem a kócsagtollas süvegnek nem volt helye. Az is lehetséges, hogy többszöri kicsinyítésen esett át a XIX. század óta az arckép.

Rudics Máté lekicsinyített portréját – melynek hordozója több darabra tört és más apró hiányosságok is tapasztalhatók voltak – korábban, de valószínűleg 1968-ban sárga olajfestékes masszával egy gyöngye pamutvászonra kasírozták, és ékelhető vakkeretre rögzítették gyári szögekkel. Az akkor restaurált többi portrénál viszont más dublívásznat használtak. A hordozó deformálódása, az elváltozott korábbi retusok és a húzószélek meggyengülése, mállása miatt a kép restaurálása mellett döntöttem. Lebontva a vakkeretéről a foltozott dublívásznat, mechanikusan el lehetett távolítani a hátoldalról. Az olajos masszát olajoldó (Szuperkromofág) segítségével duzzasztottam, majd lekapartam, vele együtt a masszával felragasztott többi vászonfoltot is, melyek a dublívászon alatt voltak. A vászontöréseket a hátoldalról szintetikus papírszövet-csíkokkal (Novotex), PVAC alapú vizesdiszperziós ragasztóval rögzítettem, mint az új fehérítetlen pamutvászon (molino) húzószéleket. A száradás után feszítőkereten nedvesítéssel a deformálódásokat megszüntettem. A festett oldalról a hiányokat zselatinos-krémasszával kiegészítettem. A festményt viaszgyantás masszával (60/40%) átvasaltam nátronpapír réteg alátámasztásával. A portrét még egy molinóréteg diszperziós ragasztóval történő dublírözéssel megtámasztottam, majd a korábbi, valószínűleg az eredeti, kisebbített ékelhető vakkeretre feszítettem. A dammárgyantas lakkozás után beilleszkedő olajretust alkalmaztam.

A későbbi, nagyobb méretű portré megsárgult lakkrétegének és elváltozott retusainak eltávolítását követően a korábbi mechanikai sérüléseket újra tömítettem, s a dammárlakkal törénő levédés után beilleszkedő olajretussal fejeztem be a kép restaurálását.

Az ifj. Vojnich József (1767–1833) portréjaként számon tartott (75x62 cm, lelt.sz.: [U 447]Y-742, sign.j.l.: Schmitt pinxit 1828) mű ismeretlen férfi portréjaként került megvételre 1978-ban. Schmitt József pesti festő kék zsinórozású, sötétkék és fekete prémszegélyes díszmagyarban ábrázolta ősz hajjal és bajusszal, a szokásos féloldalas beállításban, amint jobb kezét kötöttgombos mellényének nyílásába süllyeszti. A fenti ábrázolással egyidőben készült a Szucsich Boldizsár portréjaként nyilvántartott arckép is (61x48 cm, lelt.sz.: [U 421]Y-757, sign.), amely bizonyosan nem Szucsich Boldizsárt (1771–1828), Bodót ábrázolja, aki akkor már koros ember volt, fia, az ifjabb Boldizsár viszont kicsi gyermekként halt meg (szabadkai Történelmi Levéltár, Vojnich fundus, F.1.40/VI/5.116). A kép hátoldalán az elmaszatolt felületen valószínűleg egy másik név volt olvasható korábban, aminek helytállósága szintén vitatható. A talán Rudics, Szucsich vagy Vojnich család hetyke bajuszú, fiatal huszárjának aranyzsinóros kékuniformisú portréját bizonyosan Schmitt József készítette. A festési stílus azonossága mellett a készítéstechnika is minden részletében megegyezik a fenti, idős férfit ábrázoló szignált képével, s ennek következtében öregedésük, repedezésük is egyformán zajlott, megegyező elváltozások tapasztalhatók mindkét arcképen. A hátoldalon az olajátszívódás miatt látható a jellegzetes repedésháló. Mindkét mű restaurálását a kép besötétedése, pergése, mechanikai sérülése és erőteljes kagylósodása tette indokolttá. A feltételezetten ifj. Vojnich Józsefet ábrázoló Schmitt-festménynek létezett egy XX. századi másolata is, melyet Gajdos Tibor párdarabjával, a Vojnich Józsefnét (1772–1834) ábrázoló másolattal együtt publikált (GAJDOS T. 1995. 48.). Ez utóbbi a műzeumi gyűjtemény részét képezi ma is, viszont a férfiportré másolata nincs a gyűjteményben, csak az eredeti, XIX. század elején készült mű.

A restaurált két férfiportré hordozója kézi szövésű lenvászon (szövetsűrűség 15/14 fonal négyzetcentiméterenként), melyet nem eredeti ékelhető vakkereten alapoztak, mivel a húzószéleken és a rögzítésre használt kovácsoltvas szögek alatt is töretlenül folytatódik az alapozás. A XIX. század elején is céhes körülmények között dolgozó pesti festők általában saját műtermükben önállóan, vagy segédekkel nagyobb méretben alapozták vásznakat, amit az előkészítés után vágtak kellő méretre. Más, nagyobb nyugat-európai centrumokban vászonalapozásra szakosodott mesterek is működtek, de a magyarországi művészek a jobb megélhetésük érdekében minden festményelőkészítő munkát egyedül végeztek. A felhasznált vásznak eredeti méretét nem lehet tudni, mert nincsenek meg az eredeti szövetszélek, szemrevételezés alapján megállapítható, hogy egy végből való mindkét portré hordozója. A sima szövésű lenvászonvégeket helyi takácsoktól vették, mint a rögzítésre használt szögeket, amelyeket helyi kovácsok készítettek. Általánosan úgy jellemezhető, hogy a XVII. században barnás, a XVIII. században vöröses tónusú alapokat használtak, melyre a század végén 1780–1800 között egy felső sárga réteg, valamint 1780–1810 között egy felső szürke réteg került. 1810–1830/40 között sárga okkerre szürke, majd a sárgára fehér réteget hordtak fel, és végül 1840 után szinte csak fehér alappal lehet találkozni (NICOLAUS, K. 2003. 137.). Az alapozást leginkább késekkel vitték fel a hordozóra, száradás után habkővel csiszolták. Az alapozás száradása után kezdtek hozzá a festéshez. Schmitt József alapjai kellő vastagságúak voltak, hogy a vászon textúráját teljesen elfedjék és a kor ízlésének megfelelően teljesen sima felületet adjanak. E két férfiportrén a kor divatjához alkalmazkodva sárga alsó rétegre fehér alapot vitt fel, amely a rétegcsiszolaton jól látható. Kötőanyaga feltehetőleg lenolaj volt, ennek következtében alakult ki a biedermeier festészetre oly jellemző nagy szigeteket mutató repedésháló. A fehér alapozás a klasszicista festészeti stílus kialakulásával jött divatba, és teljesen más festészeti hozzáállást, építkezést igényelt, mint a korábbi színes alapok.

Mindkét portrénak ékelhető eredeti vakkerete van, melyről megjelenése alapján megállapítható, hogy fenyőfából készült, azonos a lécvastagságuk és a kidolgozásuk is. A korabeli asztalosmesterek által kivitelezett vakkereteket az 1820-as években kezdték ékelhetővé alakítani, de az 1840-es években terjed el e típus (KOLLER, M. 1978. 188.), a délvidéki anyagban a legkorábbi példa 1817-es: Johann Weller (1785–1817) bécsi mester Mária neveltetése c. oltárképének vakkerete a regőcei római-katolikus templomban. A kortárs Schöffl József (1776–1851) pesti festő, aki a szabadkai Szent Teréz-plébániatemplom tíz oltárképét festette 1802–1825 között, helyi portrérendeléseket vállalt a Vojnich családtól (GAJDOS T. 1995. 24., 47.), a divat szerint változtatta alapozásai színét a vöröstől, a sárgán át, a fehérig. Kézi szövésű lenvászon alapozóit viszont nem ékelhető, fix vakkeretre rögzítette minden esetben. Sajnos a múzeumi gyűjtemény csak egy oltárképet őriz e neves pesti festőművésztől (KORHECZ PAPP ZS. 2012).

Schmitt sem ragaszkodott az egyféle előkészítési módhoz, volt amikor igen vékony alapozást vitt fel igen sűrű hordozóra – mint a kicsinyített Rudics portrénál –, ezeknél nem jelentkezett a feltűnő repedésháló és kagylósodás, s volt, amikor a fent leírt többrétegű, kétszínű alappal készítette elő hordozóit. Ennek okát a kísérletező kedvben kereshetjük, de lehetséges az is, hogy mástól szerezte be az előkészített vásznakat.

Schmitt festésmódja megegyezik a felvilágosodás kori, a klasszicista új esztétikumhoz igazodó, a bécsi mesterek által is előnyben részesített gyors, visszafogott festésmóddal. A

formáknál lokális színeket használt, ez azt jelenti, hogy pl. a háttérrel csak ott festette meg, ahol az a teljes kidolgozásban is látszott, az alakok, az arc mögött nem, s csak nagyon kis felületeken fedték egymást ezek az elsődlegesen felfestett lokál-színek, foltok. A fehér alap megadta a gyöngyházfényű testszínek alaptónusát, a háttérnél jellemzően a természetes umbra volt az összefogó színe. A XIX. század elején is a festékeket elsősorban a patikákban tudták a művészek megvenni, leginkább tömbben, amit aztán feldolgoztak. A tubusos, gyári szintetikus festékek előállítása a XIX. század második felében jelent meg, s a végén terjedt el. Cca. 30x40 cm méretű vastag márványlapon dörzsölték szét, őrölték megfelelő finomságúra a pigmenteket kézi erővel, kötőanyag – leginkább lenolaj – hozzáadásával. Az elkészült festékeket tégelyekbe tették, vagy hólyagokba töltötték, hogy ne száradjanak ki (KRAIGHER-HOZO, M. 1991. 21.). A 18. században elterjedt pigmenteket használta Schmitt József is, melyeket a rétegcsiszolatokon ismerhetünk fel: ólomfehér, okkersárga, okkervörös, zöldföld, természetes umbra, égetett umbra, cinóber, krapplakk, párizsi kék, venyige fekete. A festékréteg nagyon vékony, átlagosan 20–30 mikron vastagságú. Portréit lakkréteggel nem védte le a művész, időközbeni lakkozásnak sincsenek nyomai.

Mindkét Schmitt József-portré mechanikai sérüléseit élberagasztottam, majd a viaszgyantás (60/40%) konzerválást követően – mely során nátronpapír köztesréteggel támasztottam alá a festményeket – dublítottam a műveket a kagylósodás mind sikeresebb visszavasalódása érdekében. A feltárást követően zselatinos krétamasszával tömítettem a hiányokat, majd a portrékat felfeszítettem a jó állapotban lévő eredeti, ékelhető vakkeretükre. A dammárgyantás levédés után beilleszkedő olajretust alkalmaztam. Mivel eredeti, valószínűleg ökörszemes, faragott betétekkel díszített, aranyozott diszkeretük nem volt meg, új diszkerettel láttam el őket a kiállítás érdekében.

A restaurálás anyagi költségeit az NKA Múzeumi Kollégiumához benyújtott, majd elnyert pályázati támogatás fedezte.

A restaurálásoknak köszönhetően a közönség eredeti szépségében láthatta e műtárgyakat, így publikálásuk is szebb eredményt mutathat. Reményeim szerint a készítéstechnikai megfigyelések ráirányítják a kutatók figyelmét a restaurátorok sokrétű tudására, mely gyakran elengedhetetlen egy-egy műtárgy pontos meghatározásánál és leírásánál.

IRODALOM

Éber Lajos

1935 Művészeti lexikon. Budapest, Győző Andor kiadása.

Gajdos Tibor

1995 Szabadka képzőművészete. Szabadka, Életjel.

Koller, Manfred

1978 Barockaltäre in Österreich: Technik, Fassung, Konservierung. In: Albert Knoepfl et. al.: Der Altar des 18. Jahrhunderts. München.

1988 Farbmittel Buchmalerei Tafel und Leinwandmalerei. Stuttgart, Philipp Reclam jun.

2006 „A művészet technikai története”. A kutatás, a tanítás és a gyakorlat számára. In: Művészettörténeti értesítő; 55. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Korhecz Papp Zsuzsanna

2012 Schöffl József (1776–1851) oltárképeinek festéstechnikája. In: Műtárgyvédelem. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.

Kovačev Ninkov, Olga

2004 Istorijat umetničkog odeljenja Gradskog muzeja Subotica In: Museion 4. Subotica, Gradski muzej.

Kraigher-Hozo, Metka

1991 Metode slikanja i materijali. Sarajevo, Svjetlost.

Nagy Iván

1857 Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 9. köt. Pest, Folio DVD, Arcanum.

Nicolaus, Knut

2003 Du Mont's Handbuch der Gemäldekunde. Köln, Du Mont.

Rózsa György

1980 Arcképfestészet. In: Művészet Magyarországon, 1780–1830. Katalógus (szerk.: Szabolcsi H. és Galavics Géza). Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport.

RESTAURACIJA SUČIĆEVIH PORTRETA JOŽEFA ŠMITA

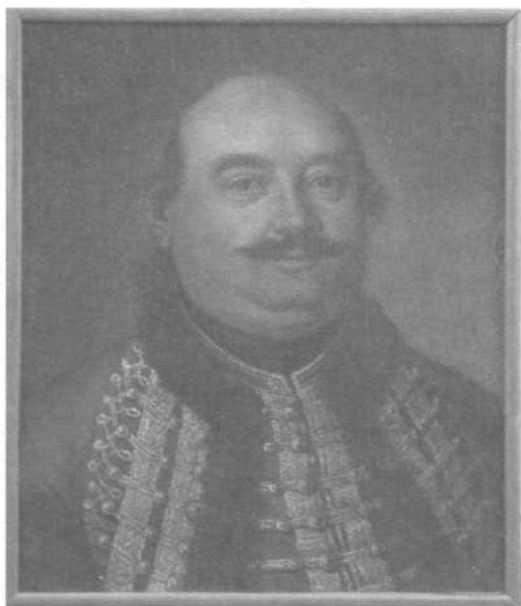
Rezime

Ova studija opisuje proces restauracije slika i ukrasnih ramova pre izložbe portreta *Lica vremena* (2010-2011) sa aspekta istorije tehnike umetnosti. Prikazujemo muške portrete sa početka 19. veka Jožefa Šmita, slikara iz Pešte, koji se čuvaju na umetničkom odeljenju Gradskog muzeja u Subotici i proces njihove restauracije sa opisom analize materijala. Portreti Jožefa Sučića i članova njegove porodice su izrađeni u tehnici karakterističnoj za prosvetiteljstvo, koja se može prepoznati, pored slikarskog stila, na osnovu slepih okvira, nosećeg platna i karakteristika vrste temelja.

RESTORATION OF SZUCSICH PORTRAITS BY JÓZSEF SCHMITT

Summary

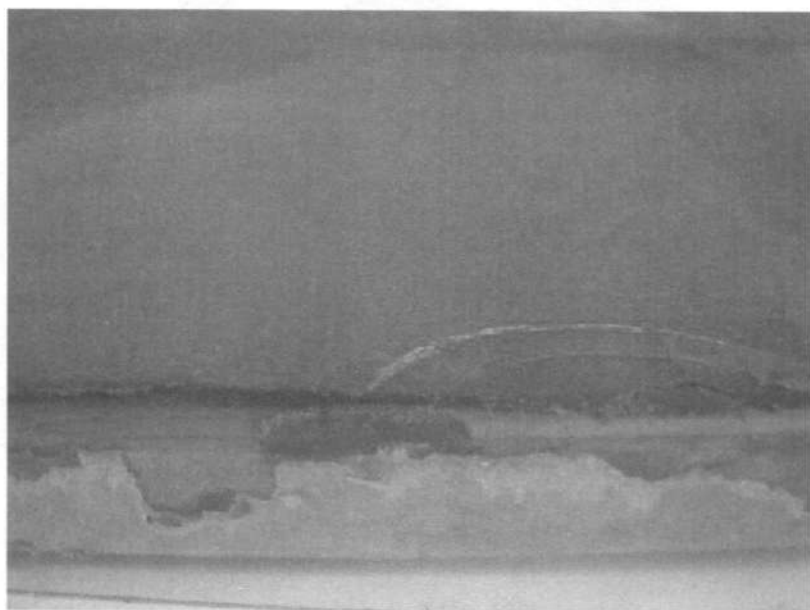
This study describes the process of restoration of paintings and decorative frames prior to the exhibition of portraits titled *Faces of Time* (2010-2011), based on the historical aspects of art techniques. It shows several portraits of men created in the early 19th century by József Schmitt, a painter from Pest, which paintings are preserved in the art department of the Municipal Museum in Subotica. We also describe the process of their restoration with a description of the material tests. Portraits of József Szucsich and his family members were created with techniques characteristic to enlightenment painting, which are recognisable, beside the style of painting, by blind frames, bearing canvas and the characteristics of foundation.

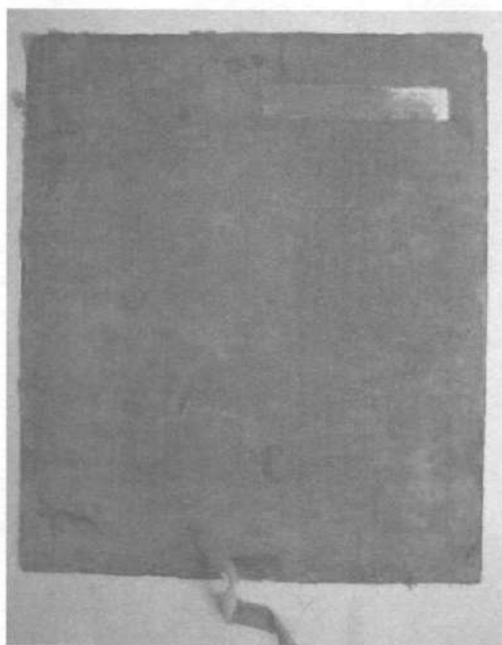
Schmitt József: Rudics Máté portréja, átvételi állapot

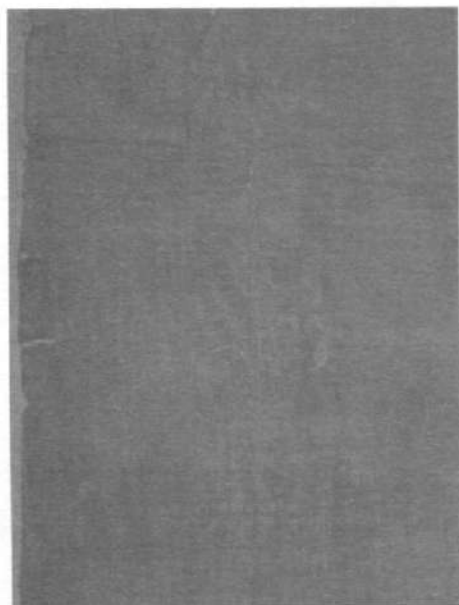
A feltárt, kitömített állapot

Részletfelvétel az átvételi állapotról, húzószél

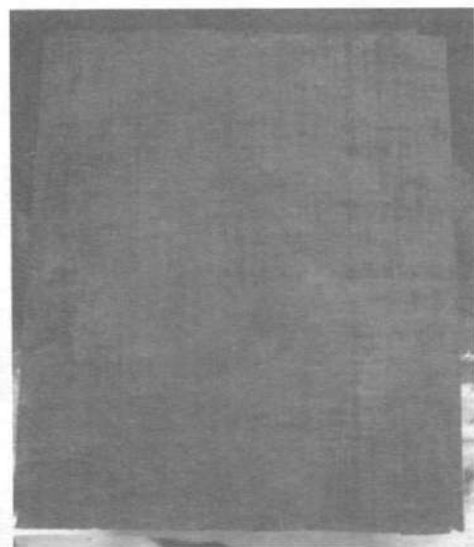
Átvételi állapot-a lebontott hátoldal- a dublírvaszon lefejtése

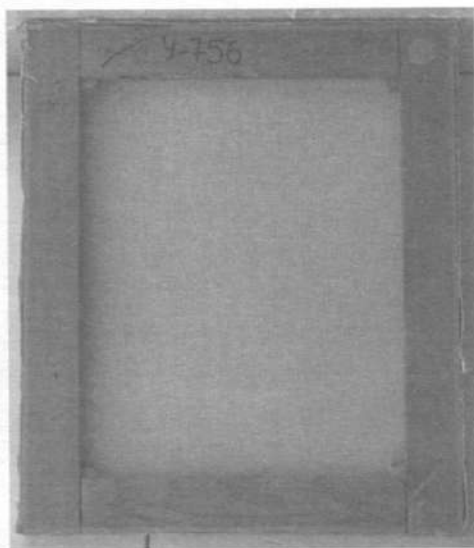
A hátoldal tisztítása-feltárása-részlet

Részletfelvétel az átvételi állapotról-a
korábbi besötétedett retus

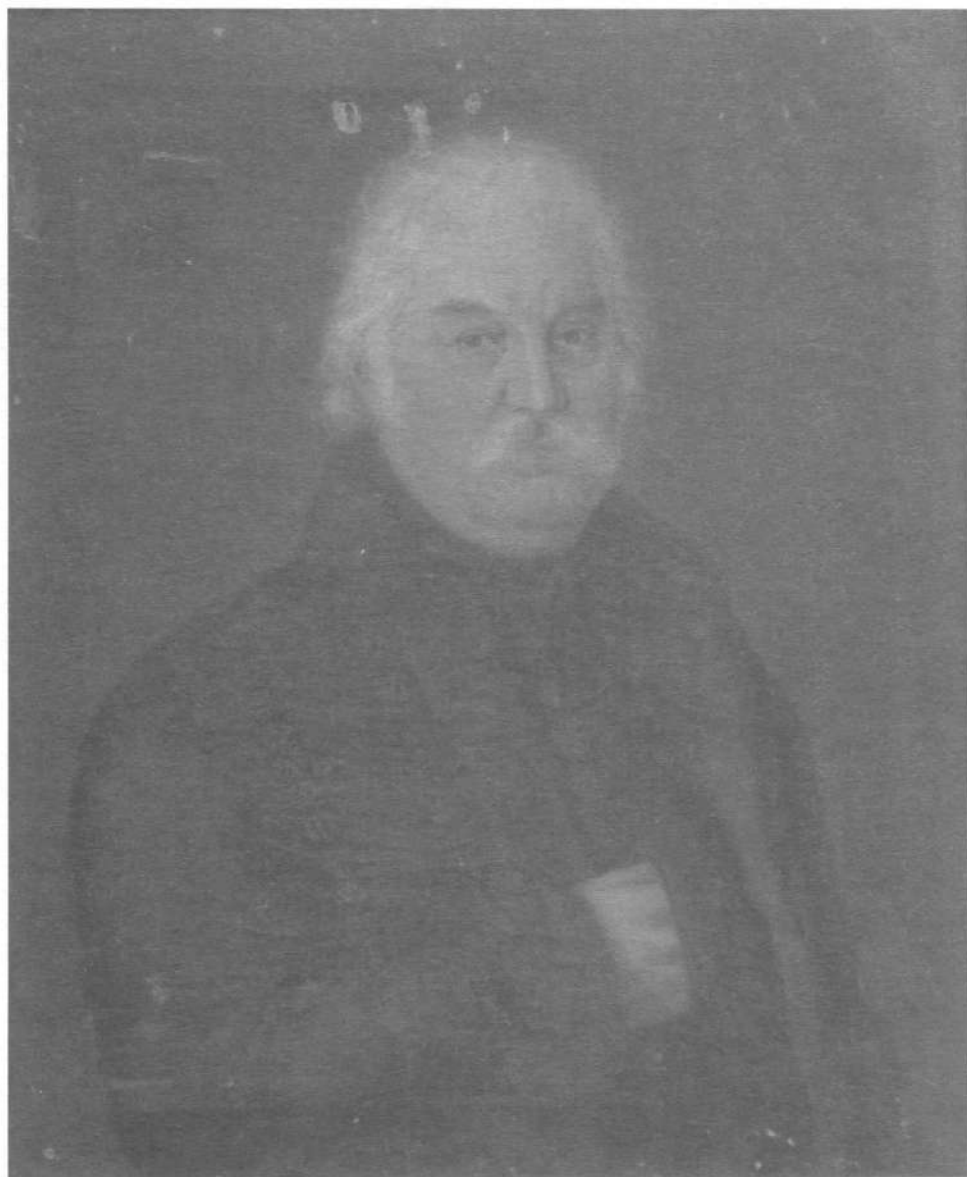
A letisztított hátoldal

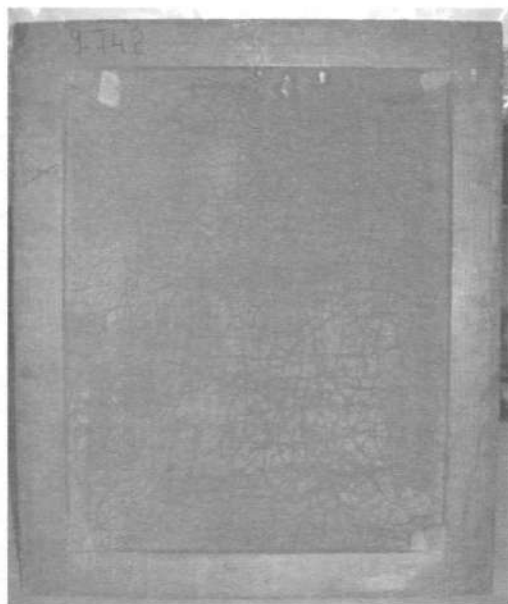
A restaurált portré hátoldala

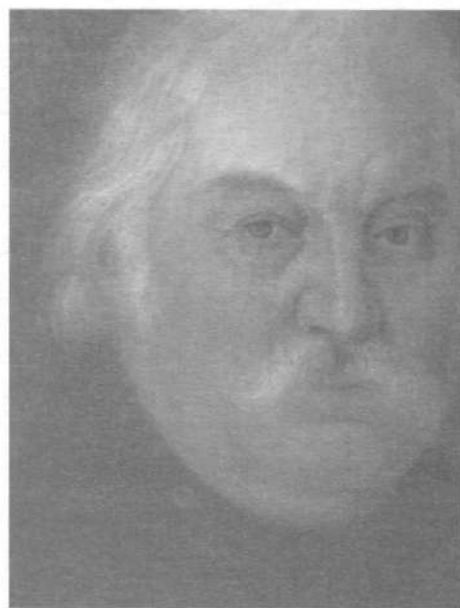
A restaurált portré

Schmitt József: Ismeretlen férfi (Ifj. Vojnich József) portréja, átvételi állapot

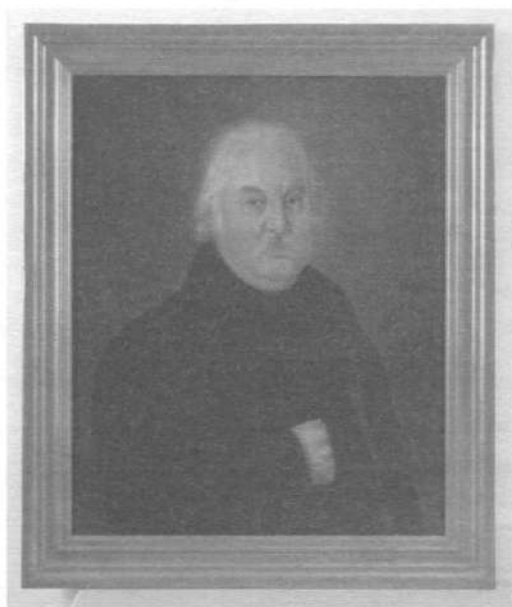
Átvételi állapot, hátoldal

Kutatóablak

A feltárt, kitömített állapot

A restaurált portré

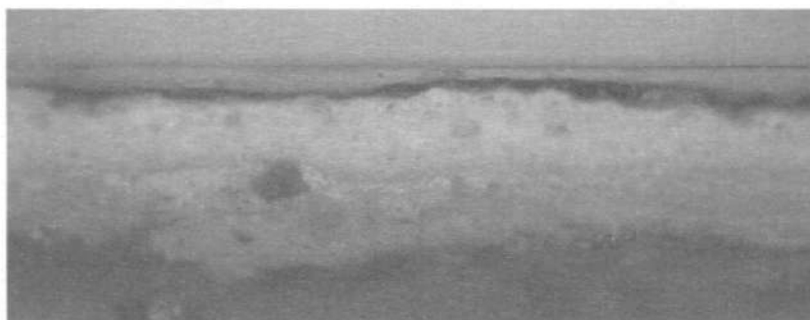
Schmitt József: Ismeretlen huszár (korábban Szucsich Boldizsár) portréja, átvételi állapot

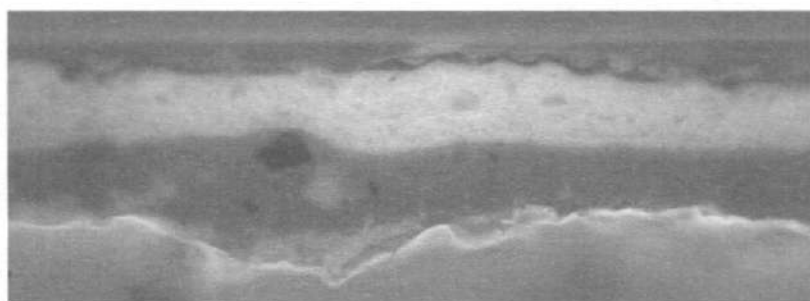
A feltárt, kitömített állapot

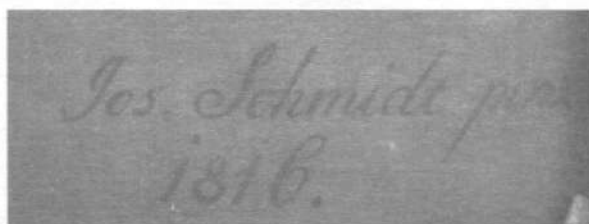
A restaurált portré

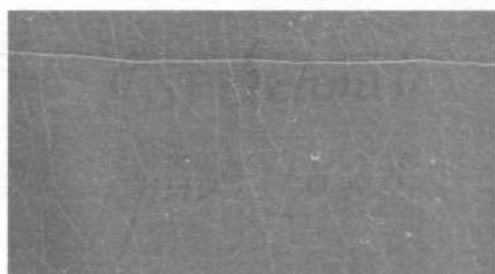
Rétegcsiszolat a sárga-fehér alapozóréteg felépítéséről, 100x nagyításban

Rétegcsiszolat a sárga-fehér alapozóréteg felépítéséről, 100x nagyításban
UV megvilágításban

Aláírások

A feltárt, kitömített állapot

Mesto izložbe: Hotel Pešta.

Ninkov K. Olga – istoričar umetnosti, viši kustos

PRVA IZLOŽBA NACIONALNOG SALONA U SUBOTICI (1903)

Apstrakt: Prva subotička izložba Nacionalnog salona je održana od 25. marta do 6. aprila 1903. godine, u velikoj i maloj dvorani Hotela Pešta. Na, do tada najvećoj likovnoj manifestaciji u gradu, među autorima 250 eksponata, nalazili su se Ede Telč i Antal Sirmay, te Marcel Komor i Jakab Deže – dvojica projekatana znamenitih građevina u secesijskom srcu Subotice i Palića. Među organizatorima od strane Subotičana ističu se glavni župan Endre Šmaus i sveštenik-veroučitelj, Istvan Lukači. Izložba je bila prodajnog karaktera, o čijem rezultatu je izveštavala štampa, a iz aspekta publike govore beleške u dnevniku Geze Čata. Izložba je imala preko 600 posetilaca, među kojima su bili članovi Udruženja likovne umetnosti iz Segedina. Ova manifestacija je imala povoljan uticaj na razvoj likovne umetnosti grada, koja je bila znatno zaostala za muzičkom i pozorišnom umetnošću, a unapredila je i rad Muzeja. Izložba označava buđenje interesovanja stanovnika prema likovnoj umetnosti. Umetnička zbirka subotičkog Gradskog muzeja čuva nekoliko umetničkih dela koja su bila tada izložena.

Ključne reči: Nacionalni salon (Nemzeti Szalon), izlagačka delatnost u Subotici, Hotel Pešta, Endre Šmaus (Schmausz Endre), Istvan Lukači (Lukácsy István), Jožef Brenner mlađi (Brenner József) – Geza Čat (Csáth Géza).

Nacionalni salon (Nemzeti Szalon) je osnovan 12. marta 1894. u Budimpešti, u atmosferi priprema za milenijumsku svečanost (TÍMÁR, 2002). Salon je od oktobra iste godine, organizovao svoje redovne godišnje izložbe: prolećne, jesenje i zimske. Do 1919. je realizovano oko sto takvih izložbi. Priređivanje samostalnih izložbi je započeto 1899. godine. Osim izlagačke delatnosti, bitna je bila i njegova prodajna funkcija, a takođe i dodela nagrada i povelja, kao i održavanje novoosnovanog kruga ljubitelja umetnosti. Prilikom sumiranja prve decenije rada Salona, Bela Lazar (Lázár Béla) iznosi mišljenje da je Nacionalni salon prvenstveno mogao da ojača zahvaljujući buđenju interesovanja za likovnu umetnost. „Umetnici su želeli još više kontakata sa publikom. Želeli su iskoristiti probuđeno interesovanje u cilju približavanja umetnika publici, te su osmislili klub: neku vrstu kasina, gde bi mogli organizovati i izložbe slika, gde bi se zbližili sa publikom kroz muzičke večeri, recitale, predavanja; gde bi umetnike i publiku privikavali na međusobno upoznavanje. Prirodno je što u Budimpešti, glavnom sedištu kasina, ova ideja mogla iznići i da su se, nakon što je oživela, ubrzo našli sledbenici koji su joj bili privrženi.” – piše Bela Lazar 1904. godine (LÁZÁR, 1904). Nastup Nacionalnog salona se u početku nije mnogo

razlikovao od pristupa Mađarskog nacionalnog udruženja likovnih umetnika, čiji je jedan od ciljeva bio što bolja i pravednija organizacija otkupa umetnina. Međutim, nakon što se ogradio od pomenutog udruženja, Nacionalni salon je postao nešto moderniji, a bio je podržan od strane ministra kulture, Đule Vlašića (Wlassics Gyula), za čije vreme (1895–1903) je oživela ideja o decentralizaciji umetničkog života, te su shodno tome širom Mađarske lokalna udruženja opšte kulture organizovala predavanja i izložbe, a radili su i na formiranju samostalnih zbirki (*Maros Megyei Múzeum – Bernády-gyűjtemény*, 2007, 22). Među članovima Nacionalnog salona su se tada pojavili i umetnici savremenijih shvatanja kao, na primer, većina umetnika iz umetničke kolonije u Nadbanji. Salon je dakle bio institucija sa dvojakom funkcijom i u suštini je premošćavao konzervativna i progresivna shvatanja. Svojim aktivnostima širokog spektra je umnogome doprineo podržavanju likovne umetnosti, a priređivanjem izložbi u inostranstvu stekao je velike zasluge (KOÓS, 1981, 129–130). Jedna od aktivnosti Nacionalnog salona je od 1895. organizovanje izložbi u provinciji, čime je doprineo razvoju likovne umetnosti u palanačkim gradovima. Prva takva izložba priređena je maja 1895. godine u Koložvaru (danas Kluž). Nacionalni salon je u vojvođanskom prostoru priredio više izložbi, od kojih su prve bile maja 1901. u Novom Sadu, marta 1903. u Subotici, aprila–maja 1904. u Somboru, maja 1904. u Zrenjaninu, marta 1906. u Kikindi, novembra 1908. u Vršcu, novembra 1910. u Pančevu (*A Nemzeti Szalon Almanachja*, 1912, 126–127).

Gostovanje Nacionalnog salona u Subotici se dešavalo od 25. marta 1903. godine, ali je njegov dolazak štampa nagoveštavala za decembar prethodne godine (*Nemzeti Szalon Szabadkán*, *Bácskai Hírlap*, 1902. december 13.), a još su se 1900. godine u mesnoj štampi mogli čitati članci koji su naglašavali da je Subotica jedan od većih gradova u kome slikarstvo nije zastupljeno (*Bácskai Hírlap* 1900. március 14). To naravno nije bilo sasvim tačno, pošto je prva slikarska izložba u gradu priređena 1881. /izložba Kalmana Mešterhazija (Mesterházy Kálmán)/, prvi atelje je izgrađen 1883. za Lajoša Šoljmošija (Solymosy Lajos), a 1886. godine je otvorena i prva prodavnica umetnina u gradu. Slikari koji su se u Subotici zadržavali duže ili kraće vreme, uglavnom su nudili svoje usluge na polju portretisanja. Slike su često bile izložene javnosti u nekom od izloga u ulici Košut, koja je bila gradska „žila kucavica” kojom se moglo stići iz srca grada, tj. od Hotela Pešta i Gradske kuće do železničke stanice.

Prvu izložbu Nacionalnog salona u Subotici je od strane Peštanaca pripremao dr Lajoš Ernst (Ernst Lajos) i Mikloš Roža (Rózsa Miklós), sekretar Nacionalnog salona, koji je u nekoliko navrata dolazio u Suboticu po pitanju održavanja izložbe (*Kultúránk és a saját, Friss Újság*, 1903. január 4). Subotički list „Közlöny” 15. marta 1903. godine piše o preliminarnom sastanku na kome je veliki župan Endre Šmaus (Schmausz Endre) istakao kulturni značaj izložbe, dok je Mikloš Roža govorio o neophodnim pripremama u cilju posećenosti. Iscrpan članak veroučitelja Istvana Lukačija (Lukácsy István) objavljen je 18. marta u listu „Bácskai Hírlap”, u kome navodi da „velika dela” više nisu popularna i da je jedino milenijum privremeno stvorio preduslove za umetnička dela ove vrste, ukazujući na to da se građanski stalež sada više interesuje za intimnija i pristupačnija dela (Lukácsy István, *A Nemzeti Szalon Szabadkán*, *Bácskai Hírlap*, 1903. március 18, 2). „Bácskai Hírlap” obaveštava čitaoce o tome kakve će se manifestacije održati na mestu izložbe – danas već srušeni hotel i pozorište, koje je 1853/54-te godine projektovao Janoš Škulteti (Scultéty János). Nabraja se šta se sve događalo ranije u prostranim dvoranama Hotela Pešta: sednice, banketi, projekcije filmova, elitni balovi, plesna škola demokrata, skupovi

građana, informativna predavanja o umetnosti i školski završni ispiti (*Nemzeti Szalon Szabadkán*, *Bácskai Hírlap*, 1903. március 25, 2–3). Publika je mogla upoznati program otvaranja u „Bácskai Hírlap”-u: „U 12.30 predstavnici lokalne komisije, Đula Birkaš (Bir-kás Gyula), Bela Vermeš (Vermeš Béla) i potpredsednik dr Isidor Milko, kao i dr Lajoš Dembic (Dembitz Lajos), Đula Vali (Váli Gyula) i Istvan Lukači, dočekuju predstavnike Nacionalnog salona na železničkoj stanici. Pre otvaranja izložbe članovi komisije se okupljaju u kancelariji velikog župana. Otvaranje počinje u 15 časova po sledećem programu: 1. Verešmartijev Nacionalni apel „Szózat”, u izvođenju subotičkog Pevačkog društva; 2. Pozdravni govor Jožefa Vesija (Vérsi József); 3. Himna u izvođenju subotičkog Pevačkog društva; 4. Obilazak izložbe. Uveče u 7.45 u svečanoj sali Nacionalne kasine predavanje Jožefa Vesija i Edena Kacianja (Kacziány Ödön). U 9 časova zajednička večera, na kojoj zvanične govore drže Andor Pauković (Paukovics) i dr Isidor Milko. Nakon večere ples u velikoj sali kasine (*Nemzeti Szalon Szabadkán*, *Bácskai Hírlap*, 1903. március 25, 2–3).

Na dan pred otvaranje stiglo je nekoliko umetnika i javnih ličnosti iz Budimpešte, npr. novinar Jene Kovač (Kovács Jenő), slikari Mikša Bruck (Bruck Miksa), Bela Deri (Déry Béla), Antal Sirmaj (Antal Szirmai), Artur Teldeši (Tölgyessy Arthur) i Žigmond Vajda (Vajda Zsigmond), kao i vajar Ede Telč (Telcs Ede). Na dan otvaranja izložbe vozom su stigli potpredsednik Nacionalnog salona Jožef Vesi, slikar Laslo Kezdi Kovač (Kézdi Kovács László), predstavnik Nacionalnog salona Janoš Bobula i arhitekta Deže Jakab mladi (ifj. Jakab Dezső) i Marcel Komor (Komor Marcell). Gosti su srdačno primljeni i na gradskim kočijama odvezeni u hotel „Zlatno jagnje”, koji se nalazio u susedstvu Hotela Pešta. Po rečima novinara lista „Bácskai Hírlap”, plakati izlepljeni na stubove Hotela Pešta, zastava koja je vijorila na fasadi zgrade i umetnici koji su se popodne okupili ispod stubišta, stvorili su prazničnu atmosferu. Dve izložbene dvorane su bile pune posetilaca koji su očekivali otvaranje izložbe, a na trgu ispred Hotela Pešta bila je masa naroda (*A tárlat megnyitása*, *Bácskai Hírlap*, 1903. március 26, 1–2). Redosled otvaranja se utoliko razlikovao od predviđenog, što je prije Jožefa Vesija pozdravni govor održao gradonačelnik Karolj Biro (Bíró Károly), koji je izabran za gradonačelnika prethodne godine. Jožef Vesi je istakao značaj izložbe i njenu ulogu u popularizaciji nacionalnih stremljenja mađarske likovne umetnosti u međunarodnom kontekstu. Glavni govornik proslave je bio veliki župan Endre Šmaus¹, koji je prethodno, od 1881. godine, bio podžupan Bačko-Bodroške županije i predsednik Istorijskog udruženja Bačko-Bodroške županije u periodu od 1883–1897. Kao takav, već tada je imao ulogu u likovnim dešavanjima županije. Krajem maja 1895. godine, kao predsednik Istorijskog udruženja, sa Edeom Margaličom (Margalits Ede) je na sebe primio zadatak da uspostavi kontakt sa Ferencom Ajzenhutom (Eisenhut Ferenc) po pitanju narudžbe slike za milenijumsku izložbu u Pešti i za zgradu županije, sa predstavom Senčanske bitke (*Vármegyeyi közgyűlés*, *Bácska*, XVII. évf., Zombor, 1895. május 29). Privrženost članova Istorijskog udruženja ka „lokalnim snagama” se, prema tome ispoljavala i na polju umetnosti. Ovo nastojanje se pokazalo i u slučaju Eleka Godžua (Gozdsu Elek), koji je pokrenuo inicijativu da Udruženje izvrši popis građevinskih spomenika kulture na teritoriji grada Sombora i naručio njihovo crtanje, te je kao posledica toga 1902. godine Somborac Arpad Juhas (Juhász Árpád) postao ilustrator Udruženja (KÁICH, 1980, 32). Ne možemo, dakle, zanemariti ulogu Istorijskog udruženja

¹ Endre Šmaus (1840–1914) je gimnaziju završio u Baji, pravo je studirao u Budimpešti. Advokatsku kancelariju je otvorio u svom rodnom gradu, Apatinu, 1865. godine. Od 1873. godine je poslanik Apatina, pristalica je Deakove stranke. Izabran je za podžupana Bačko-Bodroške županije 1881. godine. Tu funkciju napušta nakon četrnaest godina. (*Szabadka szabad királyi város, Magyarország és a Nagyvilág*, II/4, 1897. április 25)

u razmatranju likovnog života Županije. Veliki župan Šmaus je, dakle, već sa određenim iskustvom i iskreno smatrao značajnom prvu subotičku izložbu Nacionalnog salona. Na otvaranju je održao dugačak i – po izveštaju lista „Szabadkai Közlöny“ objavljenog 29. marta – nadahnut govor.

Nacionalni salon je povodom izložbe u Subotici 1903. godine izdao katalog koji je štampan u subotičkoj štampariji Kraus i Fišer (Krausz és Fischer). Obiman uvod, na dvadeset sedam strana, pod nazivom „O umetnosti“, podeljen u pet poglavlja (Uzvišeni aspekti, Umetnosti i njen uticaj, Umetnosti i žena, Likovni svet u Mađarskoj, Slikarstvo), napisao je subotički veroučitelj, Istvan Lukači. Činjenica da je u jedinoj publikaciji ovog značajnog događaja bio upravo njegov tekst, rezultat je do sada neistraženog segmenta subotičke delatnosti sveštenika poreklom iz Mohača,² ali je to rezultat i rada subotičkog Slobodnog liceja. Slobodni licej je postojao u Subotici od 1899. godine, a većina njegovih slušalaca je pripadala tzv. „obrazovanoj“ srednjoj klasi, sa značajnim brojem žena. Predavači su u prvo vreme angažovani iz krugova nastavnog kadra subotičke Gimnazije i iz krugova novinara, među kojima je bio i Istvan Lukači, koji je održao predavanje 2. februara 1902. godine (KÁICH, 1979, 8, 46–49, 108). Predavanju, priređenom u svečanoj sali nove Gimnazije (KÁICH, 1979, 46), prisustvovao je i budući istaknuti književnik – tada gimnazijalac – Geza Čat, koji je zabeležio da je ono proteklo uz projekciju slika (Ifj. BRENNER, 2006, 158). Gimnazija se, avgusta 1899. godine preselila u novu, imponantnu zgradu građenu u eklektičnom stilu (KOSZTOLÁNYI, 1900, 136–137). List „Szabadka és Vidéke“ izveštava kako je dobro pripremljeni veroučitelj tokom svog izlaganja naglasio da je i u Subotici potrebno izgraditi svetište likovne kulture, kao što je to urađeno u Aradu, Koložvaru i Miškolcu. Na ovaj način bi se otvorio put ka širenju umetnosti. Po njemu bi se u Subotici mogla oformiti i škola umetnosti, odnosno umetnička kolonija, kao što su kolonije u Nadbanji ili Solnoku. U te svrhe smatra da je Palič, koji je deset kilometara udaljen od grada, pogodno mesto: „Umetnike bi inspirisali čopori konja koji jure u našoj okolini, salaši i stada goveda koja se odmaraju ... Subotica mora stupiti više u umetničke tokove, jer nije dovoljno da se bavimo samo muzikom i pozorištem“ (Szabadka és Vidéke, 1902. február 2; február 9).

Iz kataloga subotičke izložbe Nacionalnog salona možemo videti da je ponuda publici bila veoma obimna. U katalog je uvršteno 250 radova,³ ali nemamo precizan podatak o tome koliko je dela bilo i izloženo. Subotički list „Neven“ navodi da je zastupljeno 100 umetnika sa 350 slika (*Izložba slika u Subotici*, Neven, 1903, br. 4, 59). Slike su bile postavljene u dve sale po zidovima i paravanima, po tadašnjem običaju uređenja izložbenog prostora u nekoliko paralelnih redova. Pored slika u postavku je bilo uvršteno 10 skulptura i arhitektonski projekti. Posetioци su se, prateći bročane oznake na radovima, mogli informisati iz kataloga o imenima autora grupisanih po salama, te nazivu i ceni njihovih dela, izraženoj u krunama – pošto je izložba imala prodajni karakter.

Među izlagačima su se našli i stvaraoci vezani za Suboticu, mestom svog rođenja i odrastanja ili delatnošću u određenom periodu. Takav je na primer bio nekadašnji

² Istvan Lukači (1874–1938), rođen u Mohaču, preminuo u Kaloči (Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, <http://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/lukacsy-stephanus>: „Lukácsy Stephanus, nat. 1874. Oct. 3. Mohács, ord. 1897. Jun. 24. Coop. in Mélykút, 1899. in Csantavér, 1900. Catech. in scholis elem. iti Szabadka, 1908. Coop. ibidem ad S. Teresiam, 1909. in Akasztó, 1911. in Kishegyes, admin. int. in Akasztó. (Schem. 1914) Lukácsy István (Mohács, 1874. okt. 3. – Kalocsa, 1938. ápr. 8.)...“)

³ Katalog sadrži mnogo više radova, nego što je bilo navedeno u katalozima kasnije priređenih izložbi subotičkog Gradskog muzeja. Na primer 1973. godine na izložbi „Likovna umetnost umetnika Mađara u Vojvodini u periodu 1830–1930“ izloženo je 138 eksponata; na stalnoj umetničkoj postavci, koja je otvorena 1984. godine, izloženo je 88 umetničkih dela; a na izložbi portreta „Lica vremena“ 2010–2011. godine 222 dela.

učenik subotičke Gimnazije Ede Telč (Telcs Ede),⁴ tada već uspešan vajar. Njegovih sedam skulptura je bilo izloženo u prvoj sali: „Starica“, „Studija portreta“, „Skulptura žene u bronzi“ i „Kati“ su bile u privatnom vlasništvu, dok je na prodaju bila ponuđena „Bronzana vaza“ (500 kruna), „Udvaranje“ (1000 kruna) i „Dva trezvenjaka“ (200 kruna). Za ovu poslednju skulpturu je Telč 1893. godine dobio nagradu kao učenik bečkog vajara K. Zumbuša (Zumbusch). Kompozicija je tada nosila naziv „Satir i mali faun“. Na podstrek svog mentora je svoje delo prekrstio u „Die Zwei Durstige“ (Dva trezvenjaka) i poslao na međunarodnu izložbu u Antwerpen, gde je nagrađen srebrnom plaketom. Isto delo je zatim izložio u Budimpešti na kolektivnoj izložbi 1893–1994. godine (TELCS, 2011, 10, 70, 75, 99, 102).

Na izložbi je izlagao i jedan stvaralac rođen u Subotici: Antal Sirmai, koji je sa svojim rodnim mestom održavao dobar kontakt i bio u prijateljskim odnosima sa nekoliko uvaženih ličnosti u Subotici (GAJDOS, 1995) – npr. sa Brenner Jožefom starijim. Na izložbi Nacionalnog salona prikazao je svoje slike „Grožđe“ (200 kruna), „Vodenica“ (100 kruna), „Madona“ (1000 kruna) i „Lov na patke“ (600 kruna).

Sem Telčevih skulptura u drugoj sali, bila je izložena slika koja je tada već bila u gradskom vlasništvu: „Proglašenje Subotice slobodnim kraljevskim gradom“ Mačasa Jancika (Jantyk Mátyás). Organizatori su odlučili da izlože ovu sliku, koja je od 4. maja 1896. godine na Milenijumskoj izložbi likovne umetnosti predstavljala grad, a koje je bila preuzeta u septembru iste godine. Nisu bili na prodaju ni arhitektonski projekti dvojice arhitekata, Marcela Komora i Dežea Jakaba, koji su u drugoj sali izložili projekat riječke Mornaričke akademije, projekat zgrade Velike terase na Paliću (Vigadó) i hotela pod istim nazivom, projekat subotičke sinagoge – koji je ostvaren prethodne godine, te projekat pozorišta u Sombathelju i još jednog pozorišta, kao i projekat palate pošte u Bratislavi.

Iz aspekta publike podatke o izložbi nalazimo u dnevničkim beleškama Jožefa Brenera mladeg (Ifj. Brenner József), od 1905-te poznatog pod imenom Geza Čat (Csáth Géza), sina Jožefa Brenera starijeg, dirigenta Pevačkog društva u Subotici. U godini izložbe on je bio učenik subotičke Gimnazije, a zapisi u njegovom dnevniku, koje vodi od svoje desete godine, sadrže osim važnih biografskih podataka i opise svakodnevnog života Subotičana, pa ovog – za njega važnog – događaja. On u to vreme mnogo crta i slika, te razmišlja da postane slikar. Omiljene teme su mu pejzaž i portret. Značajnu ulogu u razvijanju njegove

⁴ Ede Telč (1872–1948) rođen je u Baji, a preminuo u Budimpešti. Jedan od najpoznatijih mađarskih vajara portretista svog doba. U Subotici živi od svoje druge godine. Iako nakon završetka gimnazije odlazi iz grada, Subotičani ga još dugo smatraju svojim sugrađaninom, kao što i on ostaje privržen gradu. Akademiju u Beču završava Fugerovom diplomom (1888–1892). Studije nastavlja u majstorskoj školi Gašpara Klemensa fon Cumbuša, gde boravi do 1895. godine. Po povratku u Mađarsku nastanjuje se u Budimpešti. Počinje da se bavi umetnošću izrade medalja (1896). U svom ateljeu organizuje školu i obrazuje generaciju umetnika. Pod uticajem je francuske umetnosti izrade medalja na prekretnici vekova. Za vreme produžene vojne službe u Subotici (1901) izrađuje poprsje kraljice Elizabete, koja se postavlja u dvorište subotičke kasarne. Po naruđbi izrađuje spomen bistu Dežea Siladija (1906/7) za Svilojevo i bistu dr. Janoša Hadžija (1908) za Bačku Topolu. Do Prvog svetskog rata od njegovih poznatih skulptura realizuju se spomenik Lajošu Košutu u Kečkemetu (1906) i spomenik Mihalja Verešmartija u Budimpešti (sa Edeom Kalošem, 1908). Glavni deo njegovog životnog dela, 58 skulptura i 1322 medalje dospeva u muzej „Tir Istvan“ (Türr István) u Baji. Izložba njegovih dela se priređuje u saradnji sa muzejom „Tir Istvan“, septembra 1988. u Muzeju Srema u Sremskoj Mitrovici, a u subotičkom Gradskom muzeju 1997. godine.

likovne kulture, sem ilustrovanih peštanskih listova – „Vasárnapi Újság“, „Új Idők“, „Budapesti Hírlap“ i „Kakas Márton“ – na koje je porodica Brener bila pretplaćena, te kućne biblioteke, igrale su i posete izložbi u Budimpešti (NINKOV, 2009). U svom dnevniku opisuje odlaske na izložbe, pa i izložbu Nacionalnog salona u Subotici. Nekoliko dana pred otvaranje Nacionalnog salona, 2. marta 1903. godine, preminula je njegova mlađa sestra Ilonka, ali to nije sprečilo ni njega ni njegovog oca da učestvuju na otvaranju izložbe, koja je počela nastupom hora pod dirigentskim vođstvom njegovog oca. U velikoj i maloj dvorani Hotela Pešta, od umetničkih dela prvenstveno mu se dopala slika Šandora Njilašija, „Nedelja popodne“, zatim slike Artura Teldesija (Tölgyessy Arthur) i Edena Kacianja. O delima Ernea Markoa (Markó Ernő), Edena Tula (Tull Ödön), Filipa Seneša (Szenes Fülöp), Lasla Kezdi Kovača, Mikše Bruka, Hugoa Pola (Poll Húgó), Lasla Hegediša (Hegedűs László), Aladara Edvi Ilea (Edvi Illés Aladár), Lajoša Slanijija (Szlányi Lajos), Oskara Glaca (Glatz Oszkár), Karolja Aghazija (Aggházi Károly), Đule Kana (Kann Gyula) i Geze Peške (Peske Géza) piše sledeće: „Umetnici čije sam radove do sada poznao i zavoleo samo na osnovu reprodukcija, sada su zadovoljili moje interesovanje“ (BRENNER, 2007, 41). Očarava ga ilustracija koju je izradio Šandor Vagner (Wagner Sándor), ganula ga je slika Hermine Bruk (Bruck Hermine) „Zanemela lauta“, uvida lepote i dobre strane slika u ulju i pastela Tibora Boromise (Boromisza Tibor). U vezi sa Boromisom komentariše: „Poseban natporučnik: slika i svira klavir“.⁵ Mlađi pisac dnevnika ističe i dva akvarela Rite Boem, kao i bronzanu skulpturu „Eva“, koju je izradio Lajoš Lukači (Lukácsy Lajos). O skulpturama Edea Telča piše sa ushićenjem: „Pružili su najviši stepen umetničkog doživljaja koji se na ovoj izložbi može očekivati“. Pošto želi da nacrtá Telčeve skulpture, obraća se slikaru Antalu Sirmaj, koji mu pomaže pribaviti Telčovu vizit kartu sa sledećim natpisom: „Gospodinu Breneru dozvoljavam crtanje mojih skulptura. Telč Ede“ (BRENNER, 2007, 42). Jožef Brener mlađi narednih dana crta Telčove skulpture od terakote „Kati“ i „Starica“ (BRENNER, 2007, 43), a u svom dnevniku beleži: „Ove skulpture su prekrasne i imaju humora, naročito ona pod nazivom Kati. Seljanka sluškinja sa velikim trbuhom, stara, bez zuba, zdrava, nasmejana, sa rukama na bokovima.“ Sa ushićenjem otkriva slike Edena Kacianja, koje se „kupaju u berlinsko plavom“.⁶ Nakon godine provedene u Rimu pojavio se sa serijom fantastičnih, vizionarskih slika, kao što je „Vizija Velikog petka“, nastalom 1897. godine. U celom svom opusu, izuzev slika iz života, bio je okupiran tematikom smrti. Omiljena figura mu je Smrt sa kosom u ruci (BERNÁTH, 1981, 226–227). Ovaj motiv je bio blizak Jožefu Breneru mlađem, koji je imao osam godina kada mu je majka preminula, a tri dana pre otvaranja izložbe preminula je njegova sestra, Ilonka. „Smrt i san su braća“ – piše tada u svom dnevniku i crta lik Smrti sa kosom u ruci (BRENNER, 2007, 32). Umetnički časopis „Művészet“ 1903. godine objavljuje Kacianjev crtež „Mors eques“ (Művészet, II/6, 1903, 376), čija varijanta u ulju je izložena 1900. na zimskoj izložbi Mađarskog nacionalnog udruženja

⁵ Tibor Boromisa (1880–1960) je rođen u Bačalmašu (Bácsalmás), detinjstvo provodi u Senti, a zatim započinje vojnu karijeru. U godini održavanje subotičke izložbe Nacionalnog salona je odlučio da napusti dotadašnji poziv i posveti se slikarstvu. Postao je učenik Karolja Ferencija (Ferenczy Károly) u umetničkoj koloniji u Nadbanji. Njegove slike su bile izložene u drugoj sali: „Senčanski pejzaž“ (200 kruna), „Husar na straži“ (300 k.), „Vodenica na Tisi“ (prodato), „Među ruševinama“ (100 k.), „Ponoćna atmosfera“ (100 k.).

⁶ Kacianj je bio učenik minhenske akademije i pariske umetničke škole École des Beaux – Arts. 1876. godine se vraća u Mađarsku. Od 26. septembra 1876. godine predaje likovnu umetnost u opštinskoj gimnaziji u Senti (NINKOV, 2008).

likovnih umetnika, kao i na subotičkoj izložbi Nacionalnog salona. Na slici je predstavljen lik Smrti sa kosom u ruci na konju, što se Jožefu Brener mlađem posebno dopalo. Sa tim u vezi dolazi do značajnog otkrića: „Mogu da shvatim i osetim Kacianjevu umetnost, pošto u njoj ne tražim život, već misao.“ Eden Kacianj je na izložbi Nacionalnog salona, u odnosu na sve ostale izlagače, izložio veliki broj svojih dela: čak dvanaest. To su bila dela „Castello di Mare“ (400 k.), „Dolorem aeternam“ (1500), „Portret slikara“ (600 k.), „Spasitelj“ (600 k.), „Mors Equens“ (2000 k.), „Castello di Mare“ – litografija (40 k.), „Mali divljak“ (300 k.), „Prilipijanje lule“ (300 k.), „Zimsko veče“ (80 k.), „Večernja atmosfera“ (300 k.), „Zora u ravnici“ (250 k.), „Kod S. Stefana na Tirinejskom moru“ (80 k.). Jožef Brener je od navedenih slika najuspešnijom smatrao sliku „Spasitelj“, o kojoj ukratko piše: „Isus sa svetiljkom hoda u noćnoj tami“ – i dodaje da je na otvaranju video i „izvanrednog umetnika“ (BRENNER, 2007, 41). Iako je školska godina pri kraju i zaključivanje ocena u toku, on sa svojom godišnjom ulaznicom tokom nekoliko dana posećuje izložbu i precrtava eksponate. Poslednjeg dana izložbe, ujutro u 10 sati, po četrnaesti put odlazi u galeriju i precrtava Telčovo „Dečije poprsje“, te namerava da preslika Kacianjevo delo „Mors eques“ (BRENNER, 2007, 48). Nije nam poznato da li je neki od njegovih tada nastalih radova sačuvan, ali je moguće da je slika koju danas poznajemo pod nazivom „Detalj iz šume“ (1903) – jedino njegovo delo u tehnici ulja za koju znamo – inspirisana slikom Imrea Knopa „Doručak“, kojoj se dugo divio (BRENNER, 2007, 46). Kolorit praskozorja i jutarnji motivi se često pojavljuju i na njegovim kasnije nastalim crtežima (Csak nézni kell ezeket a rajzokat..., 2009). Njegovo samopouzdanje u vezi sa likovnom umetnošću je toliko ojačalo da 5. jula 1903. godine u listu „Bácskai Hírlap“ objavljuje svoju prvu likovnu kritiku, koja je ujedno njegova šesta publikacija (DÉR, 1977, 32). U njoj je ocenio izložbu radova Jelene Čović (1879–1951), prve akademske slikarke Subotice (I-f. *Rajzkiállítás*, Bácskai Hírlap, 1903. július 5). Izložba Jelene Čović je održana u maloj sali Hotela Pešta. Tokom letnjeg raspusta je doputovala kući iz Minhena, gde je učila kod Paula Nauena i Antona Ažbena, te prikazala izbor radova sa protekle tri godine studiranja: oko dvesto crteža, akvarela i slika u ulju. Subotički list „Friss Újság“ izveštava o izložbi, kao i o nameri mlade slikarke da od gradskih vlasti zatraži dalje finansiranje njenih studija. Jedan deo svojih radova poklanja lokalnoj gimnaziji „da bi napredniji daci putem reprodukovanja mogli steći praktična iskustva iz osnova crtanja“ (Szabadkai Friss Újság, 1903. június 16). Pred otvaranje izložbe, štampa, a naročito list „Bácskai Hírlap“, više puta piše o mladoj i talentovanoj nadi grada i njenim finansijskim teškoćama, tačnije o potrebi za podrškom. U svom tekstu Jožef Brener mladi ukratko opisuje izloženi materijal. Najviše mu se dopadaju portreti: „Malo alata, a ipak tako savršen efekat!“ – komentariše. Dela rađena perom i olovkom opisuje kao prefinjena i ženstvena, autorku ohrabruje da bude kategorična i snažna: „Više snage, molim, što više snage.“ Na kraju dodaje: „izložba je dostojna interesovanja gradske publike. Čestitamo Jeleni Čović“

Izložba Nacionalnog salona, do sada manje poznata, ali značajna manifestacija na subotičkoj likovnoj sceni, nije samo Jožefu Brener mlađem dala veće stvaralačko samopouzdanje: dala je veći polet celom gradu i omogućila dostupnost umetničkim delima. Dnevni listovi su iz dana u dan objavljivali spiskove kupljenih dela. List „Friss Újság“ 26. marta 1903. godine izveštava da su na dan izložbe Subotičani kupili nekoliko slika Filepa Seneša (Szenes Fülöp), Bele Derija (Déry Béla), Đendike Katona (Katona Gyöngyi-ke) i Kalmana Kiša (Kis Kálmán). Među prvim kupcima su bili kanonik Feliks Mamučić i

Ištvan Lukači, koji su ovom gestom želeli dati primer drugima. List „Friss Újság“ 29. marta izveštava da je izložbu videlo 600 posetilaca i dodaje: „To je neuobičajeno za provinciju“. Jožef Brener mlađi je 4. aprila bio prisutan na poslednjoj večeri Nacionalnog salona i te večeri je u svoj dnevnik zapisao da je kupljeno 20 slika, te da je do tada posetilo izložbu više od 2.000 ljudi – konkretno toga dana najmanje 600–800 (BRENNER, 2007, 47). Čak su i članovi segedinskog Udruženja likovne umetnosti doputovali u Suboticu da posete izložbu – među njima je bio i Šandor Njilaši (Nyilassy Sándor), jedan od izlagača (*A tárlat vendégei*, *Bácskai Hírlap*, VII/ 72, 1903. március 28, 2).

Među zapisima u dnevniku Jožefa Brenera mlađeg nalazimo i reakciju jednog dela ženskih posetilaca izložbe: „Pametna član ženske komisije, gospođa Blanka Sep, supruga Morvaija (Morvayné Szép Blanka) je jednu sliku isključila sa izložbe. Sliku je naslikao Kardoš (Kardos) i nosila je naziv „Tajna samostana“. Ona prikazuje mladu kaluđericu koju vode pred kardinala, pošto je primala ljubavna pisma. Lice nadbiskupa je zloćudno, strogo i grubo. Prelepo je naslikana, kao i lice mlade kaluđerice. „Biće skandalozno“ rekla je mudra dama (Ovi imaju pojma o umetnosti). Naravno da je ovo stvorilo reklamu za sliku i da su je svi pogledali u kabini iza zaves.“ Na dan posle otvaranja, on piše: „List *Bácskai Hírlap* već počinje da kritikuje žensku komisiju za skidanje slike i aristokratske bahanalije“ (BRENNER, 2007, 42–43).

Među kupcima je bila i uprava grada Subotice, koja je za 1500 kruna otkupila delo Mikše Bruka (Bruck Miksa) sa patriotskim nazivom: „Sto lipa Ferenc Rakocija“. Slika se i danas nalazi u gradskoj kolekciji, tačnije u umetničkom fondu Gradskog muzeja. Vreme održavanja prve izložbe Nacionalnog salona se, naime, podudara sa periodom kada se u Subotici radilo na formiranju muzejske zbirke. Iako je Subotičko biblioteko i muzejsko društvo zvanično osnovano 1895. godine, 1901. i 1902. godine najmanji broj predmeta u njenoj kolekciji je bio sa područja likovne umetnosti (*A Szabadkai Közkönyvtár és Múzeumi Egylet Évkönyve*, 1901, 1902), pa je ovo sada bila prilika da se takvo stanje promeni. U subotičkoj štampi je trećega dana izložbe osvanula vest da savetnik ministra kulture, Elek Kadoča Lipih (Kadocsa Lipich Elek), po ovlašćenju ministra stiže u Suboticu u nedelju u podne, da bi od izloženih dela za potrebe muzeja koji će se graditi u Subotici, sproveo nabavku slika (*Személyi hír*, *Bácskai Hírlap*, VII/72, 1903. március 28, 2). Još isti dan, Ede Telč poklanja gradu svoju skulpturu „Dva trezvenjaka“ (*Telcs ajándéka a városnak*, *Bácskai Hírlap*, VII/72, 1903. március 28, 2) koja se i danas nalazi u vlasništvu subotičkog muzeja. Antal Sirmaj, dan posle zatvaranja izložbe, 7. aprila, u pismu poslatom iz Budimpešte, nudi muzeju „koji se osniva u njegovom rodnom gradu“ svoju istorijsku kompoziciju „Izbor između krune i mača“, ali i svoju pomoć pri daljem sakupljanju umetničkih dela. Njegova slika je tada, zajedno sa Telčovim delom, prenesena u muzej, gde su zbog ove dve umetnine napravili novi raspored. List „*Bácskai Hírlap*“ obaveštava svoje čitaoce da se „ova dva interesantna umetnička dela besplatno mogu pogledati svake nedelje između 9–10 časova“. Broj posetilaca muzeja se na opšte zadovoljstvo povećava: za pet dana muzej je posetilo 1700 ljudi (*A múzeum új mütárgyai*, *Bácskai Hírlap*, VIII/82, 1903. április 9, 3). Sudbina muzeja je međutim zavisila od istorijsko-političkih dešavanja koja su usledila nakon Prvog i Drugog svetskog rata, te je njegova kolekcija pretrpela određene izmene. Tako je Sirmajeva slika „Izbor između krune i mača“ pripadala grupi predmeta koji nisu dospeli u novoosnovanu instituciju, tj. Gradski muzej, dok su Telčova skulptura i slika Mikše Bruka „Sto lipa Ferenc Rakocija“ i danas u muzejskom fondu.

Nacionalni salon će gostovati u Subotici ponovo tek 1912. godine. U međuvremenu, maja 1904. godine, prikazane su umetnine koje su se nalazile u privatnom vlasništvu Subotičana.

Izložba je održana u Nacionaloj kasini, uz svesrdno zalaganje arhitekta Ferenc Rajhla (Raichl Ferenc), čija se i danas postojeća palata u secesijskom stilu počela graditi prethodne godine. Ovu izložbu je 21. maja 1904. godine takođe otvorio veliki župan Endre Šmaus. Jožefu Breneru mlađem je 1904. godina bila poslednja godina gimnazije. Jedanaestog aprila je u svom dnevniku opisao školski izlet u Segedin, u cilju posete tamošnje izložbe Udruženja likovnih umetnika. Tada je osamdesetoro đaka subotičke gimnazije obišlo navedenu izložbu susednog grada, u pratnji petoro-šestoro svojih profesora (BRENNER, 2007, 108). Njegova ocena izložbe je objavljena u listu „Bácskai Hírlap“ (*A Szegedi Képzőművészeti Egyesület kiállítására*, Bácskai Hírlap, 8/85, 1904. apr. 13., 4–5). Sa zavišću i dosta zadovoljstva je opisao segedinsku Palatu kulture, koja je završena 1896. godine povodom milenijumskih svečanosti, po uzoru na Nacionalni muzej. Drago mu je što grad Segedin tako podržava mađarsku likovnu umetnost, a pri tome se priseća odnosa u oblasti opšte kulture u Subotici i razmišlja: „Da li bi nadležni dali novac za ovakvu palatu, koja bi bila temelj kulture našeg grada? A imali bi smo novca za to!! Pa zašto je već ne sagrađimo, poštovana opštino!?” (SZAJBÉLY, 1989, 34). Konačno je, umesto muzeja, za vreme službovanja velikog župana Endrea Šmausa i gradonačelnika dr Karolja Biroa, u periodu od 1908–1912. godine, sagrađena nova Gradska kuća, na osnovu projekta Dežea Jakaba i Marcela Komora, u secesijskom stilu, čija je predaja služila kao povod za novo gostovanje Nacionalnog salona.

IZVORI

Arhivski izvori:

Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, <http://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/lukacsy-stephanus>

Publikovani izvori:

KOSZTOLÁNYI Árpád

1900: *A szabadkai főgimnázium új épülete*. Szabadka sz. k. város községi főgymnásiumának Értesítője az 1899 – 1900. tanévről. Szabadka, 2–29.

LÁZÁR BÉLA

1904: *A Nemzeti Szalon története*. Művészet, III. évfolyam, 2. szám, Budapest, 80–85, <http://www.mke.hu/lyka/03/3-2-2-szalon.htm>

A Nemzeti Szalon Almanachja

1912: (szerk. Déry Béla—Bányász László—Margitay Ernő), Budapest

Novine:

Bácska (1878–1916), Sombor

Bácskai Hírlap (1897–1921), Subotica

Friss Újság (1901–1901), Subotica

Művészet (1902–1915), Budapest

Magyarország és a Nagyvilág, Budapest

Neven, (1884–1914), Baja, Subotica

Szabadka és Vidéke, (1893–1905), Subotica

Szabadkai Friss Újság (1901–1901), Subotica

LITERATURA

BERNÁTH Mária

1981: *Müncheni realizmus – műcsarnoki művészet*. Magyar Művészet 1890–1919. Akadémiai Kiadó, Budapest, 226–227.

Ifj. BRENNER József (Csáth Géza)

2007: *Napló (1903–1904)*, Életjel Könyvek 120, Szabadka

„Csak nézni kell ezeket a rajzokat...”

2009: Csáth Géza földesi naplórészleteinek és rajzfüzetének atlasza. szerk. ÁGOSTON Pribilla Valéria, HÓZSA Éva, NINKOV K. Olga, Városi Könyvtár, Szabadka

CSÁTH Géza

1975: *Írások az élet jó és rossz dolgairól* – kritikák, cikkek, karcolatok. Életjel, Szabadka

DÉR ZOLTÁN

1977: *Csáth Géza – Bibliográfia*. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Forum Könyvkiadó, Újvidék

GAJDOS Tibor

1995: *Szabadka képzőművészete*. Történeti áttekintés a kezdetektől 1973-ig. Életjel, Szabadka

KÁICH Katalin

1979: *Szabad liceumok Bácskában és Bánátban*. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

1980: *Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulata (1883–1918)*. Forum Könyvkiadó–A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

KOÓS Judith

1981: *Nemzeti Szalon*. Magyar Művészet 1890–1919. Akadémiai Kiadó, Budapest, 129–130.

Maros Megyei Múzeum – Bernády-gyűjtemény

2007: (szerk. Sütő Csaba, Szűcs György, Simon Endre) Arcus Hungaricus Kft. Szentendre.

NINKOV K. Olga

2008: *Kacziány Ödön Zentán 1876/77-ban*. Helyismereti Almanach, Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Körének évkönyve, Zenta, 83–88.

2009: *Sveska crteža Geze Čata*. Museion, 8, Gradski muzej, Subotica, 158–173.

PEKÁR Tibor

2009: *A Szabadkai Dalegyesület története*. Életjel, Szabadka

SZAJBÉLY Mihály

1989: Csáth Géza. Gondolat Kiadó, Budapest

TELCS Ede

2011: *...Éltem és művész voltam. Telcs Ede visszaemlékezései és útinaplói*. Türr István Múzeum – Múzeumbarátok Köre Alapítvány, Baja

TÍMÁR Árpád

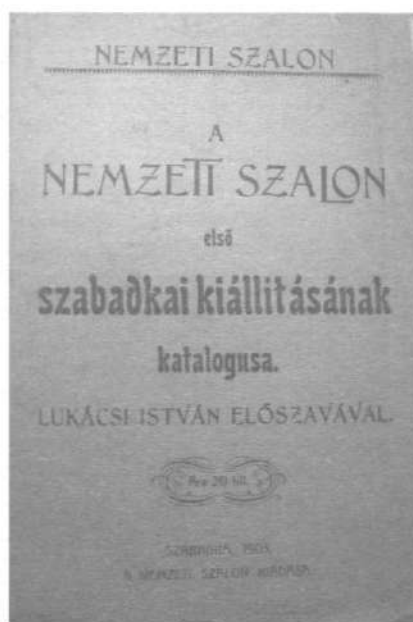
2002: *A Nemzeti Szalon alapítása*. Cikkek, híradások a korabeli sajtóban. Ars Hungarica, 30/2, Budapest, 411–428.

A NEMZETI SZALON ELSŐ SZABADKAI KIÁLLÍTÁSA (1903) Összefoglaló

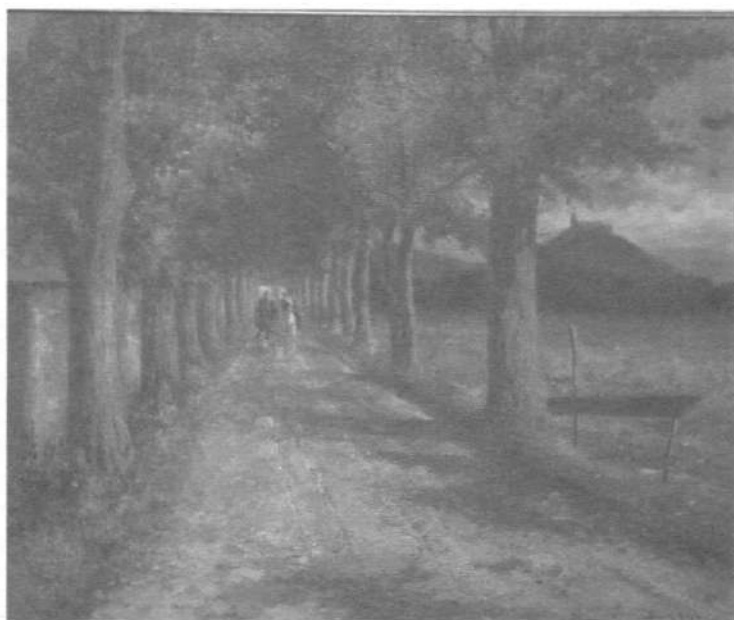
A Nemzeti Szalon első szabadkai tárlata 1903. március 25. és április 6. között került megrendezésre a Pest Szálló két termében. A város eddig legnagyobb képzőművészeti eseményén kiállított 250 alkotás szerzői között szerepelt Telcs Ede és Szirmai Antal is, valamint Komor Marcell és Jakab Dezső, akik építészeti terveiket mutatták be. A szabadkai szervezők közül Schmausz Endre főispán és Lukácsy István művészetkedvelő hitoktató pap személye emelkedik ki, utalva arra, hogyan és kik segítettek a város képzőművészeti életének fejlesztésében. A Nemzeti Szalon tárlata jótékonyan hatott Szabadkának a képzőművészethez fűződő viszonyára, amely jóval elmaradt a zenei és színházi élet mögött, és a múzeum ügyét is előbbre vitte. Az eladással egybekötött tárlatot sajtókampány kísérte. Csáth Géza ifjúkori naplójának jegyzetei más szemszögből is láttatják a kiállítás és a város polgárosodásának azon korszakát, amelyben a képzőművészet előretörésével számolhatunk, és amelyhez nyilvános szerepléseivel, cikkeivel Csáth, azaz ifj. Brenner József is hozzájárult. Az eladással egybekötött tárlatról három alkotás került a szabadkai Városi Múzeum művészeti osztályára.

THE FIRST EXHIBITION OF THE NEMZETI SZALON IN SUBOTICA (1903) Summary

The first exhibition of the Nemzeti Szalon (National Salon) in Szabadka (Subotica) took place in two halls of the Pest Szálló hotel between 25th March – 6th April 1903. Among the authors of 250 works exhibited on, up to then, the greatest fine arts exhibition in Subotica, there were Ede Telcs and Antal Szirmai, as well as Marcell Komor and Dezső Jakab who presented their architectural plans. Endre Schmausz, the High Sheriff and István Lukácsy, a priest, teacher of religion and enthusiastic supporter of art emerge among the organisers of the exhibition, indicating who the persons were and how they helped to advance the fine arts in the town. The exhibition of the Nemzeti Szalon had a beneficial influence on Szabadka's relationship to the fine arts, which was lagging behind theatrical and musical events, and it also promoted the case of the museum. The sales exhibition was accompanied by a media campaign. The notes in Géza Csáth's diary from his youth give us an insight from a different viewpoint on the exhibition and the age when the town was achieving a middle-class status where the fine arts were gaining ground, to which Csáth, i.e. József Brenner, Jr. also contributed with his public performances, articles. Three works from this sales exhibition are now preserved on the art department of the Municipal Museum in Subotica.

Katalog izložbe Nacionalnog salona u Subotici, 1903.

Mikša Bruk, „Sto lipa Ferenc Rakocija“, 1902–1903,
ulje na platnu, 80 x 95 cm, Gradski muzej Subotica.

Ede Telč, „Dva trezvenjaka“, gips, 1893, visina: 71 cm; Gradski muzej Subotica.

Mačas Jančík, „Proглаšenje Subotice slobodnim kraljevskim gradom“, 1896, ulje na platnu, 200 x 298 cm, Gradski muzej Subotica.

Ljubica Vuković Dulić – povjesničarka umjetnosti, kustosica

SKULPTURE ANE BEŠLIĆ U GRADSKOM MUZEJU U SUBOTICI

Sažetak: Ana Bešlić (16. II. 1912. - 26. I. 2008.) predstavница je skupine kipara koji su obilježili razvitak moderne poslijeratne skulpture na tadašnjem jugoslavenskom prostoru. U umjetničkoj zbirci subotičkoga Gradskoga muzeja nalazi se dvadeset osam njezinih skulptura, koje su nastale u vremenskome rasponu od 1948. do 1979. God. 1983., nakon održavanja svoje retrospektivne izložbe, Ana Bešlić je darovala Gradskom muzeju u Subotici dvadeset svojih skulptura koje kao cjelina čine legat, a predstavljaju osobitosti njezina stvaralaštva do početka osamdesetih godina. Uz skulpture koje čine legat, u umjetničkoj zbirci muzeja nalazi se još osam skulptura koje su u zbirku dospjele otkupom ili kao dar.

Prije nego što su mjesto našle u zbirci Gradskoga muzeja, skulpture Ane Bešlić izlagane su na više izložaba, a u Subotici na *Izložbi slika i skulptura likovnih umjetnika Subotičana* 1949. u Gradskome muzeju, na izložbi Ane Bešlić i Đorđa Bošana u Gradskoj izložbenoj sali 1954., na izložbi u Gradskoj izložbenoj sali 1963., u Biblioteci u Bajmoku 1968. i 1973., na retrospektivnoj izložbi u proljeće 1983. te na izložbi *Poklon zbirka Ane Bešlić Gradskom muzeju u Subotici* održanoj u jesen 1983.

U povodu obilježavanja stote obljetnice rođenja Ane Bešlić, iznova sagledavamo njezine skulpture iz zbirke Gradskog muzeja u Subotici, a registriramo i jednu skulpturu darovanu umjetničkoj zbirci subotičkoga muzeja 2012.

Ključne riječi: Ana Bešlić, skulpture, zbirka, legat, Gradski muzej u Subotici

O ANI BEŠLIĆ

Ana Bešlić je rođena u Bajmoku 16. ožujka 1912. godine. Djetinjstvo je proživjela na obiteljskom salašu na Šara-Pustari nadomak Bajmoka. Osnovnu školu je završila u Bajmoku, a gimnaziju je četiri godine pohađala u Zagrebu. Poslije se školovala u Grazu i Beču. God. 1937. udaje se za dr. Kajicu Milanova, profesora filozofije, te se nastanjuju u Beogradu. Na suprugov poticaj Ana se upisuje najprije u školu keramike, a zatim 1939. polaže prijamni ispit na Odsjeku za kiparstvo pri Akademiji likovnih umjetnosti u Beogradu.

Tada počinju njezine avanture u svijetu umjetnosti, no prekida ih ubrzo zahuktavanje Drugoga svjetskog rata. Ratne je godine provela izvan Beograda, na imanju svojih roditelja u Bajmoku. God. 1945. nastavila je studij kod profesora Sretena Stojanovića i Radeta Stankovića, diplomirala je 1947. godine, a poslijediplomski studij u klasi vrsnoga pedagoga Tome Rosandića završila je 1949.

Kiparska djelatnost Ane Bešlić počinje u vrijeme kad je jugoslavesko kiparstvo bitno određivao socijalistički realizam. Iz toga vremena u Gradskom muzeju u Subotici čuvaju se njezini kiparski radovi pod nazivom *Radnik sa čekićem* (1948.) i *Glava djevojke* (1949.) Vrijeme je to kad se umjetnost razumije kao stvaralaštvo koje u poslijeratnom društvu ima jasnu funkciju. Pojedinačni kreativni izraz mogao se razvijati unutar strogo određene tematike (revolucija, klasna ravnopravnost, obnova u duhu socijalizma...), a sama oblikovna rješenja tek su postupno modificirana od realističkih prema modernijim formama. Godine koje Ana Bešlić provodi u Majstorskoj radionici Tome Rosandića (od 1950.-1955.), zajedno s još petero kipara pridonijele su otklonu od realizma te približavanju novom načinu oblikovanja formi i mogućnosti eksperimentiranja. Rad u toj radionici bio je prijesudan za formiranje modernoga kiparskoga stila Ane Bešlić. Kipar Toma Rosandić, predstavnik moderne skulpture jugoslavenskoga prostora prve polovine 20. st., pokazao se vještima u poravnavanju interesa aktualnoga društva i politike te umjetničke težnje za autonomnim izrazom, a na oblikovanje osobnih stilova kipara toga vremena značajni utjecaj imalo je i otvaranje granica tadašnje države prema zapadnim zemljama te putovanja na studentske ekskurzije (npr. u Pariz), kada im se pruža mogućnost susreta sa suvremenom europskom skulpturom.

Iako živi i radi u Beogradu, Ana Bešlić je u poslijeratnim godinama prisutna i u likovnom životu Subotice. U njega je nakon Drugoga svjetskoga rata dinamiku unio Kurs figuralnoga crtanja, kojeg je vodio slikar András Hangya. Pri kraju poslijediplomskoga studija Ana Bešlić po prvi puta izlaže na jednoj izložbi i to u prosincu 1949. godine u Gradskom muzeju na *Izložbi slika i skulptura likovnih umjetnika Subotičana*. God. 1954. Ana Bešlić s Majstorskom radionicom izlaže u Beogradu u ožujku, a iste godine u rujnu u Subotici, zajedno s Đorđem Bošanom, otvara i svoju prvu samostalnu izložbu. Tom je izložbom obilježeno i otvorenje Gradske izložbene sale, prve namjenske dvorane za izlaganje likovnih ostvarenja u Subotici. Na tim je izložbama Ana Bešlić prikazala kako radove realističkih obilježja tako i one na kojima se očitavalo traganje autorice za izražajnom formom, one koji nagovještavaju njene asocijativne forme. Od skulptura koje su danas u zbirci subotičkog muzeja, bile su izložene *Radnik sa čekićem* (1948.), *Glava djevojke* (1949.) i skulptura *Glava žene* (1951.) koja je bila upisana u inventarnu knjigu likovne zbirke muzeja te koja je 1958. posuđena Sreskom narodnom odboru Subotice i od tada nije vraćena u muzej. Također je tada bila izložena i *Skica za Taliju* (1951.) koju će kasnije izvesti na Paliću kao svoju prvu intervenciju u slobodnom prostoru. U to je vrijeme Ana Bešlić već u Majstorskoj radionici Tome Rosandića te ona kao dio tima radi i na realizaciji *Spomenika žrtvama fašizma*, koji je izrađen prema idejnom projektu Tome Rosandića, a otkriven je 1952. godine. Povjerena joj je u Subotici i izrada nekoliko portretnih bista (Miška Prčića, Mije Mandića, Aksentija Marodića i Istvána Iványija) te spomenika *Majka i sin* u Aleksandrovu 1955. Ana Bešlić je 1957. i jedna od osmero kipara osnivača grupe *Prostor 8* (tu su još Olga Jančić, Jovan Soldatović, Ratimir Stojadinović, Jovan Kratofil, Miša Popović,

Miloš Sarić i Aleksandar Zarin), koji su željeli dati doprinos simbiozi skulpture, arhitekture i njihove okolice, izlagati u slobodnom prostoru te komunicirati svojim skulpturama i s onima koji nisu posjetitelji galerija. Ova manifestacija i programsko usmjerenje grupe dali su Ani Bešlić prigodu da ostvari svoje zamisli i u slobodnom prostoru. Jedna od skulptura što ih je izlagala s *Prostorom 8 (Krila)* bit će poslije otkupljena i postavljena na Paliću.

Počeci kiparkoga rada Ane Bešlić počinju u prvoj polovini pedesetih, u okvirima socijalističkoga realizma, no ubrzo se kontekst njezinoga umjetničkog djelovanja proširuje. Već ranih pedesetih godina Ana Bešlić ostvaruje skulpturu koja nagovještava njezine buduće preokupacije. *Torzo* iz 1953. i 1954. pokazuju pravac u kojem će se razvijati njezin stvaralački senzibilitet. To su prvi pokušaji reduciranja oblika, forme svedene na svoj prablik te radovi koji obilježavaju fazu asocijativnih formi, kada ona razrađuje određenu ideju oblikovanja pune forme organskog karaktera. Ohrabrenje za takav vid skulptorskoga izraza Ana Bešlić ima u modernoj europskoj skulpturi, osobito skulpturi H. Arpa, H. Moorea i C. Brancusija, u čijim je skulptorskim rješenjima vidjela paralelu onoga što je i nju je zanimalo: čiste forme reduciranih oblika koji asociraju na ljudsku figure, odnosno plastičke kompozicije kao odnos mase i šupljine. Prostor oko skulpture i šupljine u njoj obrađeni su i jednako vrijedni kao i pune forme. Njezin plastički senzibilitet obilježio je niz radova ove faze: *Ženski torzo* iz 1954., *Materinstvo* iz 1956., *Spojene forme* i *Dvije forme* iz 1959. te *Grupa* iz 1962. To su oblici koji podjećaju na pojednostavljene forme ljudskoga ili životinjskoga torza, a koji će se razviti do slobodnih plastičnih oblika, bližeći se sve više apstrakciji. Na svojoj četvrtoj samostalnoj izložbi, koju je priredila u Subotici u Gradskoj izložbenoj sali 1963., predstavila je radove ove, asocijativne faze, koji svjedoče odvajanje njezinih skulptura od svijeta predmetnosti te put do nastanka predmeta slobodnog, plastičkog oblika. Od skulptura koje su danas u subotičkoj zbirci tada su bili izloženi *Veliki torzo* (1958.) i *Dvije forme* (1957.)

Ana Bešlić je potpuni raskid sa predmetnim svijetom postigla u razdoblju sfere, koja traje od 1966. Preokupirana samo plastičkim problemima, ideja o masi oslobođenoj svih tematskih i ilustrativnih određenja dobila je oblik u ciklusu skulptura pod nazivom *Otvorena forma*. Djela su to glatke površine i sfernih oblika, pri čijoj izradi kao novi izražajni materijal autorica unosi boju, a kasnije i poliester. Nastaju varijante na temu *Otvorenih formi* sa karakterističnim usjekom čiji je intenzitet varirao. Stvaralačka invencija Ane Bešlić rezultirala je tijekom 1979. i izradom varijanti portreta s istim zakonitostima forme i volumena kao na tzv. bojenim loptama odnosno *Otvorenim formama* i *Dvobojskim skulpturama* uklapajući karakteristične crte glave u loptasti volumen, što je zapravo nastavak razrade već započete teme davne 1959., kada je realizirala svoj *Autoportret*. Pri načinu realizacije portretnih skulptura Ani Bešlić je bilo jedino važno da karakteristične crte glave i impresiju koju nosi o određenoj ličnosti može uklopiti u formu koja joj odgovara. Portrete je poput drugih svojih skulpturalnih cjelina radila u različitim materijalima: bronci, fibreglasu, mramoru i poliesteru, umjetnom, lakooblikujućem materijalu. Tehniku rada s njime svladala je tijekom stipendijskoga boravka u Njemačkoj 1969. u tvornici Bayer. Uslijedio je zatim ciklus *Jastuci* u bijelom poliesteru koji ima predmetnu temu, no ona je svedena do znaka. Kao posljednji likovni izričaj, nakon što prestaje raditi skulpturu, 1995. i 1997. nastaje serija slika izrađenih pastelom, kredom ili drvenim bojicama, s prikazom jednostavnih geometriziranih oblika u naglašenoj plošnosti slike, koje je subotičkoj publi-

ci Ana Bešlić predstavila na izložbi skulptura i pastela *Bijelo, volim te bijelo* u Gradskom muzeju 1997.

Za svoje je umjetničke realizacije Ana Bešlić više puta nagrađivana, kako na izložbama tako i na brojnim natječajima. Godine 1980. dobila je u Beogradu Listopadsku nagradu, 1983. nagradu dr. Ferenc Bodrogyari u Subotici, Forumovu nagradu u Novom Sadu te 1997. u Subotici nagradu *Pro urbe*.

Premинуla je 26. siječnja 2008., a pokopana je na Novom groblju u Beogradu.

O SKULPTURAMA ANE BEŠLIĆ U GRADSKOM MUZEJU U SUBOTICI

Ana Bešlić je svoj čitav radni vijek bila vezana za Suboticu, unatoč činjenici što je živjela u Beogradu. O tom svjedoči i to što je u Subotici često izlagala, to što je u slobodnom prostoru Subotice i okoline postavljeno više njezinih spomenika i skulptura. U Subotici i Bajmoku održala je sedam samostalnih izložaba, od kojih i retrospektivnu 1983. u Gradskom muzeju. Nakon zatvaranja retrospektivne izložbe Ana Bešlić je Gradskom muzeju u Subotici predala svoju poklon-zbirku. Dvadeset odabranih skulptura radovi su iz različitih stilskih razdoblja njezina stvaralaštva. Odabir zbirke provela je sama autorica onako kako je smatrala da će njezino stvaralaštvo najvjernije biti predstavljeno kroz dotadašnje faze razvitka. Sve su te skulpture bile izložene i na retrospektivnoj izložbi autorice, a prije toga i na različitim drugim izložbama, o čemu svjedoči popis izložaba koji je izradila autorica sastavljajući popis skulptura koje čine dar. Poklon-zbirka Ane Bešlić kao cjelina predstavljena je na istoimenoj izložbi u Gradskom muzeju od 27. rujna do 9. listopada 1983., kada je tiskan i katalog izloženih, odnosno darovanih skulptura.

Prema načinjenom ugovoru između Ane Bešlić i Gradskega muzeja u Subotici određeno je kako poklon-zbirka treba biti stalno izložena u prostorijama primatelja dara, no to još nije ostvareno zbog uvjeta u kojima je Gradski muzej obavljao svoju djelatnost. Naime, stalni likovni postav s legatima i zavičajnom zbirkom postojao je samo u razdoblju 1984.-87. Legat Ane Bešlić se tako, poput drugih legata koji se čuvaju u Gradskom muzeju, povremeno izlaže kao cjelina ili se izlažu njegovi dijelovi, čekajući da jednom dobije prostor u kojem će biti stalno izložen zajedno sa drugim legatima.

Drugi osam skulptura Ane Bešlić u umjetničku zbirku muzeja, prema podacima iz inventarne knjige, dospjelo je otkupom ili kao dar. Skulpture *Radnik s čekićem* (1948.), *Glava djevojke* (1949.) i *Skica prelje* (oko 1960.) otkupljene su od autorice, dok su *Ženski akt* (1954.), bista *Matka Vukovića* (1961.), *Materinstvo* (1956.) te bista *Blaška Rajića* (1990.?) autoričin dar. Skulptura *Kompozicija* (oko 1958.) u zbirku muzeja dospjela je 2012. godine iz privatnoga vlasništva, kao dar supruge pokojnoga Paje Kečenovića, likovnog pedagoga, rođenog u Bajmoku. On je surađivao na organizaciji izložbe Ane Bešlić u bajmočkoj biblioteci 1963. te je nakon zatvaranja izložbe ovu skulpturu dobio od autorice. Knjiga inventara navodi još jednu skulpturu, koja je, sudeći po tom, bila u muzejskoj zbirci – riječ je o *Glava žene* (1951.), izrađenoj od drveta. Ona je za zbirku otkupljena, no zabilježeno je

i kako je posuđena Sreskomu narodnomu odboru Subotice 12. XII. 1958. i nakon toga joj nema traga u muzejskoj zbirci. Ta se skulptura navodi i u katalogu retrospektivne izložbe Ane Bešlić, a kao vlasnik označena je Skupština Općine Subotica.

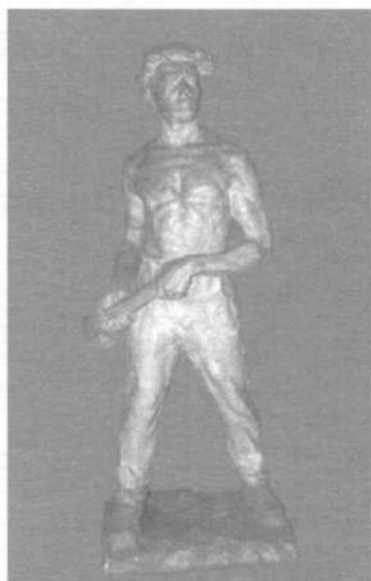
Možemo na kraju zaključiti kako skulpture koje se nalaze u umjetničkoj zbirci Gradsoga muzeja u Subotici predstavljaju presjek umjetničkoga stvaralaštva Ane Bešlić, koji vremenski seže do početka osamdesetih godina, a prema periodizaciji njezina stvaralaštva, koje je predstavila Katarina Ambrozić u katalogu retrospektivne izložbe, spadaju u razdoblje školovanja (do 1954.), razdoblje asocijativnih formi (do 1962.), prijelazno razdoblje (do 1966.) te razdoblje sfernih oblika (od 1966.). Skulpture iz ove zbirke svakako mogu dati značajan doprinos pri sagledavanju cjelokupnoga stvaralaštva Ane Bešlić.

Radovi Ane Bešlić u Gradskom muzeju u Subotici
(napomena: visina skulptura mjerena je bez postamenata)

1. Radnik s čekićem
1948.
gips, 175 x 66 x 57 cm
bez signature
Y-1994

2. Glava djevojke
1949.
bronca, 32 x 23 x 19 cm
bez signature
Y-668

3. Torzo
1954.
bronca, 53 x 26 x 16 cm
bez signature
Y-1992
napomena: dio legata

4. Ženski akt
1954.
patinirani gips, 200 x 71 x 45 cm
signatura na podnožju desno: A Bešlić
Y-1995

6. Dvije forme
1957.
bronca, 60 x 52 x 34 cm
bez signature
Y-665
napomena: dio legata

7. Veliki torzo
1958.
gips, 75 x 50 x 50 cm
bez signature
Y-663
napomena: dio legata

8. Kompozicija
oko 1958.
gips, 32 x 23 x 23 cm
bez signature
Y-2213

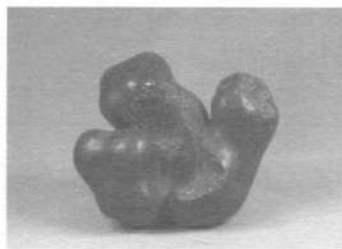
9. Skica prelje
oko 1960.
patinirani gips, 16 x 14 x 11 cm
signatura bočno, dolje desno: AB
Y-1043

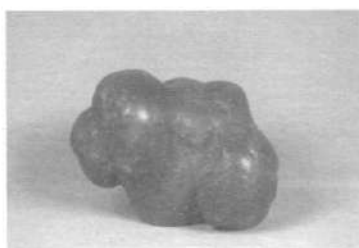

10. Bista Matka Vukovića
1961.
patinirani gips, 34,5 x 22 x 25 cm
bez signature
Y-1041

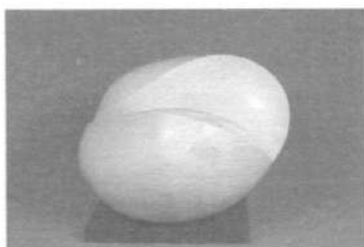

11. Skulptura VII
1963.
bronza, 43 x 37 x 35 cm
bez signature
Y-666
napomena: dio legata

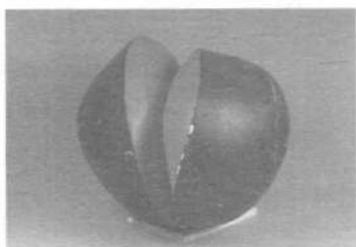

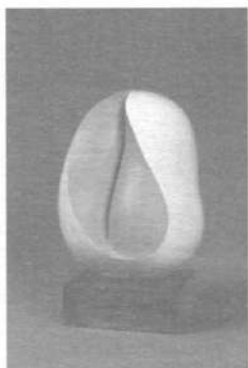
12. Skulptura X
1963.
bronca, 45 x 35 x 37 cm
bez signature
Y-667
napomena: dio legata

13. Otvorena forma IIa
1967.
gips, 50 x 65 x 55 cm
bez signature
Y-662
napomena: dio legata

14. Otvorena forma 8a
1967.
bojani gips, 58 x 70 x 70 cm
bez signature
Y-660
napomena: dio legata

15. Otvorena forma 10
1968.
bojani poliester, 26 x 19 x 21 cm
bez signature
Y-1987
napomena: dio legata

16. Skulptura 1

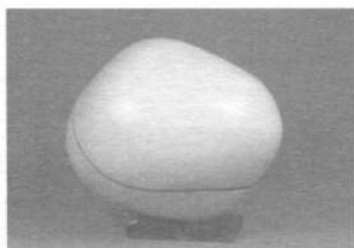
1972.

bojeni fiberglas, 47 x 56 x 40 cm

bez signature

Y-664

napomena: dio legata

17. Skulptura 1a

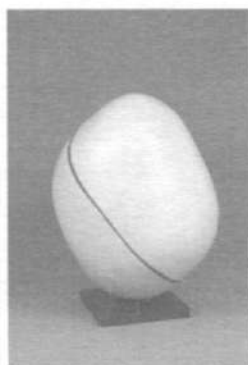
1972.

bojani gips, 56 x 46 x 56 cm

bez signature

Y-1991

napomena: dio legata

18. Otvorena površina 25

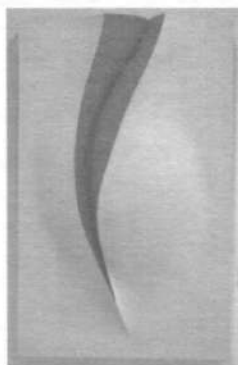
1972.

bojeni fiberglas, 160 x 100 x 17 cm

bez signature

Y-661

napomena: dio legata

19. Skulptura 2a

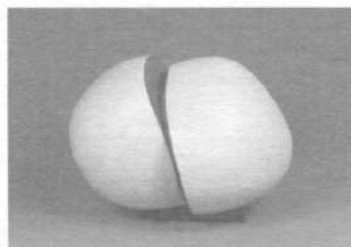
1973.

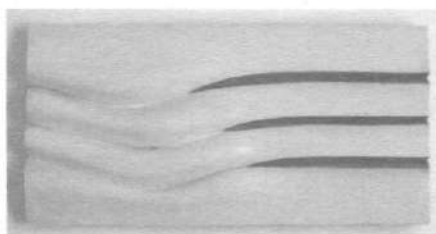
bojani fiberglas, 36 x 52 x 40 cm

bez signature

Y-1990

napomena: dio legata

20. Reljef I
1973.
bojani fiberglas, 50 x 100 x 8 cm
bez signature
Y-1996
napomena: dio legata

21. Reljef II
1973.
bojani fiberglas, 50 x 100 x 8 cm
bez signature
Y-1997
napomena: dio legata

22. Krleža I
1978.
poliester, 33, 5 x 25 x 29 cm
bez signature
Y-931
napomena: dio legata

23. Marija Crnobori
1979.
mramor, 31 x 25 x 29 cm
bez signature
Y-670
napomena: dio legata

24. Prijatelj iz Kanade

1979.

bronca, 34,5 x 25 x 29 cm

bez signature

Y-669

napomena: dio legata

25. Sanja u beretki

1979.

poliester, 35,5 x 27 x 29,5 cm

bez signature

Y-1998

napomena: dio legata

26. Tina Turner

1979.

poliester, 35 x 29 x 23 cm

bez signature

Y-1993

napomena: dio legata

27. Ljubinka

1979.

poliester, 30 x 22 x 27 cm

bez signature

Y-1989

napomena: dio legata

28. Blaško Rajić
1990. (?)
gips, 53 x 28 x 30 cm
signatura bočno, dolje desno: A Bešlić
Y-930

IZVORI:

Inventarna knjiga umetničkog odeljenja, Gradski muzej Subotica

LITERATURA:

Ambrozić, Katarina.

2001. *Ana Bešlić*. Subotica: Gradski muzej Subotica.

Šuvaković, Miško i Denegri, Jerko.

2008. *Ana Bešlić (1912-2008)*. Beograd: TOPY: Direkcija za IBID, Vojnoizdavački zavod.

Kovačev Ninkov, Olga.

2008. Krila – u povodu smrti Ane Bešlić (1912.-2008.). *Rukovet*, 115-120. Subotica: Ogranak Matice hrvatske Subotica.

1949. *Katalog izložbe likovnih umetnika Subotice*. Subotica: Gradski muzej Subotica.

1983. *Poklon zbirka Ane Bešlić Gradskom muzeju u Subotici / Ane Bešlić ajándékgyűjteménye a szabadkai Városi múzeumnak* (katalog). Subotica: Gradski muzej Subotica.

1997. *Бело, волим те бело-Belo, volim te belo-Fehér, fehérén szeretlek* (katalog). Subotica: Gradski muzej Subotica.

ANA BEŠLIĆ SZOBRAI A SZABADKAI VÁROSI MÚZEUMBAN

Összefoglaló

A bajmoki születésű Ana Bešlić (1912–2008), aki tanulmányait követően Belgrádban élt és dolgozott, egyike volt azoknak a szobrászoknak, akiknek a munkássága a háború utáni modern szobrászatot fémjelezte az akkori Jugoszláviában. A szabadkai Városi Múzeum művészeti gyűjteményében összesen huszonnyolc szobra található, melyek az 1948–1979 közötti időszakban készültek. Ana Bešlić 1983-ban a retrospektív kiállítását követően Szabadka városának ajándékozta husz alkotását, melyek egy egységet képezve betekintést engednek alkotói munkájába egészen a nyolcvanas évek kezdetéig. Ezek a hagyaték részét képező szobrok mellett a múzeum művészeti gyűjteményében további nyolc alkotása található, melyek vásárlás, illetve ajándékozás útján kerültek a gyűjteménybe.

Ana Bešlić szobrai több alkalommal is kiállították mielőtt a Városi Múzeum gyűjteményébe kerültek volna: a Szabadkai képzőművészek képeinek és szobrainak kiállításán a szabadkai Városi Múzeumban 1949-ben, a Városi Kiállítóteremben 1954-ben, a bajmoki könyvtárban 1968-ban, az 1983-ban szervezett retrospektív kiállításon, és ugyanebben az évben szintén Szabadkán Ana Bešlić ajándékgyűjteménye a szabadkai Városi Múzeumnak címmel.

Ana Bešlić születésének századik évfordulója alkalmából ismét áttekintjük a szabadkai Városi Múzeum gyűjteményében található alkotásait, ezenkívül 2012-ben a szabadkai múzeum gyűjteménye egy újabb, ajándékba kapott szoborral gazdagodott.

SCULPTURES BY ANA BEŠLIĆ IN THE MUNICIPAL MUSEUM OF SUBOTICA

Summary

Ana Bešlić (1912–2008), born in Bajmok but after studies living and working in Belgrade, was a representative of a group of sculptors who have marked the development of modern post-war sculpture in Yugoslavia of that time. There is a total of twenty-eight sculptures in the art collection of the Municipal Museum of Subotica that were created by her in the period between 1948 and 1979. In 1983, Ana Bešlić, after her retrospective exhibition, presented twenty of her sculptures to the town of Subotica, which make a whole as a legacy, and provide insight into her creation until the early eighties. Beside these sculptures that make up the legacy, there are eight more works in the art collection of the museum obtained either through purchase or as gifts.

Sculptures by Ana Bešlić had been exhibited several times before they got to the collection of the Municipal Museum, thus on the Exhibition of paintings and sculptures of artists from Subotica in the Municipal Museum in Subotica in 1949, on an exhibition held in the town exhibition hall in 1954, in the library in Bajmok in 1968, on the retrospective exhibition in 1983, and finally on the exhibition titled Gift collection from Ana Bešlić to the Municipal Museum in Subotica in autumn 1983.

On the occasion of a hundred years from Ana Bešlić's birth, we exhibit her sculptures from the collection of the Municipal Museum in Subotica again, as well as we register one more sculpture donated to the art collection of the museum in Subotica in 2012.

**IZLOŽBENA DELATNOST GRADSKOG MUZEJA
U PERIODU JUNI 2011 – MAJ 2012.
A SZABADKAI VÁROSI MÚZEUM KIÁLLÍTÁSI TEVÉKENYSÉGE
2011 JÚNIUSA ÉS 2011 MÁJUSA KÖZÖTT**

**Izložbe u izložbenoj sali Gradskog muzeja:
Kiállítások a Városi Múzeum kiállítótermeiben:**

Kurs figuralnog crtanja u Subotici i

Andraš Handa

Otvoreno od 14. 05. 2011.

do 30. 04. 2012.

Autori izložbe: Olga K. Ninkov i

Ljubica Vuković Dulić

Figurális rajztanfolyam Szabadkán és

Hangya András

Megtekinthető volt 2011. 05. 14. –

2012. 04. 30. között.

A kiállítás szerzői: Olga Kovačev

Ninkov, Ljubica Vuković Dulić

Grad biciklista – istorijski, etnološki i

umetnički aspekti bicikla u Subotici

Otvoreno od 14. 05. 2011.

do 15. 02. 2012.

Autori izložbe: Mirko Grlica, Olga K.

Ninkov i Judit Rafai

Vizuelni plan izložbe osim

umetničkog dela: Viktorija Boroš

A biciklisek városa – A kerékpár

történeti, néprajzi és művészeti

aspektusai Szabadkán

Megtekinthető volt 2011. 05. 14. és

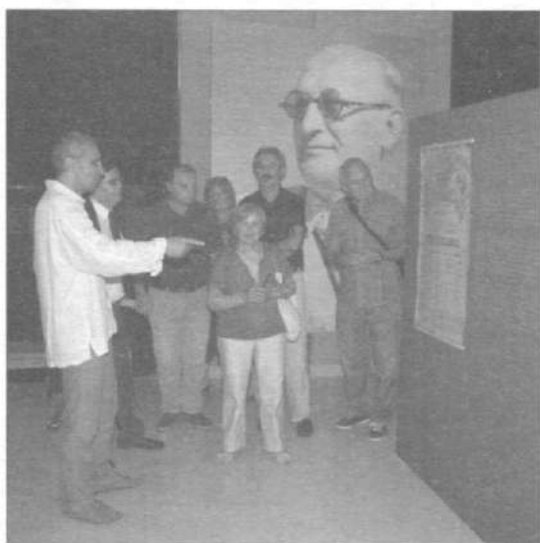
2012. 02. 15. között.

A kiállítás szerzői: Mirko Grlica,

Ninkov K. Olga, Raffai Judit

Látványterv a képzőművészeti rész

kivételével: Boros Viktória

*Svetlo u tami – 100 godina bioskopa
Lifka u Subotici*

Otvoreno od 19. 06. 2011. do 01. 12. 2012.

Autor izložbe: Mirko Grlica

Pedagoški plan izložbe: Judit Rafai

Vizuelni plan izložbe: Viktorija Boroš

*Fény a sötétségben – A Lifka mozi 100
éve Szabadkán*

Megtekinthető volt 2011. 05. 14. és
2011. 12. 01. között.

A kiállítás szerzője: Mirko Grlica

A kiállítás pedagógia terve: Raffai Judit

A kiállítás látványterve: Boros Viktória

*Vekovi keramike od neolita do srednjeg
veka*

Otvoreno od 21. 12. 2011. do 10. 04. 2012.

Autori izložbe: Peter Ric i Agneš
Sekereš

Pedagoški plan izložbe: Judit Rafai

Vizuelni plan izložbe: Viktorija Boroš

*A kerámia évszázadai a kezdetektől a
középkorig*

Megtekinthető volt 2011. 05. 14. és
2012. 02. 15. között.

A kiállítás szerzői: Ricz Péter, Szekeres
Ágnes

A kiállítás pedagógia terve: Raffai Judit

A kiállítás látványterve: Boros Viktória

Život forme Ane Bešlić
 Otvoreno od 16. 03. 2012.
 do 16. 04. 2012.
 Autor izložbe: Ljubica Vuković Dulić

A forma ėlete – Ana Bešlić
 Megtekinthető volt 2012. 03. 16. –
 2012. 04. 16. között.
 A kiállítás szerzője:
 Ljubica Vuković Dulić

*Nematerijalno kulturno nasleđe
 vojvodanskih Mađara*
 Otvoreno od 03. 04. 2012.
 do 20. 04. 2012.
 Autori izložbe: Arpad Pap i Judit Raffai

*A vajdasági magyarok szellemi
 kulturális öröksége*
 Megtekinthető volt 2012. 04. 03. és
 2012. 04. 20. között.
 A kiállítás szerzői: Papp Árpád,
 Raffai Judit

**HEMATEPPIJAJJAJNO KULTUPPHO NASJJEJE
 VOJVOĐANSKIH MAĐARA**
 putujuća izložba
 na prijemn opretnu Grackog muzeja Subotica

**A VAJDASÁGI MAGYAROK SZELLEMI
 KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGE**
 vándorkiállítás a Városi Múzeum emeleti kiállítótermében

**NEMATERIJALNO
 KULTURNO
 NASLIJEĐE
 VOJVOĐANSKIH
 MAĐARA**
 putujuća izložba u izložbenoj
 dvorani na prvom katu
 Grackog muzeja Subotica

Gracki muzej Subotica – Városi Múzeum, Subotica – Gracki muzej Subotica
 03. 04. 2012. – 20. 04. 2012.

Sreća putuje – izložba čestitki
Gostujuća izložba Muzeja Vojvodine
iz Novog Sada
Otvoreno od 05. 04. 2012.
do 31. 05. 2012.
Autor izložbe: Milkica Popović

A szerencse utazik – képeslapkiállítás
Az újvidéki Vajdasági Múzeum
vendégkiállítása
Megtekinthető volt 2012. 04. 05. és
2012. 05. 31. között.
A kiállítás szerzője: Milkica Popović

Japanska grafika XVIII i XIX veka
Gostujuća izložba Japanske ambasade
u Srbiji
Otvoreno od 18. 04. 2012. do 21. 05.
2012.

*A japán grafika a XVIII. és a XIX.
században*
A Szerbiai Japán Nagykövetség
kiállítása
Megtekinthető volt 2012. 04. 18. és
2012. 05. 21. között.

U izložbenoj sali Muzeja u Bačkoj Topoli: A Topolyai Múzeum kiállítótermeiben:

*Početak škole – izložba o stogodišnjoj
Osnovnoj školi „Lajoš Čaki” u Muzeju
Bačka Topola*

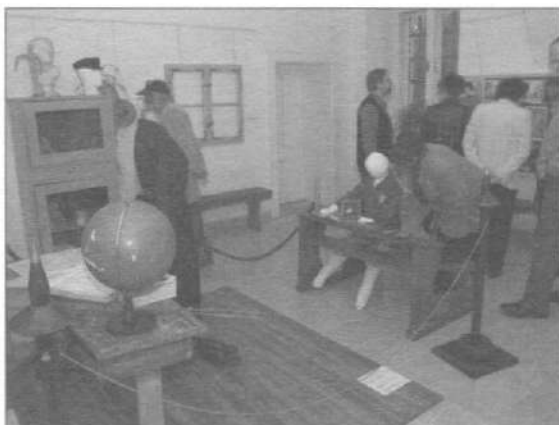
Otvoreno od 30. 03. 2012. godine do
10. 05. 2012.

Autor izložbe: Hargita Gažo

*Becsöngettek – A Csáki Lajos Általános
iskola száz éve – iskolatörténeti kiállítás
a Topolyai Múzeumban*

Megtekinthető volt 2012. 03. 30. és
2012. 05. 10. között.

A kiállítás szerzője: Gazsó Hargita

PROMOCIJA GODIŠNJAKA / AZ ÉVKÖNYV BEMUTATÓJA

Promocija desetog broja časopisa
Museion i obeležavanje jubileja –
deset godina izlaženja muzejskog
godišnjaka.
15. 11. 2011.

Museion folyóirat 10. számának
bemutatójára, illetve a jubileumi szám
kapcsán tartandó visszatekintő.
2011. 11. 15.

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

069(497.113 Subotica) (058)

MUSEION : годишњак Градско музеја Суботица:
godišnjak Gradskog muzeja Subotica: a Szabadkai Városi
Múzeum évkönyve / glavni i odgovorni urednik Hulló István.
– 2001, I – . – Subotica: Gradski muzej, 2001 –, –
Ilustr. ; 23 cm

Godišnje. – Rezimei na eng. jeziku.
ISSN 1451-1274

COBISS.SR-ID 179561223

